

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТОПОЛЬНИЦЬКА МАР'ЯНА ІВАНІВНА

УДК 341.31"2014/2021":327(497.1)+327(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗМІНА ПРАВОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ: ДОСВІД КРАЇН КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ ТА
УКРАЇНИ (2014-ПЕРША ПОЛОВИНА 2021 РР.)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних
і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня **кандидата юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.І. Топольницька

Науковий керівник – **Попович Терезія Петрівна,**
кандидат юридичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Топольницька М.І. Зміна правових систем в умовах збройного конфлікту: досвід країн колишньої Югославії та України (2014-перша половина 2021 рр.).

– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2023.

Дисертаційна робота є ґрунтовним, комплексним завершеним науковим дослідженням проблематики впливу збройного конфлікту на правову систему. Сформульовано наукові положення та висновки запропоновані особисто авторкою, що характеризуються науковою новизною, мають важливе теоретичне та прикладне значення.

Авторкою сформульоване розуміння природи збройного конфлікту як досягнення такого ступеня протистояння між противниками (організованими недержавними збройними групами, державами, їх збройними коаліціями), яке супроводжується використанням збройних ресурсів, що спирається на політичні, економічні та культурні спроможності сторін-противників, з метою досягнення певних політичних цілей, зокрема нав'язування противнику власних інтересів, отримання контролю над частиною території противника або завоювання суверенної держави, а також людськими жертвами та заподіянням шкоди критичній інфраструктурі.

Розроблено алгоритм системного аналізу впливу збройного конфлікту на правову систему (а також аргументовано доцільність його використання): за допомогою якого вдалося виявити вплив збройного конфлікту на правові системи Югославії та України.

Відтак, досліджено, що слід аналізувати інституційну, нормативну, ідеологічну та функційну складові правової систем, адже вони містять в собі більшість правових явищ, які відображають закономірності її розвитку. Зокрема

їх характеристика подається наступним чином:

- інституційна (організація органів влади та інститутів громадянського суспільства і політичної системи задля забезпечення безпеки і прав громадян, територіальної цілісності держави).

- нормативна (законність, юридична визначеність, заборона свавілля, незалежність правосуддя і повага до прав людини, що обов'язково потрібно моніторити для недопущення зловживань при запровадженні заходів).

- ідеологічна (захист основоположних цінностей, які лежать в основі політичної єдності суспільства, організованого в державу).

- функційна (регулювання, інтеграція, контролювання, захисту, адаптування до відповідних умов, непорушність зв'язків, обов'язкове функціонування, здійснення правового контролю).

З'ясовано, що світова система безпеки наразі переживає кризу, адже вона виявилася неефективною перед новими викликами. Недієздатність колективних міжнародних систем таких, як Організація об'єднаних націй (ООН), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі - ОБСЄ), Рада Європи (далі - РЄ), Європейський Союз (ЄС) виявилася у неспроможності до активної реакції на окупацію Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей. Через міжнародні організації світова спільнота повинна брати участь у розробці принципів та методик недопущення та припинення конфліктів, в тому числі і дослідження цих понять, адже вони завдають шкоду правам та свободам, навіть маючи місцевий характер.

Виявлено, що під час збройного конфлікту відбувається зменшення ефективності гарантування прав людини і дотримання міжнародної безпеки, а також має місце зміна концепції прав людини, яка інколи характеризується певними обмеженнями, зокрема допускається модифікація звичного обсягу прав і свобод людини та громадянина.

Здійснено правову характеристику югославського федералізму до збройного конфлікту в Югославії на основі розробленого алгоритму, в тому числі звернено увагу на співвідношення джерел права та його принципи, зміст

прав та обов'язків югославського громадянина, при цьому використано порівняльно-правовий метод дослідження.

У процесі дослідження висвітлено порушення ідеологічної та інституційної рівноваги між суб'єктами федерації; модель югославського федералізму як спроби реалізації принципів радянської моделі федералізму, що призвело до переходу від федерації до конфедеративного союзу держав; формальність управлінських інститутів; недостатню чіткість вертикальних зв'язків між союзними органами влади і органами влади суб'єктів федерації та зростання економічної самостійності республік.

З'ясовано, що процес розпаду Югославії скоріше є природним, адже відбулася реальна трансформація югославської політико-правової системи в сторону демократизації та впливу ліберальних концепцій. Крім цього, зауважено, що процедура утворення нових суб'єктів внаслідок збройного конфлікту в Югославії та в ході російсько-української війни має суттєві відмінності, зокрема в Югославії Скупщини ухвалювали поправки до конституцій, якими передбачалось право республік на вихід, зважаючи на недосконалість союзної конституції, в Україні ж відбувається прямий акт агресії з боку РФ на тлі риторики диктатора Путіна про розпад СРСР як «найбільшої геополітичної катастрофи XX сторіччя».

Досліджено особливості правового регулювання в Україні під час російсько-української війни в 2014 році, а саме з'ясовано, що готовність України до зовнішньої агресії була не достатньо сформованою в частині застосування відповідних юридичних засобів під час вторгнення РФ, а також у частині поглиблення співпраці з міжнародними організаціями та формування мережі стратегічних партнерств. Світова система безпеки виявилася неефективною перед новими викликами, недієздатність колективних міжнародних систем, неспроможність до активної реакції на окупації Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей.

З'ясовано, що під час російсько-української війни, серед іншого, важливо: здійснювати контроль за дотриманням законодавства; розвивати міжнародне

співробітництво для ефективного захисту прав та свобод українців за кордоном; забезпечити механізм відшкодування шкоди, завданої у результаті воєнних дій та належну юридичну допомогу громадянам, які від них постраждали; надавати необхідну підтримку військовослужбовцям, зокрема розробити належні механізми компенсації та реабілітації.

Зроблено висновок, що удосконалення вітчизняного законодавства передбачає доцільність внесення змін до законодавчого формулювання загроз у сфері державної безпеки України, які зазначені у Законі України «Про національну безпеку України», зокрема, в частині «спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань..», адже вони не охоплюють доконаний факт даних дій, а тому цитоване положення доцільно доповнити наступним: «створення і функціонування....., а також спроби вчинення таких дій».

Визначено юридичні наслідки збройних конфліктів на території колишньої Югославії та російської-української війни. З'ясовано, що питання вибору та зміни правової системи, особливо в період збройних конфліктів, має очевидний внутрішньополітичний характер і пов'язане з фундаментальними умовами існування суспільства й держави.

Так, відстежуються однакові методи залякування населення, які югославські і сербські сили використовували проти албанських громад та російські війська під час повномасштабного вторгнення в Україні, про що свідчать масові поховання у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Ізюмі тощо. Прослідковується аналогічний з Югославією відпрацьований сценарій створення квазідержавних утворень (Сербська Крайна, ДНР, ЛНР).

З'ясовано, що одним із вимушених методів завершення югославського конфлікту був примус, миротворчі сили (НАТО і ООН) буквально примусили конфліктуючі сторони сісти за стіл переговорів. Конфлікт на Сході України характеризувався наявністю формального контакту між сторонами у «Мінському» форматі.

Встановлено, що у ході військового конфлікту відбувається

трансформація національної правової системи, стрижнем чого виступають життєво важливі компоненти національних інтересів, зокрема забезпечення прав і свобод людини, державного суверенітету і непорушності державних кордонів. Крім цього, внаслідок незаконної анексії Криму, підтримки сепаратистів в окремих районах Донецької та Луганської областей, що переросло у повномасштабне вторгнення РФ в Україну, відбувається трансформація механізмів розв'язання військових конфліктів.

Ключові слова: правова система, трансформація, збройний конфлікт, типи збройних конфліктів, неконвенційна війна, югославський федералізм, військово-цивільні адміністрації.

ANNOTATION

Topolnytska M.I. Change of legal systems in the conditions of armed conflict: experience of the countries of the former Yugoslavia and Ukraine (2014-first half of 2021). – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences in a specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal studies. – Uzhgorod National University, Uzhhorod, 2023.

The dissertation is a thorough, comprehensive, completed scientific study of the impact of the armed conflict on the legal system. A number of scientific propositions and conclusions proposed by the acquirer personally, which are characterized by scientific novelty and have important theoretical and applied significance, have been formulated.

The author defined armed conflict as a state of intense confrontation between opposing parties (such as organized non-state armed groups, states, or their armed coalitions) involving the use of armed resources. The conflict is based on the political, economic, and cultural capabilities of the parties involved, with the goal of achieving specific political objectives. These objectives may include imposing one's own interests on the enemy, gaining control over enemy territory, conquering a sovereign state, as well as causing human casualties and damage to critical infrastructure.

To analyze the impact of armed conflict on the legal system, the author proposed a system analysis algorithm and argued for its usefulness. This algorithm enables the identification of the influence of armed conflict on the legal systems of Yugoslavia and Ukraine.

The author emphasized the need to analyze the institutional, normative, ideological, and functional components of the legal system as they contain the majority of legal phenomena reflecting developmental patterns. The following characteristics were presented:

Institutional: Pertaining to the organization of authorities and institutions of civil society and the political system to ensure the security, rights of citizens, and territorial integrity of the state.

Regulatory: Involving legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, independence of justice, and respect for human rights. The author highlighted the significance of monitoring these aspects to prevent abuses during the implementation of measures.

Ideological: Concerned with the protection of fundamental values that form the basis of political unity in a society organized as a state.

Functional: Encompassing regulation, integration, control, protection, adaptation to relevant conditions, maintenance of connections, mandatory functioning, and the implementation of legal control.

In the course of the study, the author found that the global security system is currently experiencing a crisis, as it has proved ineffective in the face of new challenges, and the ineffectiveness of collective international systems, in particular the UN, OSCE, CoE, and EU, has resulted in an inability to actively respond to the occupation of Crimea and certain districts of Donetsk and Luhansk regions. Through international organizations, the international community participates in the development of principles and methods for preventing and ending conflicts, including the study of these concepts, as they harm rights and freedoms, even if they are local in nature.

In particular, it has been found that during an armed conflict, there is a decrease in the effectiveness of guaranteeing human rights and international security, as well as a change in the concept of human rights, which is sometimes characterized by restrictions that are appropriate in this period, in particular, modification of the usual scope of economic, civil and political freedoms, as well as some freedoms of citizens is allowed

The legal characterization of Yugoslav federalism before the armed conflict was based on a developed algorithm. The violation of ideological and institutional balance led to a transition from a federation to a confederal union of states. The

source of law in the SFRY was considered the working class and formal management institutions.

The disintegration of Yugoslavia was a natural process due to the transformation of its political and legal system towards democratization and liberal concepts. The formation of new subjects during the armed conflict in Yugoslavia and the Russian-Ukrainian war had significant differences. In Yugoslavia, amendments to the constitutions allowed republics to leave, while in Ukraine, direct aggression by Russia occurred amidst Putin's rhetoric about the collapse of the USSR.

The legal regulation in Ukraine during the Russian-Ukrainian war was insufficient, lacking appropriate legal means and cooperation with international organizations. The world security system proved ineffective in the face of new challenges and the occupation of Crimea and certain areas of Donetsk and Luhansk regions.

The analysis focused on legal acts determining the status of occupied territories, participants in the armed conflict, and establishing a special legal regime. The impact of an armed conflict depends on the chosen methods of confrontation, termination, and the involvement of the international community in resolving the conflict.

To improve domestic legislation during the Russian-Ukrainian war, it is important to monitor compliance, enhance international cooperation, provide compensation for damages, legal assistance to affected citizens, and support military personnel through compensation and rehabilitation mechanisms.

The proposed amendment to the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine" aims to clarify threats to national security related to the creation and operation of illegal paramilitary armed formations and attempts to commit such actions.

The legal consequences of armed conflicts on the territory of the former Yugoslavia and the Russian-Ukrainian war are determined. It was found that the issue of choosing and changing the legal system, especially during armed conflicts, has an

obvious internal political nature and is connected with the fundamental conditions of existence of society and the state.

Thus, the same methods of intimidation of the population, which the Yugoslav and Serbian forces used against the Albanian communities and the Russian troops during the full-scale invasion of Ukraine, are being tracked, as evidenced by the mass burials in Bucha, Irpen, Mariupol, Izyum, etc.

Similarities with Yugoslavia are observed, the creation of quasi-state entities (Serbska Krajina, DPR, LPR), in which Serbs (a certain part of the supporters of the "Russian world") were settled and appeals to Greater Serbia (similar to the Russian Federation) for military assistance, Serbs arrive in dozens (mercenary Russians, mostly private companies, such as Wagner's PMC) for protection.

The author found out that one of the forced methods of ending the Yugoslav conflict was coercion, the peacekeeping forces (NATO and the UN) literally forced the conflicting parties (Bosnian Serbs, Muslims, Croats) to sit down at the negotiating table. The conflict in the East of Ukraine was characterized by the presence of formal contact between the parties in the "Minsk" format.

It was established that during the military conflict, the transformation of the national legal system takes place. In addition, as a result of the illegal annexation of Crimea, support for separatists in some areas of Donetsk and Luhansk regions, which turned into a full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the mechanisms for resolving military conflicts are being transformed.

Key words: legal system, transformation, armed conflict, types of armed conflicts, unconventional war, Yugoslav federalism, military-civilian administrations.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Топольницька М.І. Аналіз впливу збройного конфлікту на правову систему. *Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове видання*. 2017. № 5. С. 401-403. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2017.pdf.
2. Топольницька М.І. Критерії визначення збройного конфлікту у міжнародних нормативно-правових актах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 47. С. 179-180.
3. Топольницька М.І. Конституція СФРЮ 1974: політико-правовий аналіз. *Конституційно-правові академічні студії*. 2018. № 1. С. 58-64.
4. Топольницька М.І. Етнічний конфлікт як чинник розпаду держави (на прикладі Югославії). *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 20. С. 19-25.
5. Топольницька М.І. Збройний конфлікт в Україні крізь призму югославського та карабахського конфліктів. *Visegrad journal on human rights*. 2021. Вип. 2. С. 140-144.
6. Топольницька М.І., Попович Т.П. Збройний конфлікт: теоретичні проблеми визначення. *Право – дієвий засіб перемоги України у війні з РФ: аналітика, оцінки, прогнози: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Бисаги Ю.М., Белова Д.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Заборовського В.В. та Продан В.І.* Ужгород: Видавничий дім «РІК-У», 2023. С. 170-178.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Топольницька М.І., Галас В.І. Збройний конфлікт як чинник формування правової системи. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати п'ятнадцятої міжнародної конференції / за ред. Приходько М.М., Тонких С.В.* Київ: «Аграр медіа груп», 2016. С. 67-71.

2. Топольницька М.І. Співвідношення збройного конфлікту міжнародного і неміжнародного характеру. За матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 8-9 грудня 2017 року). У 2-х частинах. Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2017 . Ч.1. С. 92-95.

3. Топольницька М.І. Трансформація правової системи в країнах південно-східної Європи (на прикладі Югославії). *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2018. Випуск 1. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2268

4. Топольницька М.І., Попович Т.П., Маслюк О.В. Поняття збройного конфлікту: окремі аспекти. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 26 травня 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 382-387.

5. Топольницька М.І. Попович Т.П., Бариська Я.О., Особливості нормативно-правового регулювання під час збройного конфлікту на території України (лютий 2014-червень 2021 рр.). *Функціонування України на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз*: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 14 липня 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 76-82.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ: ПОНЯТТЯ, ТИПИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	24
1.1. Поняття та основні характеристики збройних конфліктів.....	24
1.2. Трансформація правової системи під впливом збройного конфлікту.....	46
Висновки до розділу 1.....	52
РОЗДІЛ 2. ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ І ЗМІНИ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ (НА ПРИКЛАДІ ЮГОСЛАВІЇ).....	59
2.1. Особливості югославського федералізму до збройного конфлікту.....	59
2.2. Зміни правової системи Югославії під час збройного конфлікту.....	75
Висновки до розділу 2.....	101
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (2014 - перша пол. 2021 рр.).....	105
3.1. Особливості функціонування правової системи України в умовах збройного конфлікту.....	105
3.2. Збройний конфлікт на території України крізь призму югославського конфлікту.....	147
Висновки до розділу 3.....	159
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	171

ВСТУП

Актуальність теми. Збройні конфлікти становлять реальну загрозу існуючим правовим системам та неминуче призводять до їх трансформації. На жаль, вони стали повсякденністю у нинішніх умовах, виникають, розвиваються та стають чинниками змін у різних частинах світу. Це зумовлює потребу у їх глибокому науковому аналізі, і саме тому предметом цього дисертаційного дослідження став вплив збройних конфліктів на правову систему та її елементи на прикладі країн колишньої Югославії та України (починаючи із 2014 року та завершуючи першою половиною 2021 року).

Для України це питання є особливо актуальним у зв'язку з порушенням Російською Федерацією територіальної цілісності, адже російсько-українська війна здійснює значний вплив на правову систему та її складові. Відтак, повномасштабне вторгнення в Україну виявило кризу міжнародної системи безпеки, зокрема її неспроможність до активної реакції на російсько-українську війну. Тому ключовим чинником збереження цілісності нашої держави в сучасних умовах є: закінчення російсько-української війни та забезпечення непорушності державних кордонів.

Про актуальність досліджуваної тематики також свідчить те, що джерело напруженості ніби вирішеного збройного конфлікту на території колишньої Югославії не зникло, до нинішнього часу проявляється та впливає на розвиток суспільних відносин.

Проблематикою правової системи в цілому та впливу на неї різноманітних чинників займалися такі вчені: Лемак В., Луць Л., Настасяк І., Оніщенко Н., Петришин О., Риженко Ю., Турянця В., Хаустова М., Цвік М., Шемшученко Ю., Ярмиш О. та інші.

Дослідженням впливу збройного конфлікту на природу правової системи займалися наступні автори: Батрименко О., Воротнюк М., Горбулін В., Губрієнко О., Заросило В., Кульчицький С., Лавніченко О., Луцишин Г., Нагірний М., Савчин М., Стефанчук Р., Попович Т., Ярмачі В.

Важливо зазначити також творчі здобутки авторів, котрі здійснювали аналіз особливостей сучасних збройних конфліктів, їх типів, змін, правового регулювання, а також кризи системи міжнародної безпеки, а саме: Бабіна Б., Безкоровайного С., Богуцького П., Віднянського С., Диниса Г., Кузьмін Е., Кузнєцов Є., Сосенков Ф., Стасюк С., Радецького В., Харитонові О. та деяких інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до проекту Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021- 2025 роки (Розділ І якої передбачає «Пріоритетні напрямки фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права», зокрема п. 1.2. «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права», п. 1.3. «Правове забезпечення державного будівництва та розвитку політичної системи» та ін.), Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік, схваленого Постановою Верховної Ради України від 7 лютого 2023 року № 2910-ІХ, а також згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Мета дослідження. Мета полягає у розкритті комплексу теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із поняттям збройний конфлікт, закономірностями його впливу на правову систему (на прикладі України та Югославії), особливостями правового регулювання та вжитих правових заходів з метою його припинення.

Для досягнення поставленої мети були визначені **основні завдання дослідження:**

- розкрити поняття та типи збройних конфліктів;
- визначити основні чинники трансформації правової системи під впливом збройного конфлікту;
- з'ясувати стан правової системи Югославії до збройного конфлікту;
- розкрити особливості змін правової системи Югославії внаслідок

збройного конфлікту;

- виявити особливості правового регулювання збройних конфліктів в Україні;

- визначити юридичні наслідки збройних конфліктів на території колишньої Югославії та російсько-української війни.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають внаслідок збройного конфлікту.

Предметом дослідження є вплив збройних конфліктів на території колишньої Югославії та в ході російсько-української війни на правову систему та її елементи.

Методи дослідження. Задля досягнення поставленої мети у процесі наукового дослідження дисертантка застосувала методи наукового пізнання. Зокрема, загальнонаукові методи пізнання: історичний, діалектичний, формально-логічний, системно-структурний та спеціальні: порівняльно-правовий, статистичний та інші.

Застосування історично-правового методу дозволило відстежити розвиток наукових підходів до розуміння поняття «збройний конфлікт» (підрозділ 1.1). За допомогою порівняльно-правового методу були виявлені особливості виникнення, перебігу та розв’язання збройного конфлікту та його впливу на правову систему (підрозділ 1.2), порівняльно-правовий аналіз природи збройних конфліктів у колишній Югославії та перебігу російсько-української війни (підрозділ 2.1, 3.2). Діалектичний метод та його закони використано для розкриття суперечностей, які лежать в основі виникнення збройних конфліктів та їх правового регулювання (розділ 3); закон єдності і боротьби протилежностей відображає єдність і суперечність регульованих правовими нормами суспільних відносин, які виникають при збройному конфлікті (розділ 2-3). Застосування формально-юридичного методу сприяло визначенню поняття збройного конфлікту, його сутнісних характеристик та особливостей правового регулювання (розділ 1). Системно-структурний метод використано для визначення структурних елементів правової системи, котрі

містять в собі більшість правових явищ, які відбивають закономірності її розвитку під час збройного конфлікту (підрозділи 1.2, 3.1). За допомогою статистичного методу було виявлено наявні тенденції у сфері права збройних конфліктів (підрозділ 1.2, розділ 3).

Теоретичною основою наукового дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців не лише у сфері юриспруденції, але й у галузі історії, політології, соціології тощо.

Нормативно-правову основу дослідження складають: Конституція України, міжнародно-правові акти, рішення Європейського Суду з прав людини, акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, зарубіжне законодавство та ін.

Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні матеріали та статистичні дані моніторингової місії ООН на сході України, інформація з офіційного веб-сайту Збройних сил України щодо інтенсивності збройних обстрілів та втрат серед особового складу, релевантної судової практики.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є комплексним системним дослідженням теоретичних і прикладних правових проблем, які виникають в державі у ході збройного конфлікту, як в сучасних умовах, так і в історико-порівняльному контексті. Наукову новизну одержаних результатів конкретизовано у таких теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

уперше:

– вплив збройних конфліктів на розвиток правових систем має інституційний (організація органів влади та інститутів громадянського суспільства і політичної системи задля забезпечення безпеки і прав громадян, територіальної цілісності держави), нормативний (законність, юридична визначеність, заборона свавілля, незалежність правосуддя і повага до прав людини при запровадженні заходів щодо подолання збройних конфліктів), функційний (регулювання, інтеграція, контролювання, захисту, адаптування до відповідних умов, забезпечення збереження системи з метою вирішення збройних конфліктів) та ідеологічний компоненти (захист основоположних

цінностей, котрі лежать в основі політичної єдності суспільства, організованого в державу), які мають на меті досягнення миру, захисту прав людини, національної державності відповідно до засад верховенства права, демократії, поваги до прав людини та загальновизнаних принципів міжнародного права, таким чином, авторкою обгрунтовано доцільність застосування алгоритму системного аналізу впливу збройних конфліктів на правову систему. Причинами необхідності створення даного алгоритму авторка вважає наступні:

- 1) комплексний підхід, адже системний аналіз дозволяє розглядати проблему в контексті всіх її складових частин та взаємозв'язків між ними. Збройні конфлікти можуть мати широкий спектр наслідків для правової системи, включаючи порушення прав людини, знищення правових інститутів, руйнування інфраструктури тощо. Системний аналіз дозволяє враховувати всі ці аспекти та їх взаємозв'язки, що робить його ефективним інструментом для вивчення впливу збройних конфліктів на правову систему;
- 2) прогнозування наслідків: застосування алгоритму системного аналізу дозволяє прогнозувати можливі наслідки впливу збройних конфліктів на правову систему; шляхом аналізу різних сценаріїв розвитку подій та їх впливу на правову систему можна зрозуміти, які конкретні аспекти правового порядку можуть бути порушені або які правові проблеми можуть виникнути внаслідок конфлікту. Це дозволяє планувати відповідні заходи для зменшення негативного впливу і захисту прав людей під час конфлікту;

– вплив збройного конфлікту на правову систему залежить від обраних державою методів захисту суверенітету і територіальної цілісності та його припинення, а також ступеня участі міжнародної спільноти у розв'язанні конфлікту. У таких ситуаціях може бути введено воєнний стан, обмеження прав і свобод громадян, тимчасове скасування певних правових механізмів для забезпечення безпеки та стабільності. Відповідно це впливатиме на принципи демократії, права людини та розвиток правової системи у цілому. Наприклад, мирові угоди можуть передбачати правові, політичні та соціальні зміни на визначеній території, які здійснюватимуть довготривалий вплив на правову

систему;

– у ході військового конфлікту відбувається трансформація національної правової системи, стрижнем чого виступають життєво важливі компоненти національних інтересів, зокрема забезпечення прав і свобод людини, територіальної цілісності національної держави. Військовий конфлікт змінює пріоритети держави, в тому числі і в правовій сфері. Захист територіальної цілісності і національної безпеки стають важливими завданнями, і правова система вимушена адаптуватися до нових потреб. Крім цього, відбуваються систематичні порушення прав людини, такі як масові вбивства, насильство, етнічні чистки та інші злочини. Для боротьби з цими порушеннями можуть бути введені нові законодавчі механізми, створені спеціальні міжнародні трибунали;

– у ході незаконної анексії Криму, підтримки сепаратистів в окремих районах Донецької та Луганської областей, що переросло у повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, відбувається трансформація механізмів розв'язання військових конфліктів. При цьому, необхідно розвивати міжнародні механізми для реагування на неконвенційну війну та незаконні анексії, а також зміцнювати механізми міжнародного правосуддя для притягнення винних до відповідальності. Це створює нові виклики для міжнародного співробітництва та механізмів розв'язання конфліктів, оскільки традиційні підходи можуть бути недостатньо ефективними для відповіді на такий тип агресії;

удосконалено:

– розуміння природи збройного конфлікту як досягнення такого ступеня протистояння між противниками (організованими недержавними збройними групами, державами, збройними коаліціями), яке супроводжується використанням збройних ресурсів, що спирається на політичні, економічні та культурні спроможності сторін-противників, з метою досягнення певних політичних цілей, зокрема нав'язування противнику власних інтересів, отримання контролю над частиною території противника або завоювання

суверенної держави, а також людськими жертвами та заподіянням шкоди критичній інфраструктурі;

– визначено відмінності збройного конфлікту внутрішнього і міжнародного характеру залежно від впливу на правову систему через інституційну складову (сторонами конфлікту неміжнародного характеру є держава та організовані збройні формування, а міжнародного характеру – протистояння між державами чи їх коаліціями), ступеня інтенсивності протистояння між сторонами конфлікту (від організації збройних угруповань, зокрема повстанців із структурами управління, до протистояння між збройними силами держав чи їх коаліцій), територіального характеру (всередині окремої держави чи між державами або коаліцією держав) і ступеня тривалості збройного конфлікту;

– розширено перелік причин збройних конфліктів на території держав в сучасних умовах (соціальні, політичні, економічні, релігійні причини доповнено національно-ідентичними, адже часто причинами збройних конфліктів є неспівпадіння національних кордонів із територіальними кордонами держав, що створює відповідну напруженість у регіоні, яка зрештою переростає у збройний конфлікт), звернено увагу та досліджено питання етнічного характеру конфліктів (конфлікти можуть виникати через прагнення груп до самовизначення або приєднання до сусідньої держави, що веде до насилля і збройних суперечок). Неспівпадіння кордонів нерідко є наслідком колоніального минулого деяких регіонів, коли колоніальні держави залишали свої території, то вони, як правило, фіксували кордони, які не завжди враховували етнічні, культурні та історичні реалії населення;

набули подальшого розвитку:

– дослідження явищ неконвенційної війни, яка поєднує в собі окрім мілітарної також кібервійну (аспекти кібербезпеки і кібервійни, включаючи кібератаки, кібершпигунство, кіберсаботаж і кібероперації), економічну (вплив економічних факторів на військові конфлікти і роль економічної потужності в досягненні військових цілей), інформаційну війни (стратегії маніпулювання

інформацією, психологічна війна, використання соціальних мереж та інших медіа-платформ для впливу на суспільство та загальну думку), а також підривну діяльність через мережу крайньо правих і лівих політичних, громадських і релігійних організацій (аналізуються методи підриву державних інституцій, національної єдності, міжетнічних та релігійних відносин), та розуміння поняття гібридної війни;

- з'ясовано, що з метою удосконалення вітчизняного законодавства під час російсько-української війни важливо: здійснювати контроль за дотриманням законодавства; розвивати міжнародне співробітництво для ефективного захисту прав та свобод українців за кордоном; забезпечити механізм відшкодування шкоди, завданої у результаті воєнних дій та належну юридичну допомогу громадянам, які від них постраждали; надавати необхідну підтримку військовослужбовцям, зокрема, розробити належні механізми компенсації та реабілітації;

- у Законі України «Про національну безпеку України» уточнити розуміння загроз національній безпеці зі «спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань..» на «створення і функціонування <...>, а також спроби вчинення таких дій».

Практичне значення отриманих результатів становить подальша можливість їх використання:

- у *науково-дослідній сфері* – отримані результати можуть бути використані для досліджень юридичної природи та особливостей збройних конфліктів, їх типів, причин та шляхів вирішення із використанням запропонованого авторкою алгоритму системного аналізу;

- у *сфері законотворчості* – сформульовано пропозицію щодо внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України»;

- у *юридичній практиці* – рекомендації, узагальнення та висновки дисертації дозволять покращити діяльність уповноважених суб'єктів за локацією збройного конфлікту з метою його вирішення, поновлення миру і забезпечення прав людини;

- у навчальному процесі – положення дисертації можуть використовуватись при підготовці підручників, посібників та навчально-методичних матеріалів із теорії та історії держави і права, міжнародного права, спецкурсу «Право збройних конфліктів» в юридичних та інших вищих навчальних закладах, а також при проведенні лекційних та семінарських занять тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, в якій висвітлено авторські пропозиції щодо визначення впливу збройного конфлікту на правову систему за допомогою розробленого алгоритму системного аналізу. Наукові положення, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, отримані дисертанткою самостійно. У дисертаціях співавторів результати спільних робіт не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Наукові положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Висновки та положення, розроблені авторкою особисто, пройшли апробацію під час підготовки лекційного курсу на кафедрі теорії та історії держави і права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» з навчальної дисципліни «Історія держави і права України».

Основні результати дослідження оприлюднені на п'яти міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Збройний конфлікт як чинник формування правової системи» (м. Київ, 2016 р.), «Співвідношення збройного конфлікту міжнародного і неміжнародного характеру» (м. Дніпро, 2017 р.), «Трансформація правової системи в країнах південно-східної Європи (на прикладі Югославії)» (2018 р.), «Поняття збройного конфлікту: окремі аспекти» (м. Ужгород, 2022 р.), «Особливості нормативно-правового регулювання під час збройного конфлікту на території України» (м. Ужгород, 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у шести наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, у тому числі в одному зарубіжному науковому виданні, а також у п'яти тезах доповідей на науково-

практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі з анотації, змісту, вступу, трьох розділів, які об'єднують шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи – 193 сторінки, з яких основний текст – 157 сторінок, список використаних джерел – 23 сторінки (199 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ: ПОНЯТТЯ, ТИПИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

1.1 Поняття та основні характеристики збройних конфліктів

У зв'язку з вторгненням на територію України 24 лютого 2022 року, необхідним є дослідження поняття війни, збройного конфлікту та фактів порушення територіальної цілісності та суверенітету державами, які не дотримуються норм міжнародного права, зокрема Російської Федерації, війська якої ще в 2014 році перетнули державний кордон України. Це вплинуло на геополітичну ситуацію, в подальшому загрожує суверенітету та недоторканості кордонів інших держав, правам і свободам людини і громадянина. Крім цього, збройний конфлікт змінює правову систему держав, зменшує ефективність дії норм права, обмежує реалізацію прав та свобод, це неприпустимо в сучасній правовій реальності.

Також збройні конфлікти небезпечні тим, що збільшується кількість сторін, відбувається збільшення чисельності переселенців та біженців, які змушені покидати місця постійного проживання внаслідок збройних конфліктів.

При аналізі практики стає очевидним, що з розвитком сучасних збройних конфліктів значно збільшується вплив зовнішніх сил на їх перебіг. Такі обставини створюють сприятливі передумови для втручання як міжнародних організацій, так і окремих держав [1, с. 129].

Цікавою є думка Богуцького П. стосовно держави, зокрема він вважає, що сильна державна організація суспільства представляє собою цілісну систему, яка реалізує своє призначення щодо національної безпеки. Динаміка держави впливає на її інституційно- функціональну природу [2, с. 74].

Саме ця позиція особливо стосується теперішнього стану в Україні, тому що збройний конфлікт корелюється також з економічними, політичними та

іншими інтересами сусідніх країн, тому особливо необхідне практичне дослідження даної теми.

Наприклад, на переконання українського дослідника М.О. Воротнюка, конфлікти нового покоління, такі як сепаратизм, націоналізм та повстанські рухи, характеризуються виразною асиметрією, що значно ускладнює їх швидке і стійке рішення [3, с. 42]. За таких умов для збереження територіальної цілісності країни на перше місце виходить розуміння керівництвом держави суті та динаміки дезінтеграційних процесів, виважена внутрішня та зовнішня політика, здатність впливати на такі процеси [4].

Світова система безпеки наразі переживає кризу, адже вона виявилася неефективною перед новими викликами, неієздатність колективних міжнародних систем, зокрема ООН, ОБСЄ, РЄ, ЄС виявилася у неспроможності до активної реакції на окупацію Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей.

ООН, яка мала б бути гарантом системи глобальної безпеки, залишилася байдужою до можливості зупинити масове знищення людей за етнічною ознакою в Руанді. Вона прийняла позицію спостерігача і не змогла протидіяти агресивній політиці РФ, "Ісламської держави" та її прибічників, які вміло реалізують свої зовнішньополітичні прагнення. Росія, в свою чергу, безпрецедентно порушує норми та принципи міжнародного права, основоположні права особистості і "успішно" нищить міжнародну систему безпеки [5]. ОБСЄ вже розробила методи посилення своєї ролі, включаючи зміну процедури ухвалення рішень і створення механізму впливу на порушників принципів ОБСЄ. Також передбачається надання більшої автономії та самостійного бюджету інституціям ОБСЄ з розширення повноважень її центру з попередження конфліктів. Пріоритетом є зміцнення оперативних можливостей ОБСЄ та Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ), яке може направити свою місію в окупований Крим [6]. Дана думка є доцільною, адже не допускати до участі у діяльності членів, які порушують принципи міжнародної безпеки.

Російська політика в Україні відповідає схемі її відносин з іншими колишніми радянськими республіками, де вона спонукала (а потім заморожувала) етнічні конфлікти. Вона вважає, що має право захистити російськомовне населення, незалежно від його місця, і це може стати причиною майбутніх втручань на захист "російського світу". Така політика порушує численні угоди, підписані Росією, а також Статут ООН [7].

Однак, реалії сьогодення свідчать, що парадигма національної безпеки вже давно вийшла за рамки забезпечення захисту суверенітету й територіальної цілісності держави і охоплює також питання безпечного існування суспільства і людини. Більше того, саме безпека останньої у демократичних державах визнається найвищою соціальною цінністю. Національна безпека стала конституційною категорією і розглядається як сукупність заходів по захисту конституційного ладу [8, с. 21].

Тому національна безпека у сучасних умовах набуває насамперед ознак воєнної безпеки, що вкрай актуально для України. Взаємодія і взаємна залежність системи правового забезпечення національної безпеки і системи правового забезпечення воєнної безпеки змушують відповідним чином вирішувати вказану проблему у секторі безпеки і оборони України, оскільки таке вирішення безпосередньо стосується організації та діяльності сил оборони [2, с. 75].

Повномасштабна війна, яку Російська Федерація (далі - РФ) веде на території України, актуалізувала складні, багатопланові проблеми забезпечення національної безпеки набуло законодавче забезпечення національної безпеки України.

Слід відзначити, що наявність суттєвих проблем із законодавчим забезпеченням національної безпеки України виявилася вже у першому нормативно-правовому акті воєнного стану – Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні».

Так, п. 2 зазначеного Указу на визначені державні інституції покладено обов'язки щодо запровадження та здійснення заходів і повноважень,

передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [9]. Тут звертає на себе увагу вперше застосована у нормативно-правовому регулюванні триада: оборона України, захист безпеки населення та інтересів держави [10, с. 67].

Саме тому через міжнародні організації світова спільнота бере участь у розробці принципів та методик недопущення та припинення конфліктів, в тому числі і дослідження цих понять, адже вони завдають шкоду правам та свободам, навіть маючи місцевий характер.

Так, ще у 2002 році автор В.А. Мандрагеля зазначав, що наявне зростання розбіжностей у розумінні встановлених і нових понять та категорій військової науки, що відображають світоглядні позиції та специфіку дослідницьких шкіл. Таким чином, завдання розвитку методології системних досліджень у сфері оборонних питань, яке було висунуто на передній план, залишилося нереалізованим через велику кількість багатофакторності та взаємодії всіх складових елементів національної, регіональної та глобальної воєнної безпеки. Основне завдання військових теоретиків полягало не стільки в передбаченні майбутнього розвитку подій, скільки у констатуванні та узагальненні минулого й поточного досвіду [11, с. 21].

Незважаючи на ці труднощі взаємодії, міжнародне право суворо забороняє збройну агресію проти будь-якої суверенної держави. У Статуті ООН йдеться про те, що метою цієї організації є:

- підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру;
- розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального світу [12].

Наприклад ООН, як міжнародна організація, формально має певні важелі впливу на суб'єкти, міжнародна політика яких агресивною чи загрожує миру. Це стосується примусових заходів, як форми впливу на виникнення збройних

конфліктів, однак тривалий час передують пропозиції щодо врегулювання ситуації шляхом переговорів, посередництва та ін., дане твердження знайшло своє підтвердження щодо реагування на прояви агресії Російської Федерації на території України та анексії Криму зокрема.

ЄС і НАТО не завжди у достатній мірі використовували наявні у них можливості. Політика ЄС і НАТО залишалася на словах і не підкріплювалася практичними діями. Перспектива членства Грузії і України в НАТО блокується партнерами, які усуваються від прийняття рішень і не хочуть вступати в конфлікт з Москвою у разі членства цих країн в НАТО.

Принципова позиція Західної Європи і Сполучених Штатів повинна полягати в тому, щоб не залишати Грузію, Молдову і Україну в їх прагненні інтегруватися в ЄС і НАТО. Подібно до держав Балтії та країн Центральної і Східної Європи, які зуміли вийти з-під впливу Росії, ці країни також прагнуть досягти аналогічних результатів. [7].

Перейдемо до визначення характерних ознак збройного конфлікту, який впливає на правову систему. У випадку будь-якого воєнного конфлікту в першу чергу виникає зіткнення інтересів. Аналіз структури та динаміки розвитку воєнних конфліктів після другої світової війни дозволяє з'ясувати, що вони не завжди протікають у формі агресії або війни, а все більше набувають форми збройного конфлікту. [13, с. 49].

Варто зазначити, що агресія є найтяжчим міжнародним злочином проти миру і безпеки всього людства. Однією з необхідних ознак агресії є початкове використання державної збройної сили. Тому в контексті національних інтересів воєнний конфлікт може приймати форму агресії (оскільки згідно Резолюції XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 р. “агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави”) чи збройного конфлікту (коли агресора визначити неможливо) [14, с. 201].

Враховуючи вищенаведене, вторгнення Російської Федерації, яке розпочалося в 2014 році на територію України та продовжилося

повномасштабною війною 24 лютого 2022 року є незаперечним актом агресії, так як розпочавши бойові дії із бомбардування українських міст та переходу через державний кордон, порушила всі норми та принципи міжнародного права. У першу чергу зазначених у наступних актах, які регулюють «право збройних конфліктів»: Статут Міжнародного військового трибуналу (1945 р.); Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.); Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968 р.); резолюції Генеральної Асамблеї ООН про видачу і покарання військових злочинців (1946 р.). Крім цього, до них відноситься так зване "право Женеви" (Женевські конвенції 1949 року, Додаткові протоколи до них 1977 року) і "право Гааги".

Авторка переконана, що міжнародна політика часто ґрунтується на врахуванні збройних потужностей при проведенні переговорів. Армія як інструмент повинна застосовуватись тільки для захисту суверенітету і територіальної цілісності держави, при цьому виключно як крайній захід, а не для порушення суверенітету інших держав чи розпалювання релігійної, расової чи іншої ворожнечі і т.д.

Однак, право міжнародного співтовариства на втручання у внутрішні процеси країни обмежене принципами невтручання та суверенітету держави [15, с. 118].

У випадку ж ратифікації норм міжнародного права державою, вони стають частиною її національного законодавства і повинні реалізовуватися під час збройних конфліктів, які слід відрізняти за типом, наприклад «збройний конфлікт міжнародного характеру» та «збройний конфлікт неміжнародного характеру». У даному питанні існують відмінності, адже вони встановлюють різний режим регулювання на територіях, визначають режим взаємодії. Порівняння цих понять дасть змогу краще зрозуміти історію їх деформації.

Дослідження поняття збройного конфлікту, дозволить визначити критерії збройного конфлікту, це є найбільш актуальним для з'ясування його впливу.

Проте у даному питанні наявні труднощі, які обумовлені проблемою неоднозначності поняття збройний конфлікт та наявністю великої кількості близьких за значенням понять, таких як війна, збройне зіткнення, агресія, колізія, конфліктна ситуація, зіткнення.

Починаючи з етапу міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів, почали використовуватися терміни "війна" та "воюючі сторони". У Гаазьких конвенціях 1907 року ці терміни були офіційно визначені. Також термін "війна" був увіковічений у Женевському протоколі 1925 року, який забороняє застосування задушливих, отруйних та інших подібних газів і бактеріологічних засобів, а також у конвенціях, що регулюють проведення морських військових дій [16, с. 120].

Завдяки зміненому підходу до трактування поняття «війна» та недостатній його придатності для опису різних форм збройних конфліктів, які не підходять класичному визначенню війни, у другій половині XX століття почали відмовлятися від терміну «війна» в його оригінальному розумінні. Замість нього починають використання терміну "збройний конфлікт". Визначення терміну "збройний конфлікт" було запропоноване в судовій практиці, зокрема, у рішенні Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у справі "Тадич". У цьому рішенні було вказано, що збройний конфлікт виникає за використання сил держави, тривалому збройному протистоянню між урядовими силами та організованими збройними групами або між такими групами в одній державі [17].

Категорія «збройний конфлікт» у міжнародних відносинах вперше вживається у Женевських конвенціях 1949 року там одночасно використовуються терміни "війна", "міжнародний збройний конфлікт" і "неміжнародний збройний конфлікт". Відмінності між цими термінами мають умовний характер, і прийнято вважати, що поняття «збройний конфлікт» є більш ширшим і охоплює поняття «війна». Проте не кожен збройний конфлікт може бути визнаний війною, між ними є суттєві розбіжності. Основними ознаками війни є: офіційне оголошення війни, розрив дипломатичних відносин

між воюючими державами внаслідок такого оголошення та скасування двосторонніх договорів. [18, с. 9]

Наприклад, міжнародне гуманітарне право розрізняє чотири типи збройних конфліктів, зокрема:

а) міжнародний збройний конфлікт, до якого застосовуються чотири Женевські конвенції 1949 р., Додатковий протокол № I 1977 р., Гаазькі правила й інші правові принципи;

б) визвольні війни і війни за самовизначення, що регулюються Додатковим протоколом № I 1977 р.;

в) збройні конфлікти неміжнародного характеру, що охоплюються положеннями загальної статті 3 у чотирьох Женевських конвенціях і деяких нормах звичаєвого права;

г) збройні конфлікти неміжнародного характеру, що мають вузьке формулювання і регулюються Додатковим протоколом № II 1977 р.;

д) випадки спорадичних актів насильства [16].

У заслугу Женевським конвенціям 1949 року можна поставити те, що вони сутнісно обмежили можливості агресорів з виправдовування воєнних злочинів під приводами того, що їх дії є не "війною", а лише "законною обороною", "поліцейськими операціями", гуманітарними інтервенціями, "наданням допомоги союзнику" і т.ін. Тому авторка висловлює глибоку надію, що агресору не вдасться уникнути відповідальності перед Україною та тисячами людей, які постраждали внаслідок цього геноциду.

Продовжуючи наше дослідження, розглянемо думки науковців щодо поняття збройного конфлікту. В.П. Попович вважає, що термін «збройний конфлікт» є ширшим у порівнянні з такими термінами, як «війна», «агресивна війна», «військові дії» та «воєнний конфлікт». Він розглядає збройний конфлікт як один із видів соціальних конфліктів, що виникає між державами (міжнародний збройний конфлікт) або між збройними силами, або іншими організованими збройними групами в межах деяких держав [19, с. 31–32].

За визначенням С.І. Селецького, воєнний (збройний) конфлікт - це будь-який збройний конфлікт між двома або кількома державами, а також збройний конфлікт, у якому народи борються проти колоніального панування, іноземної окупації або російських режимів для здійснення свого права на самовизначення, яке закріплено в Статуті ООН [20, с. 393].

Так, у науці відсутня єдина точка зору щодо відношення термінів "воєнний конфлікт" та "збройний конфлікт", це зумовлено тим, що не існує загальноприйнятого визначення збройного та воєнного конфлікту. Існує дві найбільш відомі позиції з цього приводу. Відповідно до першої позиції, воєнний та збройний конфлікт є схожими за значеннями термінами, які відрізняються масштабами та цілями. Можна сказати, що кожен "воєнний конфлікт" є збройним, але не кожен "воєнний конфлікт" є воєнним. Збройний конфлікт може перетворитися на військовий конфлікт. Друга позиція виникає в тому, що "збройний конфлікт" є ширшим поняттям, ніж "воєнний конфлікт". [21, с. 111]

На думку авторки, дефініції війна і збройний конфлікт не потрібно порівнювати, вони розташовані на різних щаблях. Відповідно, війну у сучасних умовах частіше називають збройним конфліктом міжнародного характеру, доцільніше порівнювати збройний конфлікт міжнародного і неміжнародного характеру, як види збройного конфлікту. Зрозуміло, що наявні ситуації, які не можна віднести ні до однієї ні до іншої категорії, наприклад ситуації внутрішньої напруженості, критеріями належності до них є поріг інтенсивності.

Загальноприйнятим вважається, що мінімальний рівень конфронтації визначений у п. 2 ст. 1 Протоколу II та п. 2 ст. 8 Римського статуту міжнародного кримінального суду, котрі виключають ці явища з поняття збройного конфлікту неміжнародного характеру [22, с. 3].

Згідно міжнародного гуманітарного права державний кордон є розпізнавальною ознакою для визначення двох категорій збройних конфліктів. Війна між двома або більшою кількістю держав вважається міжнародним збройним конфліктом, а збройні зіткнення, що відбуваються в межах території

однієї держави, – неміжнародними (внутрішніми) збройними конфліктами (часто відомі як громадянські війни) [15, с. 116-117].

У міжнародних документах також подають таке визначення збройного конфлікту – конфлікт між збройними силами держави та антиурядовими збройними силами або іншими організовані збройні групи, що під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною території держави [23, с. 94]. У дискусіях щодо практичного застосування міжнародного гуманітарного права деякі вчені вказують на недолік чіткого й повного визначення всіх ситуацій, до яких мають застосовуватися його норми. Це вважається однією з найбільш актуальних проблем у сучасній практиці [24, с. 228].

Що стосується законодавчої бази України, то вона ототожнює поняття міжнародне гуманітарне право з правом збройних конфліктів.

На думку авторки, ця дефініція охоплює зміст права збройного конфлікту і містить в собі правоздатність, деліктоздатність суб'єктів, а також дотримання міжнародних норм і принципів при виборі засобів і методів ведення збройного конфлікту, проте, на думку авторки, дана дефініція стосується тільки збройних конфліктів міжнародного характеру, що не дозволяє повністю розкрити поняття збройного конфлікту.

Збройний конфлікт - це вирішення національно-етнічних, релігійних та інших суперечностей з використанням засобів збройної сили. Він відрізняється від воєнного конфлікту тим, що держава не переходить в особливий стан, який характеризується введенням воєнного стану на всій території або на окремій її частині. Збройна боротьба в межах збройного конфлікту зазвичай обмежується певним оперативним напрямом. У випадку воєнного конфлікту виникає особливий стан лише для збройних сил або певної їх частини, і можливо, незначної частини економіки держави [25, с. 12].

У цьому визначенні авторка звертає увагу на те, що збройний конфлікт відбувається в країні або на частині її території і держава не переходить в особливий стан, обумовлений як війна, і не вводить режим воєнного стану.

У своєму дослідженні семантики та прагматики терміну "війна", Г.М. Яворська зазначає, що гібридну війну не можна повністю віднести до поняття "збройний конфлікт". Це пояснюється тим, що в міжнародному праві широко використовується термін "збройний конфлікт" замість "війна". Гібридна війна має специфічні особливості, які не підпадають під загальноприйняте визначення збройного конфлікту [26, с. 17–18].

Авторка цілком згодна, ця позиція визначає критерій належності ситуації до збройного конфлікту, у такому разі, ситуацію на сході України, де зараз офіційно відбувалася АТО, а в подальшому ССО, можна назвати збройним конфліктом. Також значна увага приділена визначенню суб'єктів конфлікту, крім цього визначається об'єктивна сторона складу збройного конфлікту як злочину, причинно-наслідковий зв'язок між застосуванням озброєнь і бойової техніки та того, що в результаті цього протягом одного календарного року щонайменше 1000 осіб гинуть. Авторка вважає це цінним з погляду наукового розвитку «збройного конфлікту».

В.Г. Радецький звертає увагу на глибинні причини конфліктів нового покоління, такі як соціально-економічні та соціально-демографічні зміни, нерівність у доходах між країнами та в межах однієї країни, швидку урбанізацію та зростання населення в найменших розвинених країнах [27, с. 89].

Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії у справі Боскоскі були встановлені критерії, за допомогою яких можна відрізнити збройний конфлікт від внутрішніх заворушень і безпорядків. Згідно з цими критеріями, збройний конфлікт характеризується організованістю збройних груп, тривалістю збройних сутичок, територією, на якій вони відбуваються, а також інтенсивністю збройних дій [28].

Відповідно, не будь-яке зіткнення сил на території держави буде збройним конфліктом, залишається неоднозначним питання тривалості конфлікту, щоб визначити повноцінним збройним конфліктом.

У свою чергу, Стасюк С.В. вважає, що збройний конфлікт охоплює всі організовані форми збройних сутичок між соціальними силами, як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівнях, або між коаліціями держав, які характеризуються значним рівнем керованого збройного насильства, переходом від мирних до військових методів, що погіршується до широкого порушення прав і свобод населення [29].

Таким чином, можна дати наступне визначення поняття збройний конфлікт як зіткненням інтересів яке набуло відповідного порогу конфронтації, між суверенними суб'єктами або між державою та групами чи між такими для яких характерна наявність організованих збройних сил, контроль частини території, політичні цілі та причинно-наслідковий зв'язок між їхніми діями та наявністю жертв на території конфлікту.

Авторка вважає за доцільне перейти до визначення поняття «збройний конфлікт міжнародного характеру» та здійснити характеристику властивих йому ознак.

Безперечно, наявність збройного конфлікту взагалі чи його загроза, впливає на міжнародне співтовариство і примушує його змінювати правову систему, особливо її нормативну складову з метою недопущення чи ліквідації виниклого збройного конфлікту.

Стаття 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року, встановлює юридичне поняття міжнародного збройного конфлікту. Згідно з цією статтею, положення Конвенцій застосовуються у всіх ситуаціях оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома або більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає формальний стан війни [30].

Тут наявне підтвердження, що для характеристики ситуації як міжнародного збройного конфлікту між двома і більше державами, не має значення тривалість конфлікту, чи війна оголошувалась, чи окупована вся територія чи ні.

Отже, у разі якщо збройний конфлікт виникає, міжнародне гуманітарне право починає діяти автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну (у тому числі російською федерацією) і чи учасники визнають конфлікт. Єдиною підставою для застосування гуманітарного права, є його наявність.

Міжнародні нормативно-правові акти прийняті з метою максимального захисту від наслідків конфлікту на їх території.

Також варто відзначити, що в нормативно-правових актах України також підтверджується ця точка зору. Норми міжнародного гуманітарного права набувають чинності з початком збройного конфлікту або операції з підтримання миру і безпеки. Крім того, визначення міжнародного збройного конфлікту включає будь-яке зіткнення між двома або більшою кількістю держав, де використані збройні сили, відповідно до визначення, зазначеного в статті 2 Женевської Конвенції [30].

На думку Кузьміна Е. Е. тлумачення даної статті фактично приводить до того, що збройний конфлікт розглядається як будь-яке збройне зіткнення між конфліктуючими сторонами, незалежними від політичного, релігійного чи етнічного характеру, а також від того, що він є локалізованим або має міжнародний характер [24, с. 188].

Авторка вважає це визначення цілком справедливим, включає до категорії збройних конфліктів міжнародного характеру зіткнення не тільки внаслідок політичних труднощів, але і розширює цю категорію додаючи до неї релігійні, етнічні та інші конфлікти. Вищезазначена дефініція дозволяє реалізовувати міжнародні нормативно-правові акти гуманітарного права.

Отже, згідно зі статтями Женевської конвенції 1949 року, визнаються міжнародними збройними конфліктами ті ситуації, де одна суб'єкт міжнародного права вживає збройну силу проти іншого суб'єкта. Додатковий протокол I, стаття 1, також визнає міжнародними збройними конфліктами ситуації, коли народи борються проти колоніального панування, іноземної окупації або расистських режимів, використовуючи своє право на самовизначення [23, с. 19].

Авторка дійшла наступного висновку: збройний конфлікт міжнародного характеру - зіткнення між двома чи більше державами із застосуванням сил, незалежно від офіційного оголошення, тривалості, території, кількості жертв.

Також розглянемо погляди вчених щодо поняття збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Вчений С.Я. Безкоровайний відносить до категорії збройних конфліктів неміжнародного характеру не лише громадянську війну, але й внутрішні конфлікти, які виникають з причини державних переворотів. У цих конфліктах воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, тоді як у громадянській війні як воююча сторона визнається лише центральний уряд [15, с. 123].

Вказано, що основною відмінністю є суб'єкти, якими є лише уряд як суб'єкт суверенності та інші протидіючі сили.

Певну роль відіграє прагнення політичного характеру; суб'єктами збройного конфлікту неміжнародного характеру не завжди є лише уряд, а також протидіючі сили, які створюють загрозу; відбувається на території держави; учасники здійснюють контроль над частиною території.

Авторка згодна з тим, що визначення збройного конфлікту потребує таких детальних ознак у дефініції, адже це дозволить здійснити правильну класифікацію збройного конфлікту та визначити його вплив на правову ситуацію.

З одного боку, воєнний конфлікт є крайньою формою соціальної ситуації, яка може виникати внаслідок різних видів конфліктів або надзвичайних ситуацій кримінального характеру.

Згідно з поглядами деяких авторів, сучасний воєнний конфлікт можна визначати як сукупність дій, що об'єднують політичні, військові, економічні, інформаційні та міжнародно-правові аспекти задля досягнення військово-стратегічних цілей. Збройний конфлікт неміжнародного характеру виникає на внутрішній території держави між урядом з одного боку та збройними повстанськими групами з іншого [31, с. 22–26].

Науковець звертає увагу на причини збройного конфлікту неміжнародного характеру, справді, причинами часто є соціальні, політичні, економічні, релігійні фактори, визначення напруженості певної зазначеної сфери дозволить досліджувати ситуацію, а державі та її органам знаходити варіанти рішень для попередження наслідків збройного неміжнародного характеру. Крім цього, варто додати як одну з причин – національно-ідентичну, адже часто причинами збройних конфліктів у всіх розуміннях даного поняття є неспівпадіння національних кордонів із територіальними кордонами держав, особливо, якщо ці держави мають штучний характер, наприклад об'єднуючи у собі нації та намагаючись видати їх за одну (РФ).

Ідеальною є ситуація, коли суверенітет державний і суверенітет національний збігаються за об'ємом. Це коли національна держава має суверенітет над територіями, на яких більшість населення є носієм національної самосвідомості титульної нації.

На думку Ярмиша О.Н. необхідно доповнити пп. 1 ст. 1 визначенням поняття життєво важливі національні цінності України. Життєво важливими національними цінностями в Україні визнаються: народонаселення України; територія України; національне багатство України; національна самосвідомість Українського народу [10, с. 78].

Українське законодавство, визначає неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт - це тривалі та інтенсивні збройні зіткнення на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями.

Випадки порушення громадського порядку та ситуації внутрішньої напруженості, такі як масові заворушення, терористичні акти, окремі акти насильства тощо, не відносяться до неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктів [32]. Збройні конфлікти неміжнародного характеру відбуваються на території будь-якої держави, але не підпадають під дію ст. 1 Додаткового протоколу I. Вони виникають між збройними силами або іншими організованими озброєними групами, які контролюють частину території і

здійснюють безперервні та узгоджені воєнні дії згідно з положеннями Протоколу II [23].

Міжнародний кримінальний трибунал Руанди посилався в одному зі своїх рішень на такі критерії належності конфлікту до ВЗК :

а) законний урядзмушений вдатися до застосування регулярних збройних сил проти повстанців, організованиху військові структури, що контролюютьчастину території держави;

б) законний урядвизнав повстанців як воюючу сторону, або вінпроголосив, що володіє правами воюючоїсторони, або він визнав повстанців як воюючусторону виключно для цілей Конвенції, абоконфлікт був поставлений на порядок деннийРади безпеки або Генеральної Асамблеї ООНяк такий, що являє собою загрозуміжнародному миру, порушення миру або актаагресії [33].

Доповнимо перелік ознак збройного конфлікту неміжнародного характеру наступними: наявність організованих збройних сил протиборчих сил; контроль частини території та визнання їх воюючою стороною.

Під збройним конфліктом неміжнародного характеру розуміють збройну конфронтацію, що відбувається на території держави між урядом і збройними повстанськими групами або між власними збройними силами і неурядовими збройними формуваннями, а також між збройними організованими групами [34, с. 3].

На думку Кузьміна Е.Е., збройний конфлікт неміжнародного характеру розуміється як збройний конфлікт, що не підпадає під поняття збройного конфлікту міжнародного характеру та відбувається на території однієї з держав. Також це може охоплювати тривалі збройні конфлікти між урядовими владами та організованими збройними групами або між самими такими групами [24, с. 35].

Авторка згодна з тим, що суб'єктом локального конфлікту повинен бути уряд, представник, який виражає волю держави та протиборчі сили, які планують зміни конституційного ладу.

Для пошуку місця феномену внутрішнього збройного конфлікту (його регламентації та регулювання), професор права Університету Філіппін Рауль Пангалаган (Raul Pangalangan) пропонує проаналізувати три існуючі пересічні правові режими при спробі вирішення цієї проблеми:

- 1) перший – полягає у забороні застосування сили і втручання у внутрішню компетенцію будь-якої держави (пп. 4, 7 ст. 2 Статуту ООН) [12];
- 2) другий – у застосуванні міжнародного гуманітарного права;
- 3) третій – у міжнародному праві прав людини [35].

Термін «неміжнародний збройний конфлікт» чітко не визначений ні в ст. 3, спільній для Женевських конвенцій 1949 р., ні в Додатковому протоколі II 1977 р. Проте останній встановлює значно вищий поріг застосовності, ніж спільна ст. 3. На основі ретельного аналізу практики МКТЮ та МКТР підкреслюється, що суттєвим внеском у визначення поняття неміжнародного збройного конфлікту стало рішення Апеляційної палати МКТЮ з питання юрисдикції в справі Д. Тадича. В ньому вказано, що «збройний конфлікт існує щоразу, коли є звертання до збройної сили між державами, чи тривале збройне насилля між урядовою владою та організованими озброєними групами, чи між такими групами в межах держави». Статут МКС сприймає формулювання МКТЮ, але при цьому знижує поріг інтенсивності, що вимагається для визнання внутрішніх збройних конфліктів [36].

3 серпня 1954 року Україна ратифікувала Женевські конвенції, а 25 січня 1990 року були ратифіковані Додаткові протоколи I і II до цих конвенцій. Згідно зі статтею 9 Конституції України, міжнародні договори, на які Верховна Рада України надала згоду на обов'язковість, мають силу внутрішніх юридичних норм національного законодавства. Отже, норми міжнародного гуманітарного права, які входять до складу Женевських конвенцій, є частиною внутрішнього правового порядку України [15, с. 116].

При визначенні поняття «збройний конфлікт неміжнародного характеру», більшість нормативно-правових вчених та доктрина містять однакові ключові

характеристики: суб'єкти, тривалість збройного конфлікту, локалізація на території держави, використання зброї для політичних цілей.

Крім того, внутрішнім збройним конфліктам властиві такі характеристики:

- організованість дій;
- стан контролю території в районі конфлікту центральними та іншими органами влади;
- наслідки активного негативного інформаційно-психологічного впливу засобів масової інформації на населення, особовий склад органів правопорядку і військових формувань;
- наявність загрози переростання збройного конфлікту в громадянську війну [37, с. 5].

Відтак, досить чітко визначені окремі аспекти збройного конфлікту неміжнародного характеру, зокрема вперше приділено увагу трансформації збройного конфлікту в інші форми, а також питанню впливу на населення пропагандистських заходів незаконних збройних формувань, які здійснюють контроль над частиною території.

Ускладненням у міжнародно-правовому регулюванні певних видів збройних конфліктів є їх видозміна або трансформація [38, с. 136].

Збройний конфлікт неміжнародного характеру можна відрізнити від міжнародного збройного конфлікту за наступними ознаками:

- а) наявністю ворожих організованих дій між протиборчими силами тієї самої держави;
- б) виступи набвають колективного характеру;
- в) повстанці мають певний рівень організованості, а також відповідні органи, які контролюють їх дії;
- г) контроль над частиною території відповідної держави [15, с. 119-120].

У роботі визначаються відмінності збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру, проте існує думка про те, що не потрібно їх відділяти, адже це збройний конфлікт під час якого повинне застосовуватись

міжнародне право, особливо щодо механізму захисту цивільних осіб на території збройного конфлікту.

Генеральний секретар ООН Кофі А. Анан зазначив, що конфлікти не залишаються «внутрішніми» тривалий час, вони «перекидаються» на сусідні країни [39].

Справді, питання "інтернаціоналізації" внутрішніх збройних конфліктів щільно пов'язані з такими принципами міжнародного права, як принцип незастосування сили і загрози сили, а також принцип невтручання у внутрішні справи. [40].

Актуальною проблемою є відсутність чіткої юридичної процедури кваліфікації конфліктів. Ця проблема виникає, коли зовнішні сторони надають допомогу внутрішнім збройним конфліктам, що призводить до «інтернаціоналізації» збройних конфліктів неміжнародного характеру. Доцільно виділити два можливих підходи:

1) змішаний або дуалістичний, використовує норму міжнародного гуманітарного права з урахуванням того, що конфлікт розглядається як одночасно внутрішній та міжнародний;

2) сингулярний або моністичний, передбачає, що при інтернаціоналізації збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право має бути представлено в повному обсязі [24, с. 41].

Авторка вважає, що актуальним залишається кваліфікація збройних конфліктів у світі, незалежно від ініціатора чи учасника і яку роль вони відіграють на міжнародній арені, тому що політичні цілі не повинні ставити під загрозу життя і здоров'я людини, це є найвищою соціальною цінністю.

Отже, дослідивши думки науковців що стосуються збройного конфлікту неміжнародного характеру та нормативно-правові акти, авторка подає наступне визначення: збройний конфлікт неміжнародного характеру – це тривалі зіткнення між збройними силами держави і організованими збройними формуваннями, або між такими формуваннями для досягнення політичних цілей за допомогою використання зброї, що створює загрозу основам

конституційного ладу країни, правам і свободам громадян та має здатність до активного поширення.

Передбачений міжнародним гуманітарним правом поділ збройних конфліктів на міжнародні збройні конфлікти та збройні конфлікти неміжнародного характеру не відображає в повній мірі того, що відбувається фактично [41, с. 61].

На думку авторки, дана позиція міжнародного права щодо категорії збройного конфлікту і відсутність активного реагування на інші прояви збройного конфлікту є неправильною, позаяк дозволяє продовжувати збройний конфлікт, у випадку невизначеності ситуації та невизнання ситуації як збройного конфлікту відсутня відповідальність за дії агресора, це ставить під сумнів доцільність міжнародних організацій, які приймають нормативно-правові акти.

Зазначений у міжнародному гуманітарному праві поділ збройних конфліктів на міжнародні та неміжнародні не повністю відображає реальність. У контексті надання зовнішньої допомоги під час внутрішніх збройних конфліктів, у літературі з міжнародного права, зокрема західній, спроби розрізнити її як "допомоги" та "інтервенції" [42].

Наприклад, конфлікт який відбувався з 2014 року на Сході України, за певними ознаками можна віднести до внутрішнього конфлікту, наприклад те, що він відбувається на території України, з участю урядових військ з одного боку та нелегальних збройних формувань з іншого боку [43]. Варто також зазначити, що незаконні збройні формування постійно отримують військову підтримку від Російської Федерації, зокрема відправка на територію України озброєних найманців вказує на те, що збройний конфлікт з 2014 році був першим етапом російсько-української війни та має міжнародний характер.

Інтернаціоналізовані конфлікти починаються як внутрішні, а після втручання третьої держави на боці повстанців (що заборонено класичним міжнародним правом) набули міжнародного характеру, до речі, як бачимо,

втручання третіх держав не завжди буває тільки із примирною місією [44, с. 203].

Ключовим терміном тут є саме «характер», оскільки очевидно, що інтернаціоналізований збройний конфлікт «внутрішньо» носить міжнародний характер, але, на той момент не є міжнародним збройним конфліктом.

Варто також звернути увагу на визначення «гібридна війна», яке містить характерні ознаки для ситуації конфлікту міжнародного характеру на території України.

Традиційне бачення війни та її способу ведення, відоме як "way of war", вважається застарілим і не відповідає сучасним вимогам. Гібридні сили успішно використовують передові технологічні системи, що дозволяють їм працювати на межі можливостей. Це дає їм перевагу над традиційною армією, яка діє суворо в рамках статуту [45, с. 139].

Комбінація різних елементів у воєнному конфлікті призводить до широкої розмаїтості його форми, які складаються з поєднання трьох моделей війни: формальної, неформальної та війни сірої зони. Після завершення холодної війни виникли нові загрози, що спричинили феномен сірої зони – об'єднання війни з організованою злочинністю, як це можна побачити в конфлікті в Республіці Ічкерія [46, с.20-22].

Нормативно-правові акти міжнародного гуманітарного права є застарілими. Якименко А. Ю. вважає, що з метою протидії гібридним війнам у світі необхідно:

- зміцнити співпрацю між державами в рамках ООН та НАТО з питання протидії "гібридним війнам" та розробки єдиної стратегії боротьби з цими загрозами;

- кожна держава повинна розробляти власну стратегію забезпечення енергетичної та інформаційної безпеки;

- кожна держава (не член НАТО) повинна направити свої зусилля на членство в НАТО [47].

Варто зазначити, що внутрішні конфлікти 90-х років XX століття отримали назву «конфліктів ідентичності», тому що пов'язані з проблемою самоідентифікації. Наприкінці XX — початку XXI ст. ідентифікація будується переважно не на державній основі, як була (людина бачила себе громадянином тієї чи іншої країни), а на іншій, переважно етнічній і релігійній. Це означає, що тільки на етнічній основі можна чекати проблеми в понад 90% держав.

Наприклад, однією із особливостей конфлікту в колишній Югославії є постійне порушення прав і норм гуманітарного права, зокрема, згвалтування, масові розстріли, незаконні затримання цивільних осіб, збройні атаки невійськових цілей. Проте, етнічну чистку можна вважати найбільш небезпечним злочином.

У своїй резолюції 764 (1992) від 13 липня 1992 року, Рада Безпеки ООН підтвердила необхідність всіх сторін виконувати свої зобов'язання відповідно до міжнародного права, зокрема Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Резолюція також вказує, що особи, які порушують ці конвенції або видають накази щодо їх порушення, понесуть особисту відповідальність за такі порушення [48, с. 3].

Тому у 1993 році Рада Безпеки створила спеціальний трибунал з військових злочинів (Югославський трибунал) притягнути до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні порушень міжнародного гуманітарного права під час війни в колишній Югославії.

Трагедія відбувається в Україні з початку повномасштабного вторгнення. Розслідування показують, що причини смерті жертв відповідають методам проведення страт: вогнепальні поранення голови, тупі травми, перерізання горла. Також були докази тортур на тілах, синці, рани та переломи.

Зареєстровано багато випадків тортур і жорстокого поводження, які були здійснені російськими збройними силами і є порушенням заборони на застосування тортур та інших форм жорстокого, нелюдського або принижуючого поводження або покарання. Ці дії також вважаються воєнними злочинами.

Для розслідування вчинених росіянами злочинами також неодмінно буде створено Міжнародний трибунал.

Однозначно, що при будь-якому прояві загрози національній безпеці, державою вживаються заходи щодо захисту її суверенітету та територіальної цілісності. В першу чергу державні органи починають активно використовувати свої повноваження, а також розширювати їх у законний спосіб за умови необхідності.

На засіданні Північноатлантичної ради на рівні міністрів у червні 1992 року в Осло було закладене політичне підґрунтя для ролі Альянсу в колишній Югославії. Міністри закордонних справ Альянсу на тому засіданні оголосили про свою готовність надавати допомогу в кожному окремому випадку відповідно до власних процедур діяльності з підтримки миру. під проводом (НБСЄ) [49, с. 111].

Боротьба зі збройними конфліктами та їхніми формами є завданням для світової спільноти, адже загрожує існуванню, збройні конфлікти завжди залишали тисячі жертв і знищених доль, тому міжнародне співтовариство та доктрина через міжнародні нормативно-правові акти та принципи намагається уникати конфліктів. Одним із методів протидії збройним конфліктам є миротворчі операції, але навіть вони, як показує практика, інколи стають прикриттям для військового втручання у конфлікт на боці однієї з ворогуючих сторін.

1.2 Трансформація правової системи під впливом збройного конфлікту

Зміст правового регулювання в умовах збройного конфлікту наступний. На території держави, де відбувається конфлікт зазвичай функціонують дві або більше правових систем, а взаємовідносини протиборчих сторін регулюються нормами міжнародного права, про що ми зазначали вище.

Зважаючи на це, збройний конфлікт є важливим фактором впливу на сфери відповідної держави і на правову систему, як організацію правових явищ, встановлення режиму, який би врегулював нові правовідносини, у

протилежаю ж випадку настають безпорядки та руйнування та загалом передбачає припинення існування правової системи в колишньому вигляді на території, де він відбувається.

При цьому введення в дію кожного з нових режимів відбуваються обмеження прав, у такому аспекті вони виглядають повністю виправданими. Проте існує небезпека необґрунтованого зменшення цього обсягу. Подібні маніпулятивні методи можуть бути застосовані для обмеження громадянських прав і свобод, наприклад, шляхом заборони громадянських дій, мітингів і зборів, відтягування проведення виборів або використання результату для ухилення від обмеження повноважень уряду [50, с. 112].

Наприклад автор Ірха Ю.Б. вказує: «Хоча конституційні права і свободи наділені верховенством щодо інших прав і свобод, більшість конституційних прав не є абсолютними і можуть бути обмежені законом [51, с.78].

Дослідивши наукову літературу, авторка виявила, що проблематикою правової системи в цілому та впливу на неї різноманітних чинників займалися такі вчені: Хаустова М., Ярмиш О., Цвік М., Алексєєв С., Настасяк І., Петришин О., Луць Л., Шемшученко Ю., Лемак В., Туряниця В., Риженко Ю., однак недостатньо розроблене питання щодо впливу саме збройного конфлікту.

Зважаючи на те, що правова система є складним багатокомпонентним явищем, а також те, що існує ряд спірних питань щодо визначення самого поняття «правова система», які не знайшли свого вирішення і по нинішній час, визначити вплив правової системи на збройний конфлікт видається нелегким завданням. Авторка вважає, що необхідно створити алгоритм системного аналізу впливу на складові правової системи, адже щодо даного питання до сих пір не існує єдиного переліку елементів правової системи.

Для вирішення даної проблеми застосуємо системний аналіз, який визначає загальні закономірності, зміст елементів та інші прийоми дослідження.

Потуги щодо вивчення генези структури правової системи привели до дослідження різних думок вчених щодо даного питання [52, с. 33], авторкою ж було розглянуто чотири основні структурні частини правової системи:

інституційна, нормативна, ідеологічна, функційна, сформувавши таким чином спосіб системного аналізу впливу збройного конфлікту на правову систему через характеристику її складових частин, що видається цілком доречним.

Отож, першою охарактеризуємо інституційну частину. Її можна назвати суб'єктним рівнем правової системи. Суб'єктний рівень виокремлюється акцентуванням значення прав суб'єктів, як єдиної системоутворюючої сили [53, с. 105].

Система правового забезпечення національної безпеки у своїй інституційній частині утворюється і діє за рахунок інститутів держави, які здійснюють реалізацію правотворчої та правозастосовних функцій, де особливого значення мають правоохоронна функція, здійснення правосуддя.

Інституційно-функціональна діяльність у правозастосуванні не може мати відхилення від призначення права, яке синхронізовано своєю сутністю із метою забезпечення національної безпеки – забезпечення життєдіяльності людини, збереження і розвиток суспільства та держави. Право національної безпеки у своїй дії виводить стратегічні комунікації за участю держави на той рівень соціетального сприйняття, коли неприпустимим є довільна, по суті руйнівна діяльність щодо знищення інституційних утворень держави [2, с. 74].

Відповідно, інституційну частину формують наступні суб'єкти: державні органи, громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи, інші суб'єкти, які наділені правами та обов'язками, а також здатністю нести відповідальність за вчинені правопорушення, тощо та їх правові статуси. У період збройного конфлікту з'являються нові інститути правової системи та суб'єкти правовідносин, наприклад учасники антитерористичної операції, ветерани антитерористичної операції, біженці, жителі тимчасово окупованих територій та інші, для ефективної реалізації ними своїх прав та обов'язків необхідно врегулювати їх статус.

Крім цього, варто зазначити, що збройний конфлікт впливає і на громадські організації, територіальні громади, народи, національні меншини, які, у свою чергу, трансформують функціонування і розвиток правової системи.

Також часто здійснюється розпалювання національної, релігійної, расової ворожнечі, відбувається зміна прав і свобод людини і громадянина, їх реалізація та дотримання перебуває в небезпеці.

Наступною проаналізуємо функційну складову (процеси правотворчості, правозастосування, інтерпретації та реалізації права), так як у системних дослідженнях обов'язковим є також функційний аспект системи, який розкриває організаційно-цільову динаміку системи. Так, зв'язкам будови, функціонування, розвитку відповідають структурний, функціональний та генетичний типи цілісності. Всі названі типи цілісності притаманні й правовій системі [54, с. 113].

Адже функціонування - це процес реалізації доцільних властивостей системи, що ґрунтуються на доцільних властивостях системи, - це її функції. Так, в процесі розвитку змінюється і структура і функції, їх узгодженість порушується, а дієвість системи знижується [55, с. 50].

Так, до зовнішніх функцій належать: 1) адаптаційна; 2) оптимізаційна; 3) інтегративна. До функцій внутрішніх можна віднести: 1) цільова; 2) регулятивна; 3) організаційна; 4) контрольна; 5) захисна [52, с. 32].

Отже, під час збройного конфлікту на території України правова система реалізовує належній їй функції, зокрема регулятивну, інтегративну, цільову, контрольну (охоронна) та захисну. Під час збройного конфлікту надважливою функцією правової системи стає також адаптаційна, з метою пристосування до відповідних умов, збереження системи, непорушність зв'язків з іншими підсистемами, обов'язкове функціонування всіх частин у напрямі досягнення мети, здійснення правового контролю за поведінкою суб'єктів, встановлення порушених прав суб'єктів.

Так, серед численних проблем, які існують у сучасній правовій сфері, особливе значення має проблема правового нігілізму, яка гальмує загальний розвиток правової системи. Питання, пов'язані з правовим нігілізмом і деформаціями правової свідомості, не виникали б так часто в сучасному

просторово-часовому контексті, якби правова система ефективно виконувала свої основні функції: регулятивну та охоронну [56, с. 70-71].

Варто розглянути нормативну складову, яка відіграє значну роль при системному аналізі правової системи. В умовах збройного конфлікту величезне значення набувають нормативно-правові акти конституційного характеру, що закріплюють основні принципи політико-правового ладу. Зазначені принципи виконують кілька функцій. По-перше, вони декларують загальну ідеологію політико-правового режиму. По-друге, ці принципи в певній мірі пов'язують установчу волю законодавця. По-третє, такі принципи в тій мірі, в якій вони виступають принципами права, сприяють поповненню прогалин у праві шляхом застосування аналогії права.

Крім цього, будь-яка держава, втягнута в збройний конфлікт, при створенні власної правової системи неминуче стикається з проблемою якою мірою цій державі можна скористатися для власних цілей юридичними нормами.

Отже, під нормативною частиною правової системи розуміємо сукупність нормативно-правових засобів, які є посередниками у виникненні та існуванні зв'язків [52, с. 32]. Адже у будь-якому випадку в період збройного конфлікту люди повинні утворювати сім'ї, народжувати дітей, виховувати їх, лікувати хворих і піклуватися про людей похилого віку, чесно співпрацювати один з одним, не зазіхати на тілесну недоторканність своїх співгромадян, не ображати їх і т.п., навіть у період збройних конфліктів та нестабільної політичної чи економічної ситуації.

Зазвичай в ході збройного конфлікту йдуть суперечки щодо юридичних нормам, іншої проблематики: який конституційний лад в державі необхідний, як тут повинна розподілятися власність на засоби виробництва, яким чином слід вирішувати питання про юридичний статус різних релігійних і національних груп населення і т. д.

Залучена до збройного конфлікту держава спочатку зазвичай виробляє інтенсивне правове регулювання суспільних відносин з тих питань, з приводу

яких ведеться сама війна. До інтенсивного ж правового регулювання інших суспільних відносин держава, як правило, вдається лише тоді, коли вирішується перша поставлена задача. Причому правове регулювання суспільних відносин з питань, які безпосередньо не пов'язані з причинами громадянської війни, здійснюється цією державою на основі юридичних норм, вироблених їм при вирішенні першого із зазначених задач.

У ході збройного конфлікту в вигідному становищі опиняється та сторона, яка змогла політично і юридично вирішити найнагальніші проблеми, котрі хвилюють населення. Справа в тому, що саме за цієї умови маси народу підтримують владу.

Прийняті в таких умовах нормативні акти будуть відображати особливість ситуації, відповідно з'являються нові галузі права, які необхідно врегульовувати юридичними засобами і методами, зростає роль міжнародного гуманітарного права та його підгалузей: права миру, права безпеки, крім цього відбувається послідовне і активне включення принципів і норм міжнародного права до національного права.

Варто звернути увагу на зміну джерел права під час збройних конфліктів, деформуються типи джерел права та їх співвідношення, велике значення набувають рішення міжнародних організацій.

Кожен вид адміністративно-правового режиму під час збройного конфлікту в деякій мірі буде підлягати регулюванню міжнародним правом, наприклад якщо збройний конфлікт набрав форми війни, то діятиме Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція), наприклад забороняється атакувати чи бомбардувати незахищені міста, селища, оселі чи будівлі [57].

Аналізу піддамо також ідеологічну складову частину правової системи. До ідеологічної частини правової системи належить правова поведінка, правова ідеологія, правова культура, правова політика, правосвідомість та ін.

Правова політика держави знаходить відображення в різного роду документах, зокрема стратегіях розвитку, заявах, проектах, концепціях, часто

новостворені держави відображають напрями своєї правової політики в деклараціях, наприклад про державний суверенітет, там закріплюються основні правові положення, зокрема ідеологія демократичності, верховенства права.

Правосвідомість населення піддається трансформації зважаючи на величезні втрати серед жителів, спричинені збройними конфліктами, останнє призводить до правового нігілізму, а закон втрачає можливості для захисту прав людини.

Правова культура також має важливе значення, адже вона відображає правові цінності і підтверджує функціонування і сприйняття права в період збройного конфлікту, що є важливим реагентом спроможності правотворчих та інших органів врегулювати конфлікт.

Згідно з М. Недюхою, правова ідеологія сприяє формуванню правової політики держави, визнанню перспектив розвитку національної системи права і створенню правової позиції суб'єктів права [58, с. 301].

Правова ідеологія сприяє постійному розвитку права, адаптації до змінних потреб суспільства і вирішенню нових правових викликів. Вона стимулює проведення реформ, удосконалення правових норм і процедур, а також впровадження нових принципів та стандартів, що сприяють розвитку суспільства.

Правова культура відображає якісний стан правової системи та всіх правових явищ, що утворюють поняття "правова система" [59, с. 645].

Крім вищезазначеного, методи, що застосовуються державами для збереження територіальної цілісності та які суттєво впливають на ступінь та спосіб впливу збройного конфлікту на правову систему також характеризують ідеологічну складову правової системи.

Висновки до розділу 1

За результатами проведеного дослідження наведемо наступні висновки:

1. Розуміння природи збройного конфлікту як досягнення такого ступеня протистояння між противниками (організованими недержавними

збройними групами, державами, збройними коаліціями), яке супроводжується використанням збройних ресурсів, що спирається на політичні, економічні та культурні спроможності сторін-противників, з метою досягнення певних політичних цілей, зокрема нав'язування противнику власних інтересів, отримання контролю над частиною території противника або завоювання суверенної держави, а також людськими жертвами та заподіянням шкоди критичній інфраструктурі.

2. Світова система безпеки наразі переживає кризу, адже вона виявилася неефективною перед новими викликами, недієздатність колективних міжнародних систем, зокрема ООН, ОБСЄ, РЄ, ЄС виявилася у неспроможності до активної реакції на окупації Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей. Через міжнародні організації світова спільнота бере участь у розробці принципів та методик недопущення та припинення конфліктів, в тому числі і дослідження цих понять, адже вони завдають шкоду правам та свободам, навіть маючи місцевий характер.

3. Здійснено характеристику наступних типів збройних конфліктів залежно від впливу на правову систему:

- збройний конфлікт міжнародного характеру - зіткнення між двома або більше державами із використанням збройних сил, незалежно від його офіційного оголошення, тривалості, території охоплення, кількості жертв;

- збройний конфлікт неміжнародного характеру— це тривалі зіткнення між збройними силами держави і організованими збройними формуваннями, або між такими формуваннями для досягнення політичних цілей за допомогою використання зброї, що загрожує суверенітету, правам і свободам громадян та має здатність до активного розповсюдження;

- «інтернаціоналізований збройний конфлікт», який деякі автори відносять до конфліктів неміжнародного характеру, проте авторка переконана, що його можна розглядати як самостійний тип, адже в нього наявні відмінні ознаки, зокрема це конфлікт, в якому беруть участь війська іншої держави або направлені нею або від її імені збройні формування. Певні ознаки

«інтернаціоналізованого збройного конфлікту» були характерні для визначення ситуації на Сході України з 2014 року у результаті постійної військової підтримки Російською Федерацією незаконних збройних формувань та надходження озброєних найманців на територію України.

У міжнародних збройних конфліктах трапляються різні ситуації, і вони не мають міжнародно-правової кваліфікації. До таких конфліктів належать зокрема: триваючі збройні конфлікти, в яких іноземні країни втручалися на стороні різних груп; воєнні дії між іноземними державами, які втручаються у внутрішні збройні конфлікти з метою підтримки ворогуючих сторін; іноземні інтервенції; підтримка повстанських груп, що борються з чинною владою;

- «гібридна війна», яка характеризується як нетрадиційний тип у сучасних умовах, проте чато вона є одним із методів ведення вищезазначених типів збройних конфліктів.

Так, у сучасних умовах актуальним залишається правова кваліфікація збройних конфліктів, незалежно від того хто є їх ініціатором чи учасником та значення останніх на міжнародній арені, адже політичні цілі не повинні ставити під загрозу життя людей, яке вважається найвищою соціальною цінністю.

Отож, за ступенем впливу на правову систему держави доцільно відрізняти збройний конфлікт міжнародного характеру і неміжнародного характеру, адже таким чином міжнародна спільнота, по-перше стверджує право кожної держави на її недоторканість, суверенітет, право вирішувати внутрішні протиріччя незалежно від впливу іноземних держав та міжнародних організацій; по-друге, міжнародна спільнота убезпечує себе від відповідальності за наслідки збройного конфлікту, покладаючи їх на учасників.

4. Так, залежно від впливу на правову систему збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного можна навести наступні відмінності:

- інституційну складову збройного конфлікту неміжнародного характеру становить держава та організовані збройні формування, в той час як при міжнародному характері збройного конфлікту залучені іноземні суб'єкти;

- дії протиборчих сил однієї держави є організованими;

- виступи мають колективний характер;
- слабкий ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії порівняно із збройними силами держав;
- нормативна складова відрізняється контролем над частиною території держави (характеризується також ефективним здійсненням влади на цій території, у тому числі при організації воєнних дій);
- навна відмінність щодо тривалості та і безперервності збройного конфлікту.

Авторка переконана, що дія міжнародного гуманітарного права повинна стосуватися і конфліктів внутрішнього характеру, тому міжнародна спільнота зобов'язана сприяти ратифікації норм міжнародного гуманітарного права тими державами, які ще цього не зробили, адже у цьому випадку настає відповідальність за ініціювання збройного конфлікту і Міжнародний суд ООН набуває повноважень для притягнення до відповідальності винних осіб.

5. Розроблено алгоритм системного аналізу впливу збройного конфлікту, зокрема авторка дослідила, що слід характеризувати інституційну, функційну, нормативну та ідеологічну складові правової системи, адже вони містять в собі більшість правових явищ, які відбивають закономірності її розвитку під час збройного конфлікту. Авторка характеризує їх таким чином:

- інституційна. Її формують наступні суб'єкти: державні органи, громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи, інші суб'єкти, які наділені правами та обов'язками, а також здатністю нести відповідальність за вчинені правопорушення тощо та їх правові статуси.

У період збройного конфлікту з'являються нові інститути правової системи та суб'єкти правовідносин, наприклад учасники антитерористичної операції, ветерани антитерористичної операції, біженці, жителі тимчасово окупованих територій та інші, для ефективної реалізації ними своїх прав та обов'язків необхідно врегулювати їх статус.

Так, збройний конфлікт має вплив на різні соціальні суб'єкти: громадські організації, територіальні громади, народи та національні меншини.

Ці суб'єкти, у свою чергу, впливають на подальше функціонування та розвиток правової системи. Більше того, збройний конфлікт часто сприяє посиленню національної, релігійної або расової ворожнечі.

Під час збройного конфлікту відбувається зменшення ефективності гарантування прав людини і дотримання міжнародної безпеки, а також зміна концепції прав людини, яка інколи характеризується обмеженням, що є доцільним в даний період, зокрема допускається модифікація звичного обсягу економічних, цивільних та політичних свобод, а також деяких свобод громадян.

- нормативна. Прийняті в таких умовах нормативні акти будуть відображати особливості ситуації, відповідно з'являються нові галузі права, які необхідно врегульовувати юридичними засобами і методами, зростає роль міжнародного гуманітарного права та його підгалузей: права миру, права безпеки, крім цього відбувається послідовне і активне включення принципів і норм міжнародного права до національного права.

Крім цього, відбувається зміна джерел права та їх співвідношення, адже велику роль починають відігравати рішення міжнародних організацій, зокрема ООН, ЄП, ПАРЄ, ОБСЄ та ін.

Види адміністративно-правового режиму під час збройного конфлікту в деякій мірі буде підлягати регулюванню міжнародним правом.

У разі якщо збройний конфлікт виникає, міжнародне гуманітарне право стає чинним, незалежно від оголошення (у тому числі російською федерацією) і чи сторони визнають стан збройного конфлікту. Єдиною підставою, достатньою для застосування гуманітарного права, є його наявність.

Незважаючи на це, на території України використовувалися геноцидні методи війни після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Розслідування показують, що причиною смерті жертв є методи, що часто застосовуються під час страт. Серед цих методів можна виділити вогнепальні поранення голови, удари, які призводять до тупих травм або перерізання горла. Крім цього, у деяких випадках можна знайти докази тортур на тілах, такі як синці, рани та переломи. Авторка висловлює глибоку надію, що агресору не

вдається уникнути відповідальності перед Ураїною та тисячами людей, які постраждали внаслідок цього геноциду.

- ідеологічна. До ідеологічної частини правової системи належить правова поведінка, правова ідеологія, правова культура, правова політика, правосвідомість та ін.

Правова політика держави знаходить відображення в різного роду документах, зокрема стратегіях розвитку, заявах, проектах, концепціях, часто новостворені держави відображають напрями своєї правової політики в деклараціях, наприклад про державний суверенітет, там закріплюються основні правові положення, зокрема ідеологія демократичності, верховенства права.

Правосвідомість населення піддається трансформації зважаючи на величезні втрати серед жителів, спричинені збройними конфліктами, останнє призводить до правового нігілізму, а закон втрачає можливості для захисту прав людини.

– функційна. Під час збройного конфлікту надважливими функціями правової системи є наступні: регулювання, інтеграція, контролювання, захисту, адаптування до відповідних умов, забезпечення збереження системи, непорушність зв'язків з іншими підсистемами, обов'язкове функціонування всіх частин у напрямі досягнення мети, здійснення правового контролю за поведінкою суб'єктів, встановлення порушених прав суб'єктів.

Правова система здійснює контроль за додержанням правил і норм під час збройного конфлікту. Це може включати механізми моніторингу, розслідування порушень, проведення судових процесів та накладання відповідних санкцій. Контроль допомагає запобігти безкарності, захищає права постраждалих сторін і сприяє відновленню правопорядку. Крім цього, правова система регулює взаємодію різних суб'єктів, включаючи уряди, збройні формування, міжнародні організації та громадянське суспільство. Це сприяє співпраці, координації і консолідації зусиль для досягнення миру, урегулювання конфлікту і післяконфліктного відродження.

Визначення змін структурних частин правової системи дозволить з'ясувати вплив збройного конфлікту на трансформацію системи.

Також варто зазначити, що вплив збройного конфлікту на правову систему залежить від обраних державою методів для його протистояння та припинення, а також ступеня участі міжнародної спільноти в конфлікті та активність з метою його вирішення.

РОЗДІЛ 2

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ І ЗМІНИ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ (НА ПРИКЛАДІ ЮГОСЛАВІЇ)

2.1 Особливості югославського федералізму до збройного конфлікту

Правова система Югославії є складною, багатокomпонентною структурою, яка поєднувала різні аспекти для співіснування національних і релігійних груп, тому перш за все необхідно здійснити її характеристику, а пізніше за допомогою порівняльно-правового методу визначити характер змін правової системи незалежних республік, які утворилися внаслідок її розпаду.

З цією метою розвиток правової системи Югославії можна поділити на два періоди, зокрема до початку збройного конфлікту та здобуття республіками які входили до її складу незалежності та після. Авторка вважає за доцільне здійснити характеристику основоположних принципів, правової ідеології, правової політики югославської багатовінаціональної держави.

Таким чином, питання ідеології правової системи держави, яка штучно об'єднала в своєму складі багато націй, становить значний науковий інтерес, зважаючи на те, що ідеологічна складова правової системи відображає методи і способи зміцнення федеральної державності.

Отже, варто розпочати дослідження правової системи ,гославії із характеристики її стану безпосередньо перед збройним конфліктом. Так, у середині 80-х років з усією очевидністю постало питання про перегляд союзної конституції, зміцнення центральної влади [60, с. 194].

Згідно Конституції 1974 року, федерація мала широкі повноваження, зокрема: охороняти суверенітет СФРЮ; регулювати права та обов'язки громадян; здійснювати зовнішню політику держави; питання громадянства; захист конституційності та інші.

Щодо нормативної складової правової системи Югославії, то Конституція СФРЮ 1974 р. являла собою нормативно-правову базу її конституційної системи. У частині першій містилися положення, що визначали Югославію як

союзну державу, співдружність трудящих, громадян і рівноправних народів і національностей.

Зокрема стаття 1 Конституції 1974 р. визначала СФРЮ: «...союзною державою, державним співтовариством добровільно об'єднаних народів і їх соціалістичних республік, що входять до складу Соціалістичної Республіки Сербії, заснованим на владі і самоврядуванні робітничого класу і всіх трудящих, і соціалістичним самоврядним демократичним співтовариством трудящих і громадян, рівноправних народів і народностей». Крім цього, зазначалося, що соціалістична республіка - це держава, заснована на суверенності народу, на владі і самоврядуванні робітничого класу і всіх трудящих, і соціалістичною самоврядною демократичною співдружністю трудящих і громадян, рівноправних народів і народностей.

Крім цього, Конституція СФРЮ 1974 року в розділі «Основні принципи» зберегла декларацію права народів Югославії на самовизначення, включаючи право на відділення [61, с. 239]. Виявлено, що Конституція СФРЮ не містила процедури реалізації права на відділення (сецесії), разом з тим саме проголошення такої можливості стане згодом обґрунтуванням за вихід зі складу Югославії республік.

Відсутність передбаченої процедури відділення повинна була усунути можливості розпаду Югославії та її перерозподілу між народами республіки, відсутність права на сецесію покликана була попередити можливість розпаду Югославії.

Конституція СФРЮ 1974 р забезпечила республікам і краям такий високий ступінь самостійності, що країна фактично перетворювалася в конфедерацію. Федерація була відповідальна за нагляд та виконання прийнятих рішень. Конституція 1974 року розглядала Югославську федерацію як "державну співдружність» (ст.1). При цьому федерація "є об'єднанням громадян, народів і народностей, в якому вони здійснюють свої історичні безпосередні інтереси шляхом спільного демократичного узгодження" (ст.224) [61, с. 239].

Адміністративні кордони між союзними республіками в «тітовської Югославії» фактично повертали всю ситуацію до часу до Першої світової війни, реанімували старі, так звані, «історичні межі» між Австро-Угорщиною, Сербією і Чорногорією. Начебто міжвоєнного періоду просто не існувало. Крім того, адміністративно, із Сербії були виділені автономні краї Воеводина і Косово і Метохія [62, с. 105].

На думку авторки, простежується схожість із соціалістичною ідеологією СРСР.

Республіки і краї почали перетворюватися в самостійні, замкнуті суспільно-економічні утворення. Один з головних авторів конституції Едвард Кардель в своєму науковому стилі говорив, що Югославія - не класична федерація, не є конфедерація, а «самоуправлінське співтовариство народів і народностей», засноване на спільних інтересах, затверджених «самоуправлінською і демократичною конституційною згодою між республіками і краями» [63]. Деякі дослідники навіть назвали державу, яка функціонувала з 1974 по 1990-ті роки, карделівською Югославією, по імені головного розробника даного документа Є. Карделя [64, с. 295].

Конституція максимально закріплювала нормативні підстави національно-культурного, економічного і соціального розвитку союзних республік і країв, передбачаючи механізми допомоги з боку федерації і надаючи значну самостійність. Так, з метою створення матеріальної бази рівноправності народів і національностей Югославії особлива увага приділялася прискореному розвитку продуктивних сил в економічно недостатньо розвинених республіках і автономних краях, для чого забезпечуються необхідні кошти і робляться інші заходи. Утворюється особливий фонд федерації для кредитування прискореного розвитку економічно недостатньо розвинених республік і автономних країв (ст.258) [61, с. 328].

Зважаючи на вищенаведене, прослідковується ідеологія взаємодопомоги нерозвиненим республікам для їх зміцнення. На думку авторки, створення

фонду для розвитку республік, які недостатньо розвинені і не вносять необхідний вклад у економіку Югославії використовувалося противниками її державності для створення настроїв населення розвинутих республік до відділення та можливості самозабезпечення без перебування у складі федерації.

Наприклад, стаття 246 визначала, що на території Югославії мови народів і національностей і їх писемності рівноправні. У СФРЮ в офіційних стосунках вживаються мови народів, а мови національностей - відповідно до Конституції і союзним законом. Підкреслювалося рівність позицій при розподілі вищих державних постів, зокрема в армії: «щодо командного складу і при призначенні на вищі командні і керівні посади в Югославської народної армії застосовується принцип максимально пропорційного представництва республік і автономних країв» (ст. 242) [61, с. 324].

Також, правова ідеологія базувалася на принципі рівноправності та потугах державотворців створити югославського громадянина та характеризувалася наявністю етнічного конфлікту.

Формування ж правової політики відбувалося в основному на засадах верховенства права, справедливості, єдності прав і обов'язків. Конституція СФРЮ 1974 року продовжила формування правової політики і показала світові основні напрями функціонування правової реальності та життя суспільства. Крім цього, важливо враховувати принцип історизму при формуванні правової політики федерації, яка складалася з великої кількості національностей.

Тому, проаналізувавши Конституцію Югославії, авторка визначила, що головними напрямками правової політики, які декларувалися були:

1. Захист громадянських прав і свобод громадян, включаючи свободу слова, зборів, релігії, асоціацій та інші конституційні гарантії.
2. Забезпечення прав різних національних груп на самовизначення і розвиток. Вона надавала широкі права національним меншинам і гарантувала їхні культурні та політичні права.

3. Захистити територіальну цілісність і недоторканість, обороняти країну, розвивати відносини Югославії з іншими державами і міжнародними організаціями.

4. Єдині інтереси робітничого класу і солідарність робітників і всіх трудящих, солідарність і соціальна впевненість трудящих і громадян.

5. Розвиток соціалістичного суспільства, об'єднання і узгодження зусиль, спрямованих на розвиток матеріальних основ соціалістичного суспільства і добробуту людей.

6. Розвиток відносин, які сприяють здійсненню спільних господарських, культурних та інших інтересів держав, народів і людей, особливо розвитку демократичних і соціалістичних відносин у сфері міжнародного співробітництва.

7. Повага прав національних меншин, зокрема і прав народів Югославії, які проживають в інших країнах на правах національних меншин.

Так, зміна конституції з метою послаблення централізації федерації насправді призвела до посилення впливу державних компонентів республік як національних держав та підтримки національних інтересів. Йосип Броз Тіто сподівався, що цей процес може бути збалансованим через сильну і єдину СФРЮ, яка б забезпечувала політичну і ідеологічну єдність країни. Однак між IX і X з'їздами СФРЮ виникли ідеологічні та політичні розбрати, що призвело до втрати організацією єдності та спричинило занурення членів у місцеві інтереси та націоналізм [65, с. 324].

В той же час політика демократичного централізму проводилась з метою реалізації економічних реформ та підвищення рівня життя, але з іншої сторони, вона призводила до збільшення економічної самостійності республік, що не сприяло зміцненню югославського центру.

Незважаючи на політику федералізму і підтримку багатонаціональності, націоналістичні настрої відкрито висловлювалися тільки за межами комуністичної партії (наприклад, декларація 1967 року, підписана хорватською інтеллігенцією). Режим Тіто, який проводив децентралізацію СКЮ,

продовжував одночасно контролювати всі прояви етнічної мобілізації, так як федералізм був покликаний забезпечити артикулювання етнічних ідентичностей, але не їх політизацію. Прикладом протидії Центру мобілізації хорватської ідентичності є реакція на націоналістичний рух в Хорватії в 1971 р, коли були відправлені у відставку представники вищої ланки хорватського керівництва, включаючи голову ЦК Хорватії [66].

Один з провідних словенських правознавців, Іван Кристан, з гордістю писав в 1979 році, що з точки зору югославського конституційного права першочергове значення має не стільки державний, скільки народний суверенітет [67, с. 118]. При цьому, творці двох останніх конституцій СФРЮ, вважали цілком природним, що суверенітет народів, які створили єдину державу, не стає загальним і єдиним для всіх. У СФРЮ не було очевидного домінування однієї республіки над іншими, проте система самоуправління і децентралізація країни сприяли росту національних настроїв і сепаратизму [68, с. 485].

Ще одним суттєвим кроком у бік подальшої децентралізації, який був зроблений в Конституції СФРЮ 1974 року - це широке застосування принципу паритетного представництва суб'єктів федерації в союзних органах влади. Вперше він був застосований в Конституції СФРЮ 1963р., Але тільки щодо однієї з палат Скупщини - Народного Віча. Але розвиток тенденцій децентралізації 70-х років привели до того, що останній Основний закон СФРЮ закріпив цей принцип як основний при формуванні обох палат федеральної Скупщини. У Союзне віче тепер входило по 30 делегатів від республік, і по 20 делегатів від автономних країв. Віче республік і країв становили по 12 і по 8 делегатів відповідно [61, с. 82].

Крім паритетності законодавець передбачив ще один механізм, покликаний забезпечити рівність прав республік і автономних країв у законодавчому процесі. Віче республік і країв, в компетенції якого перебували найважливіші питання економічного розвитку держави, повинно було приймати рішення на основі одностайної згоди республіканських і крайових

Скупщин. Суб'єкти федерації мали право вето в багатьох сферах федерального законодавства. Для затвердження бюджету СФРЮ, наприклад, було потрібно одностайне рішення всіх шести республік і автономних країв, і велика частина функцій, які раніше належали федеральним органам внутрішніх справ, тепер перебували в компетенції республік. В результаті, деякі іноземні оглядачі заявляли про те, що вони сумніваються в здатності СКЮ повністю контролювати ситуацію в країні.

Відбувалася реальна трансформація югославської політико-правової системи в сторону демократизації та впливу ліберальних концепцій.

У 1986 році XIII з'їзд СКЮ прийняв рішення про проведення конституційної реформи. Її концепція розроблена в «Пропозицію про зміну Конституції СФРЮ», прийнятому Президією СФРЮ.

Передбачалося розширення сфери компетенції федерації, надання їй права регулювати цілий ряд нових запитань, буде вжито заходів для належного виконання республіками і краями союзних законів.

Загострення міжнаціональних відносин призвело, зрештою, до Конституції 1974 р., яка вже на перше місце поставила республіки і краї, а не федерацію. Конституція СФРЮ проголошувала перетворення самоврядування у всеохоплюючу систему «соціалістичного самоврядування» [69].

Трудящі, народи і народності приймають рішення на рівні федерації на принципах узгодження їх між республіками і автономними краями, солідарності і взаємності, на основі рівноправного представництва республік і автономних країв в органах федерації і відповідно до цієї Конституції, а також на принципах відповідальності республік і автономних країв за власний розвиток і розвиток соціалістичної співдружності в цілому.

Джерелом права є закони та підзаконні акти: федеральне (союзне) і республіканське законодавство. Ієрархія нормативно-правових актів наступна: Конституція СФРЮ, Конституції республік, союзні закони, закони республік і усі інші акти повинні відповідати їй.

Конституція містить перелік питань, щодо яких може діяти федерація: система ринкових відносин; грошова, податкова система, зовнішня торгівля і митні збори; забезпечення конституційних прав та безпеки громадян; оборона і державна безпека.

Міжнародні договори, ратифіковані і опубліковані згідно Конституції і норм міжнародного права, є частиною національного права.

Криза федералізму в Югославії була спричинена комплексом факторів, включаючи історичні розбіжності між народами, що об'єдналися в СФРЮ, різні ментальні та релігійні цінності, нерівномірний соціально-економічний розвиток республік та міжнаціональні протиріччя [70, с. 7].

Основні фактори, що призвели до цієї кризи, включали:

1. Історичні відмінності народів: Народи, об'єднані в Югославії, мали різні історичні та культурні традиції, що створювало напруження та протиріччя між ними.

2. Різні ментальні та релігійні цінності: Народи Югославії мали відмінні менталітети та релігійні переконання, що створювало додаткові розбіжності та незгоди. Нерівномірність соціально-економічного розвитку: Республіки Югославії розвивалися нерівномірно, що призводило до економічних нерівностей між регіонами та відчуття нерівної обробки між ними.

3. Міжнаціональні протиріччя: Національні групи в Югославії мали взаємні протиріччя та непримиренність, що сприяло ескалації конфліктів та розбрату.

4. Політичні та ідеологічні розбрати: Розбрати в політичних та ідеологічних позиціях між різними групами та регіонами підживляли єдність країни та сприяли зростанню націоналістичних настроїв.

5. Напруження в Косово: Конфлікти та напруження в регіоні Косово спричиняли розколи та загострення між етнічними групами, особливо сербами та албанцями.

10 грудня 1989 року стала переломним моментом у розвитку багатопартійності в Хорватії, коли Сабор почав розглядати новий виборчий закон та конституційні зміни [71, с. 28].

Події в Косово постійно погіршували становище сербського населення та стали основними факторами економічної і політико-ідеологічної кризи. Щоб привернути увагу, косовські серби використовували колективні петиції та організовували марші до вищих органів влади. Ці події в Косово вплинули на те, що сербська опозиційна інтелігенція, яка раніше підтримувала загальноюгославський демократизм, поступово почала переходити на національні ідеї [72, с. 220]. У січні 1990 року протиріччя у розвитку Федерації та суспільства призвели до відкритого зіткнення [71, с. 29].

Націоналізм, який існував у всіх югославських республіках, став засобом боротьби з комунізмом, і він набував особливо високого рівня в ті роки. Республіканські ЗМІ активно провокували національну істерію, що було характерно не тільки для Югославії, але й для всієї Східної Європи. Сербія була винятком з цього контексту [73, с. 77].

Тому порушення рівноваги між суб'єктами федерації призвело до підриву основи існування федерації. Голова Президії СФРЮ Б.Йович в березні 1991р. охарактеризував ситуацію, що склалась, як “критичну фазу конституційно-правового розпаду”.

СРСР і СФРЮ в якості основного принципу визначення кордонів обрали національний принцип. Незважаючи на це, неспівпадання політичних кордонів стало одним із головних факторів, який спровокував міжнаціональний збройний конфлікт. Зв'язок національного фактора з політико-територіальним яскраво характеризує етнічні конфлікти в Югославії, крім цього додаються і релігійні суперечності.

Поряд з тим, слід зауважити, що іслам мусульман Боснії і Герцеговини – це один із прикладів секуляризованих варіантів цієї релігії. Тільки тоді, коли він став мішенню для етнічного націоналізму, він почав осмислювати себе як релігійний фундамент своєї ідентичності і став більш радикальним. Домагання

етнічної групи, що домінує в економічно розвинутому регіоні, можуть привести до зростання націоналізму. Це проявилось у Югославії: словенці та хорвати стверджували, що їхні ресурси використовуються для більш відсталих регіонів. Тому зв'язок з Європейським Співтовариством став для Словенії та Хорватії більш перспективним, ніж перебування у Федеративному Союзі Югославії [74, с. 17].

На думку Хантінгтона С., процеси економічної модернізації та соціальних змін у всьому світі сприяють ускладненню традиційної ідентифікації людей за місцем мешкання, одночасно слабшає і роль нації-держави як джерела ідентифікації. Лакуни, що з'являються у результаті цих явищ, заповнюються релігією, часто у формі фундаменталістських рухів. Отже, - вважає Хантінгтон, - відродження релігії – це основа для ідентифікації, що виходить за межі національних кордонів – для об'єднання цивілізацій [75].

З точки зору Б.Андерсона, поява націоналізму в Європі була прямо пов'язана з послабленням таких «культурних систем», як релігійна спільнота і династична держава [76, с. 29]. Національний статус сьогодні визнається як важлива цінність політичного життя.

Цей статус вважається суверенним, оскільки концепція народилася в період, коли Просвітництво та Революція підтримали легітимність боговстановленої та ієрархічної династичної держави. Також він не говорить про те, що націоналізм якимось чином історично "витісняє" релігію, але із початком активного хрещення відбувається і просвітництво населення та посилення їх участі у політичному житті держави, плебейська мова почала використовуватися, нею почали друкувати твори, відбулася лексикографічна революція.

Наприклад, вживання української мови стало вирішальною стадією у формуванні української національної свідомості". Офіційний націоналізм, що з'являється поряд з європейським націоналізмом, поширений здебільшого у царській Росії, де намагалися об'єднати різномірні нації в одну штучним шляхом.

Треба додати, що криза в Югославії мала не тільки загальносоціалістичні, а й власні джерела:

- не вдалося встановити продуктивний баланс між принципом національної рівності і принципом функціональності;
- переплетення фактично вирішального партійного і формально прийняття рішень;
- компрометація ідей та системи цінностей соціалістичного самоврядування [77, с. 67].

Отож потенціал для розпаду і виникнення конфліктів на національному ґрунті в Югославії був уже фактично сформований. Вкрай слабкий федеральний рівень влади, і практично повна передача контролю за загальнодержавними рішеннями республікам і автономним краям, в сукупності з закріпленням в конституції правом на самовизначення їх титульних народів. Невідповідність внутрішніх кордонів СФРЮ реальній карті розселення народів передбачало ситуацію, коли при виході практично будь-якої республіки (за винятком Словенії) зі складу федерації, на її території неминуче залишалася значна меншість представників інших титульних народів. І конфлікти виникли в першу чергу після сецесії суб'єктів федерації саме з найбільш гетерогенним складом населення - Хорватії та Боснії і Герцеговини.

Загалом можна відзначити в цей період наступні характерні ознаки життєдіяльності СФРЮ:

1. Порушення ідеологічної рівноваги між суб'єктами федерації призвело до підриву основ існування федерації.
2. Узгодженість позицій представників різних національностей СФРЮ щодо забезпечення рівноправності націй, проголошувалось формування правової політики на основі реалізації національної свободи, єдиних інтересів робітничого класу, поваги до прав національних меншин.
3. Політика демократичного централізму проводилась з метою економічних реформ та підвищення рівня життя, але з іншої сторони, вона

призводила до збільшення економічної самостійності республік, що не сприяло зміцненню югославського федералізму.

Ідеологічна складова того періоду характеризується правовою політикою зміцнення міжнародних зв'язків для залучення міжнародної спільноти до питання самовизначення народів Югославії. Наприклад Словенія докладала масу зусиль для інтернаціоналізації конфлікту.

У Хорватії, наприклад були спроби виведення країни з міжнародної ізоляції, до якої призвела зовнішня та внутрішня політика адміністрації першого президента Хорватії Ф.Туджмана. Процес налагодження співробітництва з міжнародними організаціями та ті проблеми, що виникли на шляху Хорватії до євроатлантичних структур [78, с. 9].

Ідеологічна складова також характеризується розвитком політико-правового плюралізму, об'єднанням національних меншин на основі національних ідеологій.

Дослідження нормативної складової правової системи колишньої Югославії є актуальним зважаючи на об'єднання правових систем різних народів і націй, забезпечуючи при цьому мирне співіснування протягом десятиліть. Вивчаючи дану проблематику авторка, безсумнівно, дослідить і ті положення Основного закону СФРЮ, які, на нашу думку, сприяли відцентровим тенденціям.

Конституційною основою життєдіяльності югославського правового суспільства, як зазначалось вище, була Конституція 1974 р., вона сконцентрувала в собі найважливіші принципи, які забезпечували існування багатонаціональної держави.

Саме тому, принципом права, який визначено в Основному Законі була конституційність, це закріплено положенням про те, що всі органи і організації, а також інші носії функцій в сфері самоврядування або громадських функцій виконують їх відповідно і в рамках конституції, закону або статуту і даних їм повноважень, а також несуть відповідальність за їх виконання. Конституція.

Даному принципу присвячено Главу 4 під назвою Конституційність та законність.

Таким чином, югославський федералізм можна охарактеризувати як спробу втілити в реальність задекларовані принципи радянської моделі федералізму, що призвело до утворення конфедеративного союзу держав. Джерелом права в СФРЮ вважався робітничий клас, як основна складова соціалістичного ладу.

У частині третій Конституції 1974 року детально регулюються суспільні відносини у федерації і її права і обов'язки, причому концепція конституційних поправок 1971 року щодо співвідношення компетенції федерації і республік залишається незмінною. В руках федерації знаходяться функції захисту суверенітету, незалежності і територіальної цілісності країни, підтримки міжнародних відносин, забезпечення безпеки, єдності основ суспільно-економічної і політичної систем. Для виконання цих функцій союзні органи стверджують політику і приймають закони та інші акти, а союзні органи управління безпосередньо відповідають за виконання законів в цих областях.

Недостатньо чітко були прописані вертикальні зв'язки. Так, ст. 273 говорить, що відносини між союзними органами та органами в республіках ґрунтуються на взаємній співпраці. Наявна м'якість формулювань і відсутність оперативних дієвих заходів відповідальності органів державної влади [61, с. 334].

Відсутність владної вертикалі було чітко видно і в інших республіках.

Союзні органи влади не були вільні у міжнародних справах, хоча традиційно в федеративних державах ця область знаходиться у винятковому віданні федерації.

Дії федеральних властей відповідали ч.1 ст.281 Конституції: «Федерація через союзні органи забезпечує незалежність і територіальну цілісність СФРЮ». Зміна кордонів Югославії, мала відбуватися за рішенням Скупщини СФРЮ і Союзного Віча (ч.4 ст.283, ч.6 ст.285) [61, с.342]. Вищі посадові особи Югославії (Президент Республіки, Голова та члени Президії СФРЮ, Голова та

члени Конституційного суду Югославії) в урочистій формі брали на себе зобов'язання щодо збереження цілісності держави: «Заявляю, що буду боротися за захист суверенітету, незалежності, цілісності країни, <... > домагатися здійснення братства, єдності і рівноправності народів і національностей [61, с. 336, с.376]

Конституція СФРЮ 1974 року остаточно закріпила включення принципів самоврядування в усі сфери суспільного життя. Скупщини федерації і її суб'єктів остаточно перестають формуватися на основі прямого і загального виборчого права.

Характеризуючи нормативну складову правової системи СФРЮ, важливо звернути увагу на співвідношення джерел права в СФРЮ.

Зокрема ст. 206 передбачала, що положення республіканських і крайових конституцій не повинні суперечити Конституції СФРЮ.

Відповідно до Конституції всі рішення союзної скупщини повинні були прийматися одноголосно, що призводило до значного затягування процесу прийняття законів та росту націоналізму у суб'єктах федерації [79].

Конституція СФРЮ 1974 року наділила республіки і автономні краї практично повною свободою в проведенні власної зовнішньої політики. У віданні федерації, згідно п.7. ст. 281 цієї Конституції, знаходилося тільки твердження зовнішньої політики СФРЮ, розвиток і стимулювання співпраці з країнами, що розвиваються, ратифікація та забезпечення, і деякі інші функції загального характеру. У той же час, 271 стаття Конституції СФРЮ 1974 року наділяла республіки і автономні краї правом самостійно підтримувати співпрацю з органами і організаціями інших держав і міжнародними організаціями в рамках встановленої зовнішньої політики СФРЮ і міжнародних договорів. Автори заявляють про те, що принцип рівноправності і самостійності республік і автономних країв в міжнародних відносинах не реалізовувався в повному обсязі. Тепер республіки і автономні краї могли приймати закони в кожній із сфер, що входять в їх компетенцію, незважаючи на те, існує федеральний закон, що регулює ті ж питання, чи ні. Така ж тенденція

спостерігалася і в сфері конституційного права. Якщо раніше суб'єкти федерації в своїх конституціях прагнули регулювати тільки ті питання, які не були порушені загальнодержавним Конституційним законом, то з 1974 року вони прагнули самостійно охопити всі сфери, зазвичай регульовані конституційним правом, не боячись дублювання положень федеральної конституційного права. Єдиною вимогою було відповідність такого законодавства федеральному, а також конституції [80, с. 334].

Таким чином можна зробити наступні висновки:

1. Югославський федералізм - спроба виконати зазначені в Конституції принципи радянської моделі, що призвело до переходу від унітарної держави до конфедеративного союзу держав.

2. На вершині ієрархії нормативно-правових актів знаходиться Конституція СФРЮ, республік, союзні закони, закони союзних республік і усі інші акти повинні відповідати їй, проте у разі невідповідності вони продовжують діяти до рішення КСЮ. Джерелом права СФРЮ вважався робітничий клас, як основна складова соціалістичного ладу.

3. В результаті по Конституції 1974 Югославія набула ряду рис конфедеративного устрою, перетворившись частково з союзної держави в союз держав. Вертикальні зв'язки між суб'єктами були більше формальними, визначавши Югославію як добровільний союз народів.

4. Прагнення законодавців забезпечити рівноправність народів і націй призвели до поширення відцентрових тенденцій та настроїв до можливості самостійного функціонування національних утворень.

У складовій інституційної системи СФРЮ відображається вплив соціалістичного устрою держави та визнання робітничого класу як основного джерела політичної влади.

Згідно Основного Закону, трудящі здійснюють владу і керують іншими громадськими справами, приймаючи рішення на зборах, шляхом референдуму та інших форм особистого волевиявлення в основних організаціях об'єднаної праці та місцевих співтовариствах, самоврядних об'єднаннях, заснованих на

спільності інтересів і інших самоврядних організаціях і об'єднаннях, через делегатів в органах управління цих організацій і об'єднань, досягненням взаємоузгодження на засадах самоврядування і громадських договорів, через делегації і делегатів у Скупщини х суспільно-політичних співтовариств, а також направляючи і контролюючи роботу органів, відповідальних Скупщини.

Ще більшої автономізації суб'єктів федерації сприяв той факт, що органи виконавчої влади також безпосередньо залежали від скупщини відповідного рівня. В якості головного такого органу виступало Виконавче віче.

Четверта частина Конституції 1974 року закріплювала організацію федерації, насамперед компетенцію її вищих органів. Структура Союзної Скупщини змінилася, нагадуючи тепер двопалатний парламент перших років народної влади. Поряд з Союзною Вічем, яке складають делегати самоврядних організацій, об'єднань і суспільно-політичних співтовариств в республіках і краях, в Скупщині СФРЮ діє Віче Республік і Країв, складене з делегатів Скупщини Республіки і країв (ст. Ст. 291, 292). При цьому одну частину прав і обов'язків Скупщини СФРЮ здійснює тільки Союзна Віче, іншу - Віче Республік і Країв, і, нарешті, третю - обидва віча рівноправно.

Нова Конституція встановлювала два органи, що мають функції глави держави: Президія СФРЮ і Президента Республіки, яка є Головою Президії СФРЮ.

Виконавча влада здійснюється, за Конституцією, Союзною Виконавчим Вічем як виконавчим органом Скупщини СФРЮ, а функції управління виконують союзні секретаріати.

Конституція 1974 р. передбачала, що Скупщина Соціалістично Федеративної Республіки Югославії є органом громадського самоврядування і вищим органом влади в межах прав і обов'язків федерації.

Общинна Скупщина складалася з трьох палат: віча об'єднаної праці (делегати від ООOP та інших трудових колективів), віча місцевих співтовариств (делегати від цих співтовариств) і суспільно-політичного віча (делегати від Союзу комуністів Югославії, Соціалістичного союзу трудового

народу, Союзу соціалістичної молоді і Союзу профспілок), крайові і республіканські скупщини мали аналогічну [81, с. 739].

Отже, перед початком збройного конфлікту, державний устрій Югославії був складним і включав ряд елементів. Він базувався на соціалістичній федерації, де різні народи та республіки об'єднувалися під спільним урядом. Державний апарат включав центральні та регіональні органи влади, зокрема Президентство, Федеральну Асамблею, Раду Міністрів та автономні республіканські органи.

Система управління Югославії прагнула до забезпечення політичного та етнічного балансу між різними національностями, враховуючи їхні інтереси та потреби. Федеральний уряд мав широкі повноваження в галузі економіки, оборони та зовнішньої політики, але окремі республіки також зберігали певну автономію у сферах культури, освіти та правової системи.

Важливою характеристикою державного устрою Югославії було прагнення до соціалістичних принципів, таких як рівність, солідарність та колективізм. Робітничий клас сприймався як основа соціалістичного суспільства та володів певною політичною владою через свої організації і партії.

У цей період, державний устрій Югославії функціонував на засадах соціалістичного федералізму та спрямовувався на забезпечення єдності серед різних національностей та республік.

2.2 Зміни правової системи Югославії під час збройного конфлікту

Розпад Югославії і конфлікти, які виникли після ліквідації СРСР започаткували довготривалий та кровопролитний процес створення вільної Європи. Країни Заходу не були готовими до кризи на Балканах і не змогли запобігти або врегулювати конфлікт на ранній стадії. Боротьба з цією кризою привела до конфронтації між Заходом і Росією. Шляхом включення Росії в дипломатичний процес було подолано першу кризу. Однак зусилля не

увінчалися успіхом ані у випадку з Косово, ані в конфліктах в колишніх радянських республіках [7, с. 7].

Загалом розпад СФРЮ був поступовим. 1989 - 1992 рр. - вихід з складу Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини та Македонії. 27 вересня 1989 р. скупщина Словенії приймає поправки до конституції, про право на вихід, Конституційний суд СФРЮ лише констатував порушення конституції. Прийняті поправки до республіканської конституції Словенії у Сербії сприйняли як грубе порушення конституції СФРЮ і початок відділення від Югославії. На порядку денному стояло питання про зміну федеративного устрою країни.

В кінці березня 1989 року, конституційні зміни були внесені до автономних конституцій Воєводини і Косово новими крайовими скупщинами. Ці поправки, прийняті сербською скупщиною 28 березня, вплинули на статус і повноваження цих регіонів згідно з республіканською конституцією.

В результаті змін, автономний край Косово і Метохія було перейменовано на автономний край Косово, а Воєводина втратила свою раніше надану конституційну автономію згідно з Конституцією 1974 року. Воєводина стала лише територіальною автономією. [82, с. 61]

У той момент, коли в Белграді приймалися поправки до конституції Сербії, в Косово відбулися найзначніші мітинги албанського населення після 1945 р. [83, с. 237].

У той же час, Сербія продовжувала наполягати на зміні Конституції СФРЮ і, на цій основі, вносити зміни до республіканських основних законів. Хоча, як згадувалося, вона вже почала розробляти зміни для своїх автономних країв [69, с. 41].

При цьому в керівництві республік зіткнулися в основному дві концепції: збереження федерації або її перетворення в конфедерацію. Сербія і Чорногорія пропагували першу концепцію, тоді як Словенія і Хорватія висунули другу. Боснія і Герцеговина та Македонія займали проміжну позицію. Однак ідея

конфедерації була використана для маскуванню справжніх цілей - відокремлення від Югославії.

25 липня 1990 р. відповідні зміни вносяться до хорватської конституції. Нездатність політичних лідерів республік СФРЮ домовитись на саміті 6 червня 1991 р. призвело до проголошення Словенією і Хорватією незалежності вже 25 червня. Вихід зі складу СФРЮ Македонії був здійснений за результатами республіканського референдуму.

27 квітня 1992 р. Сербія та Чорногорія утворили Союзню республіку Югославія (СРЮ), яка визнала всі колишні республіки та проголосила себе правонаступницею СФРЮ.

Виявилися різнобічні погляди на майбутнє Югославії, зокрема Сербія і Чорногорія виступали за федеративний устрій держави, а Хорватія разом із Словенією відстоювали конфедерацію.

Словенія і Хорватія стверджували, що республікам необхідно розвивати свою державну самостійність. Вони розробили модель конфедеративної структури для Югославії, в рамках якої конфедерація мала бути вільним об'єднанням суверенних держав. Відповідно до цього був підготовлений текст проекту Договору про югославську конфедерацію - Союз югославських республік [84, с. 77].

Так, 11 квітня 1991 на нараді представників Президій всіх республік знову прозвучало два підходи до розв'язання кризи - федеративний і конфедеративний.

Тоді ж Словенія оповістила про свою безкомпромісну позицію - «стати самостійною, суверенною і незалежною державою», згідно з результатами проведеного плебісциту. Представники Хорватії також заявили, що в разі, якщо не вдасться підписати договір про союз суверенних держав, вони приймуть самостійні кроки для виходу з Югославії [62, с. 90].

Відповідно, Словенія визнала право на самовизначення природним правом кожного народу. Словенія застосувала плебісцит з питання про державну незалежність, підтримали це рішення 88,2%.

Також Словенія заявила про законність і легітимність своїх дій із досягнення незалежності. Відповідні акти були прийняті словенським парламентом і засновані на югославській та словенській конституціях, на словенському законодавстві. Словенія була втягнута у війну, яку розпочала ЮНА з метою насильно перешкоджати незалежності Словенії. Війна була загрозою іншим республікам.

Першою розпочалася війна проти Словенії, а потім війна у Хорватії, Боснії та Герцеговині і Косово. У цих досить тяжких умовах Словенія прийняла рішення про участь у євроінтеграції, вступу до НАТО і ЄС [77, с. 66].

Неефективність міжнародної системи колективного безпеки було підтверджено подіями у Югославії, через низьку результативність миротворчих місій ООН, наприклад боснійський конфлікт вдалося врегулювати тільки завдяки НАТО.

Реакцією югославського керівництва було прийняття Президією СФРЮ 11 жовтня 1991 року Постанову з приводу проголошення незалежності Республіки Хорватія і Словенія, а саме:

1. Президія СФР Югославії визначила позицію і повторює знову, що республіки Словенія і Хорватія декларували свою незалежність і суверенітет односторонніми неконституційними актами, які не можуть дати безпосередні конституційно-правові результати.

2. Своїми сепаратистськими актами Словенія і Хорватія створюють пряму загрозу територіальній цілісності Югославії, яка є єдиним суб'єктом, визнаним міжнародним правом, складовими частинами якого є ці республіки.

Тому Президія СФР Югославії попереджає, що СФР Югославія буде розглядати будь-яку спробу визнати ці акти Словенії і Хорватії як обурливе втручання в її внутрішні справи.

3. Акти про відділення, прийняті органами Республік Хорватія і Словенія, незважаючи на те, що вони мотивовані і виправдовуються національними інтересами, ... ігнорують інтереси ... інших народів, що живуть в цих республіках...

... Ці акти ... не вирішили питання про територію і кордони.

4. Президія СФР Югославії вважає, що рішення компетентних органів Республік Хорватія і Словенія про незалежність і суверенітет становлять пряму загрозу роботі Міжнародної конференції по Югославії ... Отже необхідно ... дотримати мораторій на проведення в життя цих розкольніцьких актів до кінця Конференції ...

5. Президія СФР Югославії продовжує наполягати, що тільки колективні рішення, досягнуті шляхом угоди про реалізацію права народів на самовизначення, узгоджуються з концепцією нашої конституційно-правової системи Необхідно зняти блокаду з роботи всіх федеральних інститутів, зокрема Скупщини СФР Югославії. ...

Отже, 25 червня 1991 р. Словенія оголосила про свою незалежність. Уряд СФРЮ визнав це незаконним і вирішив доручити Югославській народній армії захистити зовнішні кордони Словенії. Внаслідок цього з 27 червня до 2 липня тут точилися бої між ЮНА й місцевими підрозділами оборони Словенії. Втручання посередників дало можливість сторонам досягти перемир'я і з 18 липня 1991 р. підрозділи ЮНА залишили територію Словенії [85].

У Словенії механізм політичної влади подібний до хорватської моделі, але згідно з конституцією 1991 року ця країна є парламентською республікою. [86]. Наступний етап розвитку парламентаризму в Словенії розпочався у грудні 1992 р., коли пройшли перші незалежні вибори президента і парламенту до Державних зборів і Державної ради [87, с. 113].

У Словенії головною державою є Президент Республіки, який обирається виборами на період 5 років (не двох більше термінів). Його головні повноваження полягають у представницькій ролі, нагородженні державними нагородами, прийнятті вірчих грамот послів, помилування [88].

Після трансформації конституційної моделі Словенії та проголошення в 1991 р її незалежності правова система, переживає період бурхливих перетворень. Тут, як і в інших країнах соціалістичного табору, створюється правова основа для демократичної держави з вільною ринковою економікою. У

країні головним джерелом права є закони та інші нормативні акти. Конституція є найвищим нормативним актом, за яким йдуть закони, прийняті парламентом, декрети, видані урядом для виконання законів, а також підзаконні акти, видані міністерствами для виконання законів та урядових декретів.

Закони та інші підзаконні акти також повинні відповідати загальновизнаним принципам міжнародного права та нормам міжнародного договору, в якому Словенія є учасником.

Хорватія. Певне уявлення змін у правовому полі Хорватії після 1990 р. дають тексти конституцій СР Хорватії (1974) і Республіки Хорватія (1990) [89, с. 20].

В 90 рр. XX ст. у Хорватії спостерігалися тенденції до авторитаризму, які були представлені тодішнім президентом Франьом Туджманом. Проте, після завершення війни та відновлення територіальної цілісності країни в 1995 році, авторитарні тенденції стали зменшуватися і були остаточно припинені після смерті Ф. Туджмана в 1999 році. [90, с. 900].

Кузнецов Є.В. у своїй науковій роботі висвітлив процес еволюції хорватської політичної системи. За конституцією 1990 р. Хорватія ставала президентською республікою з широкими повноваженнями президента, а за часів військового стану президент ставав майже одноосібним керівником країни. Військовий стан та загроза суверенітету звужували простір для політичної діяльності та критики уряду політичними силами та ЗМІ. Але у післявоєнний час, не зумівши ефективно розв'язати більшість економічних та соціальних проблем, Ф.Туджман і ХДС втратили підтримку населення. Після парламентських і президентських виборів в 2000 р. та приходу до влади нових політичних сил відбулись реформами, що були спрямовані на лібералізацію політичної та економічної системи країни. З прийняттям поправок до конституції країна перетворилась з президентської на парламентську республіку, а парламент – з двопалатного на однопалатний. Було проведено реструктуризацію органів безпеки, з метою зменшення їхнього впливу на життя країни [78, с. 13].

У 1990-х роках Республіка Хорватія була змушена відстоювати свою незалежність, боротися з агресією та сепаратизмом на своїй території. Для вирішення проблем територіальної цілісності держави Хорватія використовувала інструменти побудови світу на де окупованих територіях: 1) ефективні військові операції, спрямовані на повний контроль над кордонами держави.; 2) залучення міжнародного контингенту; 3) забезпечення прав населення на повернутих територіях; 4) демілітаризація і роззброєння воєнізованих формувань; 5) створення перехідної адміністрації на деокупованих територіях [91, с. 354]. Ці заходи допомогли Хорватії зміцнити свою територіальну цілісність та забезпечити мирний перехід на деокупованих територіях.

Наприклад, у розділі "Основні права і свободи людини та громадянина" стаття 15 забезпечувала всім представникам націй та меншин свободу виражати свою національну приналежність, використовувати свою мову та письмо (як зазначено в статті 12), а також насолоджуватися культурною автономією. В конституції Хорватії гарантувалось право громадян на вільне об'єднання з метою захисту та просування своїх цілей та інтересів, включаючи національні. [71, с. 43]

Вже у червні 1991 року, після оголошення Хорватією незалежності, почалася мобілізація в загони республіканського підпорядкування за наступними критеріями: хорватська національність, відданість владі, ненависть до Югославії, готовність беззаперечно виконувати наказ. Гасла, що закликають з нібито любові до вітчизни ненавидіти сербів і захищати країну від четників і комуністичної армії, благотворно усмоктувалися в свідомість молодих хорватів-новобранців.

Велике значення мають різноманітні резолюції, закони та рішення хорватського парламенту та президента, а також документація ООН та інших міжнародних організацій, які стосуються Хорватії [92, с. 164].

У результаті роботи хорватських законодавців, 21 лютого 1991 року була прийнята резолюція про початок процесу роз'єднання з СФРЮ. Це логічно

призвело до оголошення "суверенної і незалежної Республіки Хорватія" 25 червня 1991 року відповідно до прийнятого закону.

У “Конституційному рішенні про суверенітет і самостійність Республіки Хорватія” обґрунтування розпаду проголошення хорватської держави пояснювалось грубими порушеннями в СФРЮ прав людини, національностей та федеральних одиниць. 4 грудня 1991 р. Сабор одноголосно прийняв Конституційний закон про права національних спільнот та меншин [71, с. 75].

Прийнята 22 грудня 1990 р. конституція Хорватії закріпила за країною статус самостійної і незалежної держави у складі СФРЮ і відкинула існуючу форму Федерації. Відповідно до Конституції 1990 року, форма правління в Хорватії - парламентсько-президентською республікою. Вважається, що Хорватія наближена до свого юридичного прототипу в максимальній мірі, відповідно до думки С. Бостана. [93, с. 24].

На думку авторки це дозволяє забезпечити правову стабільність, захист прав та свобод громадян, а також встановити механізми для забезпечення законності та справедливості. Крім того, Хорватія активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ЄС та ООН, і приймає міжнародні норми та стандарти, що сприяє зближенню з юридичним прототипом.

Резолюції, закони, ухвали хорватського парламенту та президента, а також документація ООН та інших міжнародних організацій, що стосується Хорватії, мають велике значення (92, с. 164). У лютому 1991 року хорватський парламент ухвалив резолюцію про початок роз'єднання з СФРЮ. Це призвело до офіційного проголошення Хорватії суверенною і самостійною державою 25 червня 1991 року [71, с. 17]. Ухвалення резолюції про початок роз'єднання з СФРЮ в лютому 1991 року було важливою подією в історії Хорватії.

Так, Резолюція про початок роз'єднання була важливим кроком у напрямку відокремлення Хорватії від федеральної структури Югославії. Вона виражала волю хорватського народу і їхнє бажання побудувати самостійну державу, відокремлену від контролю з боку федерального уряду.

На початку 1992 р. майже усі країни ЄС визнали Хорватію, а 22 травня цього ж року вона стала членом ООН. Проголошення утворення Сербської автономної області Країни в місті Кнін 21 грудня 1990 року стало основою сербського повстання. (САО Країна), до складу якої увійшли історичні області Ліка, Банія, Кордун і Північна Далмація [91, с. 354].

У подальшому, 27 листопада 1991 р. Рада Безпеки ООН прийняла Постанову про запровадження у Хорватію миротворчих сил. Пропозиція провести миротворчу операцію ООН у Хорватії була опублікована як Додаток III у рапорті Генеральному секретарю від 11 грудня 1991 р. На початку 1992 р. було розміщено 14-тисячний контингент сил ООН, хоча досягнення припинення збройних сутичок зайняло тривалий час.

Аналізуючи повноваження президента і уряду цієї країни можна зробити висновок про її змішаний тип, а саме так звану парламентсько-президентською республікою, а до 2000 р. Мала президентсько-парламентську форму правління[94, с. 114].

За даними довідників, Хорватія є республікою з двопалатним парламентом. Ухвалення законів в країні забезпечує більшість голосів депутатів, але для окремих законів вимагається 2/3 голосів усіх членів парламенту. Президент Республіки має право на промульгацію законів протягом 8 днів після їх прийняття парламентом. Главою держави в Хорватії є Президент Республіки (згідно зі статтею 95 Конституції Хорватії) [89, с. 7].

У травні і серпні 1995 року під час військово-поліцейських операцій "Блискавка" і "Буря" була практично відновлена територіальна цілісність Хорватії шляхом ліквідації самопроголошеної Республіки Сербська 12 листопада 1995 р. сторонами було підписано Ердутську угоду, що юридично оформила початок процесу реінтеграції Хорватського Подунав'я і включала 14 пунктів, 7 із яких стосувалися тих чи інших аспектів захисту прав людини [95, с. 114]. У 1995 році було передано більшість функцій ООН Північноатлантичному альянсу. Карл Білт, представник ООН, пояснив це рішення тим, що політична ініціатива з врегулювання конфлікту не вдалася, і

європейці взяли на себе головну роль у забезпеченні гуманітарної допомоги [96].

Джерелом права є закони та інші нормативні акти: Конституція; за нею йдуть закони, прийняті парламентом; декрети, видані Президентом в порядку надзвичайного і урядом - в порядку делегованого законодавства, звичайні декрети уряду, підзаконні акти.

Міжнародні угоди, укладені, ратифіковані і опубліковані відповідно до Конституції, становлять важливу частину внутрішнього правового порядку Хорватії і мають пріоритет перед законами. Важливим джерелом права в 1990-і рр. стали рішення Конституційного суду.

Македонія. За підсумками референдуму 8 вересня 1991р. - оголошення про суверенітет і незалежність Македонії парламентом, листопад 1991 р – вихід Македонії зі складу Югославії.

Македонія є парламентсько-президентською республікою за формою правління. Політичний режим в країні є демократичним. У листопаді 1990 року відбулися перші багатопартійні вибори в Македонії. Законодавство приймається на засіданнях Зборів.

Збори в Македонії мають ряд важливих функцій. Вони затверджують бюджет країни, регулюють податкову систему, ратифікують міжнародні угоди. Також вони формують Уряд Республіки, мають право обирати і змінювати суддів, здійснювати контроль і нагляд за роботою державних органів, які підпорядковані Зборам. Крім того, Збори мають повноваження оголошувати амністію.

Таким чином, законодавчий орган Македонії, яким є Збори, відіграє важливу роль у прийнятті рішень і контролі за роботою державних органів. Країна розвивається в рамках демократичних принципів, де громадяни мають можливість виражати свою волю через вибори та участь у політичному процесі. Виконавча влада належить Уряду, який складається з Прем'єр-міністра і міністрів. Уряд ініціює закони, бюджет Республіки та інші підзаконні акти, прийняті Зборами.

Прийнята в 1991 Конституція незалежної Македонії (ст.8) проголосила в якості головних цінностей: права людини, визнані в міжнародному праві і перераховані в Конституції; правовий захист власності; свободу ринку та підприємництва; гуманізм, соціальну справедливість і солідарність.

Основними джерелами права в Македонії є законодавчі та інші нормативні правові акти. Ратифіковані міжнародні угоди, є основою правового порядку [97].

Македонія, відповідно до Конституції країни, парламентська республіка. Збори — однопалатний парламент, у складі якого 120 представників, обираються терміном на 4 роки.

Республіка Боснія і Герцеговина. Найбільш масштабною і запеклою стала війна в Боснії і Герцоговині (1992-1995 рр.) Ескалація напруженості сталася після референдуму про незалежність, що пройшов в цій республіці 29 лютого - 1 березня 1992. У зіткненнях брали участь ЮНА, армія Хорватії, іноземні найманці, а також збройні сили НАТО. Край конфлікту поклато підписання Дейтонської угоди 14 грудня 1995 року в Парижі.

Мусульманська Республіка Боснія і Герцеговина за короткий термін існування пройшла кілька етапів, пов'язаних зі зміною її державно-правового статусу. До 18 листопада 1990 року в рамках СФРЮ було сформовано нове керівництво республіки на основі багатопартійних виборів. З весни 1992 р. БіГ стала на шлях відділення від СФРЮ і була визнана міжнародним співтовариством.. Після цього мусульманська держава проіснувала фактично до 18 березня 1994 року коли була створена мусульманско-хорватська федерація [81, с. 814].

Незалежність Боснії і Герцеговини країни Євросоюзу визнали 6 квітня 1992 року, на наступний день це зробили США.

21 грудня 1991 року боснійські серби організували референдум на своїй території, на якому оголосили про утворення Республіки Сербської. У той же час боснійські хорвати також проголосили про створення своєї держави. У лютому 1992 року боснійські мусульмани та хорвати провели плебісцит щодо

незалежності. Більшість учасників плебісциту висловилися за незалежність [98, с. 88]

Незважаючи на підписаний Ф. Туджманом і А. Ізетбеговичем в Загребі 21 липня 1992 р договору про дружбу і співробітництво, на початку 1993 р починаються зіткнення в Центральній Боснії в районі Горні-Вакуфа, Нови-Травника, на підступах до Бугойно. Зіткнення, перш за все, почалися на територіях, які, згідно з Женевським домовленостями, були визначені як мусульмансько-хорватські. 19 січня хорватське радіо повідомляло, що велика частина Мостара знаходиться під контролем ХВО. Мусульманські загони чинили опір, нападали на хорватські села [61, с. 819]. Ці території були характеризовані присутністю різних етнічних груп, зокрема хорватів і мусульман (боснійців), що створювало потенційні причини конфлікту. Женевські домовленості, прийняті в 1991 році, передбачали розподіл територій на основі етнічних ліній, що сприяло збереженню мирного співіснування різних етнічних груп. Однак, політичні та етнічні розбіжності поступово призвели до зростання напруги та конфлікту на цих територіях.

У липні 1992 р. кораблі НАТО зі складу Постійних військово-морських сил у Середземномор'ї за підтримки морських патрульних літаків (МПЛ) НАТО розпочали операції з моніторингу в Адріатиці. Ці операції були спрямовані на підтримку ембарго ООН на постачання озброєнь в усі республіки колишньої Югославії (Резолюція Ради Безпеки ООН (РРБООН 713) та санкцій проти Федеративної Республіки Югославії (Сербія та Чорногорія) [99].

Операція НАТО з втілення ("Денай флайт") розпочалась 12 квітня. На початку до неї були залучені 50 винищувачів та розвідувальних літаків (пізніше їхня кількість зросла до 200) з різних країн Альянсу. Польоти виконувались з авіабаз в Італії та з авіаносців в Адріатиці. До грудня 1995 року винищувачі та літаки підтримки виконали майже 100 000 вильотів.

Північноатлантична рада ухвалила 9 серпня серію "Оперативних варіантів повітряних ударів у Боснії та Герцеговині", рекомендованих Військовим комітетом НАТО. Ці варіанти стосувалися процесу визначення

цілей та організації командування й управління повітряними ударами збоку НАТО/ООН.

11 липня ООН звернулась до НАТО з проханням надати повітряну вогневу підтримку миротворцям ООН, яким загрожували боснійські серби, що наступали на зону безпеки ООН у Сребрениці. Літаки НАТО під керівництвом ООН завдали ударів по цілях, визначених цією Організацією [49, с. 113].

24 квітня 1993 року в Загребі Алією Ізетбеговичем і Мате Бобаном укладена угода про припинення вогню і військових дій в усіх районах Боснії і Герцеговини. Угода була підписана в момент найжорстокіших військових зіткнень між хорватами і мусульманами.

У документі явно відображалось прагнення об'єднати сили на боротьбу проти спільного ворога. У ньому підкреслювалося: «Сторони, які підписали цю спільне заяву, підтверджують, що зіткнення йдуть врозріз з політикою представників обох народів ...» [100, с. 94].

Питання про функціонування Федерації завжди викликав сумніви у дослідників і був дуже важкий для політиків. Виступаючи на Генеральній асамблеї ООН 1 жовтня 1994 р А. Ізетбеговіч ні словом не обмовився про Федерацію, яка формально вже півроку існувала в БіГ [61, с. 825]. Багато з домовленостей та угод, які мали сприяти врегулюванню конфлікту і відновленню стабільності, зазнали затримок або не були повністю реалізовані через низку причин, включаючи політичні суперечки, відсутність довіри між сторонами, нездатність до компромісу та інші фактори.

Далі підписання формальних актів функціонування Федерації не йшло. Вся подальша історія Мусульмансько-хорватської федерації - це історія поєднання несумісного, ухилення від виконання сторонами тих умов договору, які вони вважали не вигідними для себе, боротьби за лідерство при бажанні відстояти свою національну самобутність.

Отже, правова політика того періоду характеризується невиконанням міжнародних договорів і домовленостей, зважаючи на те, що кожна з сторін прагнула здобути територіальну перевагу.

18 березня 1994 р. у Вашингтоні у присутності президента США Б. Клінтона пройшла урочиста церемонія підписання договору про створення Мусульмансько-хорватської федерації на території БіГ. Офіційна назва нового державного утворення - Федерація Боснії і Герцеговини (ФБіГ). Наступною фазою врегулювання в БіГ повинні були бути переговори про приєднання до Федерації Республіки Сербської [61, с. 822-823].

Остаточний підсумок війни був підведений після переговорів в Дейтоні в штаті Огайо на базі військово-повітряних сил США. Вони проходили з 1 по 21 листопада 1995 р. Хорватську делегацію очолював Ф. Туджман, делегацію Боснії і Герцеговини - А. Ізетбегович. До складу югославської делегації на чолі з С. Мілошевичем (які мали право вирішального голосу) входили представники Республіки Сербської - М. Крайшник, Н. Колевич, А. Буха.

Пакет домовленостей можна поділити на три складові частини: карти розмежування Боснії і Герцеговини, військові аспекти врегулювання, які були покликані забезпечити розведення конфліктуючих сторін, припинення ворожих дій і розміщення військ НАТО в БіГ, а також цивільні питання державного будівництва, відновлення економіки, вирішення гуманітарних питань.

У грудні 1995 року в Парижі була підписана угода, згідно з якою "Боснія та Герцеговина залишається єдиною державою з повним визнанням її суверенітету й територіальної цілісності у міжнародновизнаних кордонах". Держава складається з двох рівноправних частин: Федерації Боснії та Герцеговини (мусульмани та хорвати) і сербської частини, які разом утворюють єдине ціле [101, с. 136].

Вже 21 листопада були підписані документи, що увійшли в історію як Дейтонські угоди по БіГ. Вони включають в себе 20 окремих документів, 19 з яких є додатками до невеликого документу узагальнюючого характеру під назвою «Загальна рамкова угода про мир у Боснії та Герцеговині».

Підписання Дейтонських угод 1995р. поклало край конфронтації.

Згідно ст. I «Загальна рамкова угода про мир у Боснії та Герцеговині», Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Хорватія і Союзна Республіка

Югославія («Сторони») відтепер «будують свої відносини відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також Гельсінського заключного акта з безпеки і співпраці в Європі.

За Дейтонською мирною угодою СФОР відповідає за нормалізацію стану повітряного простору над Боснією та Герцеговиною через сприяння стабільному, безпечному і контрольованому повітряному середовищу, яке можна буде повернути під контроль цивільних органів управління [49, с. 128].

Пропонована Конституція змінювала структуру держави. Визначалося, що Боснія і Герцеговина складається з двох утворень - Федерації Боснії і Герцеговини і Республіки Сербської. Невизначеними були відносини як між цими частинами, так і в державі.

До компетенції Боснії і Герцеговини були віднесені: зовнішня політика, політика в області зовнішньої торгівлі, митна політика, грошово-кредитна політика, фінансування інститутів і міжнародних зобов'язань Боснії і Герцеговини, політика в області імміграції, біженців та притулку. [61, с. 833].

Законодавча влада належить двопалатному парламенту. У Палату представників входить 140 осіб, які вибираються на 4-річний термін шляхом прямого голосування за пропорційною системою незалежно від їх національності. Верхня Палата народів складається з 30 мусульман і 30 хорватів, які призначаються асамблеями кантонів, а також 12 представників "інших національностей", головним чином сербів. Їх кількість в Палаті народів пропорційна їх кількісному складу щодо двох "основних" етнічних груп в кожному кантоні. Однак, тільки депутати-мусульмани і хорвати мають право накладати вето.

Главою держави в Федерації БіГ є Президент, для обрання якого Конституцією встановлена особлива процедура. Цей зв'язок двох посад підлягає послідовному утвердженню нижньої і верхньої палатами парламенту, причому за неї має проголосувати більшість як босняцьких, так і хорватських делегатів в Палаті народів. Вибрані таким чином особи протягом 4-річного

терміну повноважень щорічно чергуються на посаді, відповідно, Президента і Віце-президента.

Так виконавча влада здійснюється Президією та Радою міністрів. Згідно з Конституцією 1995 р кандидатуру Голови Ради Президія і стверджує Палата представників. Пост Голови Ради міністрів ділився між трьома представниками - мусульманином, хорватом і сербом.

Згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН 1088 від 12 грудня 1996 року Стабілізаційні сили отримали повноваження втілювати військові аспекти мирної угоди як правонаступники ІФОР, діючи згідно з розділом VII Статуту ООН (втілення миру). НАТО передбачало, що СФОР виконуватиме свою місію протягом 18 місяців.

У заяві, зробленій Радою 20 лютого 1998 року зазначалось: за умови, що ООН надасть відповідний мандат, Альянс готовий організувати та очолити багатонаціональні сили у Боснії та Герцеговині після закінчення терміну дії поточного мандата у червні 1998 року. Рада наказала військовому керівництву розпочати необхідне планування.

В січні 2000 року в цьому напрямку був зроблений важливий крок, коли верхній повітряний простір над Боснією та Герцеговиною був переданий під цивільний контроль [49, с. 128].

У лютому 2000 р парламент затвердив новий закон, який передбачає, що очолювати Раду міністрів буде 1 людина (а не 3), який повинен змінюватися кожні 8 місяців представником іншої "основний національності". Кандидата на пост глави уряду висуває член Президії відповідної національності. Після схвалення двома іншими членами Президії він представляється на розгляд Палати представників.

Конституція 1995 закріпила особливу форму державно-територіального устрою, відповідно до якого БіГ являє собою "м'яку федерацію", що складається з двох Утворень: Федерації БіГ (мусульмани і хорвати) і Республіки Сербської. Дейтонська Конституція визначала створення наступних інститутів влади: парламенту, названого Парламентською асамблеєю який

складається з двох палат - Палати народів і Палати представників, Президії Боснії і Герцеговини, Ради міністрів, постійного комітету з військових питань «для координації діяльності збройних сил в Боснії і Герцеговині», Конституційного суду. У всіх цих органах, крім останнього, мусульмани і хорвати представлені двома третинами, а серби - однією третьою [61, с. 823].

Рівновага при здійсненні повноважень була порушена, адже власні інститути БіГ відповідно до Конституції (ст.ІІІ.1) були сильно обмежені. Компетенція центрального уряду поширюється на зовнішню політику, зовнішню торгівлю, імміграцію та надання статусу біженця і т.д. Центральні органи уповноважені вживати заходів, необхідних для збереження суверенітету країни, її територіальної цілісності, політичної незалежності та міжнародного значення.

До спільних повноважень центрального уряду і органів влади кожного суб'єкта Конституція відносить надання громадянства (ст.І.7) і захисту прав людини [97, с. 54].

Після 1991 р правовий розвиток на території БіГ тривав уже як новоутворення. Федерація БіГ і Сербська Республіка виробили незалежні правові системи, які проходять трансформацію, а також процеси відновлення і поступової заміни колишнього югославського законодавства.

Згодом парламент Боснії і Герцеговини, де представлені боснійські мусульмани, серби та хорвати, оголосив про незалежність та суверенітет єдиної держави. Проте боснійські серби не приймали таку перспективу, після чого вони прагнули створити своє власне державне утворення з можливістю майбутнього об'єднання з Сербією. 21 грудня 1991 року боснійські серби провели референдум і оголосили про утворення Республіки Сербської на своїй території. Також у цей період боснійські хорвати проголосили про створення власної держави. У лютому 1992 року боснійські мусульмани та хорвати провели плебісцит щодо незалежності. Більшість учасників плебісциту висловила підтримку незалежності цілісної Боснії і Герцеговини, а сербська громада не взяла в ньому участь. Розпочалися міжетнічні сутички. Під час

Міжнародної конференції щодо Боснії і Герцеговини, Європейське Співтовариство визнало Боснію і Герцеговину як цілісну державу (6 квітня 1992 р.).

Війну на Балканах не могла припинити жодна з міжнародних організацій, у тому числі Європейського товариства ООН, яке виявило особливу близькість до конфлікту в 1992 році, а також НБСЄ, яка мала можливість займатися регулюванням кризи на європейському континенті. У результаті цієї ініціативи з розв'язання конфлікту на Балканах контроль перейшов до Сполучених Штатів, котрі стали головними акторами в процесі стабілізації ситуації на Балканах.

Правова система періоду збройного конфлікту у колишній Югославії характеризується значним впливом міжнародних актів, зокрема резолюцій РБ ООН.

Санкції проти Союзної Республіки Югославії були введені 30 травня 1992 (резолюція РБ ООН № 757) в покарання за участь Югославської народної армії (ЮНА) у військових діях в Боснії і Герцеговині. Санкції вводилися без будь-яких часових обмежень і потім тільки посилювалися - в тому ж 1992 р. (Резолюція № 787) і в 1993 (резолюція № 820) [62, с.97].

27 квітня 1992 року була прийнята Конституція СРЮ, яка передбачала суверенітет, рівноправність і самостійність Сербії і Чорногорії. До СРЮ увійшли дві колишні республіки СФРЮ: Сербія та Чорногорія і два автономні краї — Воєводина, Косово і Метохія. СРЮ брала на себе зобов'язання виконувати всі міжнародні договори колишньої Югославії і готова була вести переговори з колишніми союзними республіками не тільки про розподіл майна і державного боргу, а й про оновлення господарських, транспортних, енергетичних та інших зв'язків [61, с. 839].

Скупщині належні повноваження із формування наступних інститутів влади: виконавчої (Президента Республіки, голови Союзного уряду, керівника Народним банком Югославії), судової (суддів Союзного Конституційного суду, суддів Союзного суду) та інших посадових осіб, визначених союзним законом.

Президент Республіки: 1) представляє СРЮ усередині країни і за кордоном; 2) указом проголошує союзні закони; видає документи про ратифікацію міжнародних договорів; 3) призначає вибори в Союзну Скупщину; 4) указом призначає і відкликає послів СРЮ за пропозицією Союзного уряду; 5) приймає вірчі і відкличні грамоти іноземних дипломатичних представників; 6) присвоює державні нагороди та звання, передбачені союзним законом; 6) здійснює право помилювання осіб, які вчинили злочини, передбачені союзним законом.

Виконавча влада здійснюється Союзним урядом, що складається з голови, його заступників та союзних міністрів. Союзний уряд: 1) визначає і проводить внутрішню і зовнішню політику; 2) підтримує відносини СРЮ.

У липні 2000 р парламент Союзної Республіки Югославії ухвалив ряд поправок в конституцію держави, зокрема, змінив порядок виборів президента. Тепер замість депутатів парламенту його повинні були обирати в ході загальних, прямих виборів. Крім того, 40 депутатів верхньої палати скупщини (Віче республік) також повинні були обиратися прямим голосуванням (до цього парламенти Сербії і Чорногорії направляли туди по 20 депутатів). Цими змінами парламент фактично відкрив С. Мілошевича шлях до переобрання на пост президента Югославії (ще двічі, кожен раз - на чотири роки) і різко послабив електоральні позиції 650-тисячної Чорногорії в порівнянні з 8-мільйонною Сербією [62, с. 108].

Минулорічні зусилля Альянсу відкрили шлях до сталого розвитку відносин між НАТО та Белградом, що було ознаменовано приєднанням Сербії та Чорногорії до програми “Партнерство заради миру”. У колишній Югославській Республіці Македонія ситуація залишається менш стабільною, але перспективи забезпечення тривалого миру виглядають краще, ніж будь-коли за останні два роки. Загальні вибори, проведені в середині вересня, принесли переконливу перемогу опозиційної коаліції, що передусім стало тріумфом для тих громадян колишньої Югославської Республіки Македонія, які виступали за суспільні перетворення мирним шляхом. У разі майбутніх криз,

здіяння міжнародної спільноти на ранньому етапі може запобігти розвитку конфлікту за найгіршим сценарієм. Катастрофу вдалося відвернути [102, с. 78].

23 листопада 1991 р. керівники Хорватії, Сербії та ЮНА підписали Договір про визнання внутрішніх кордонів СФРЮ. Наступного дня - виведення ЮНА з Хорватії, а 2 січня 1992 р- угода про безумовне припинення вогню.

5 грудня Сабор Хорватії відкликав з Белграда свого представника С.Месича. Офіційне оформлення незалежності Хорватії прийшло з її міжнародним визнанням: 15 січня 1992 р. майже усі країни ЄС визнали Хорватію, а 22 травня цього ж року вона стала членом ООН [62, с. 108].

Без сумніву, що характеризуючи нормативну складову правової системи колишньої Югославії під час збройного конфлікту варто звернути увагу на нормативні акти утворень на цих територіях, зокрема Сербської Країни.

У лютому 1994р. за ініціативи і при посередництві американської сторони в Вашингтоні було проведено серію переговорів між лідерами боснійських мусульман і боснійських хорватів за участю міністра закордонних справ Хорватії, які призвели до підписання 1 березня двох документів: Проекту угоди про створення Федерації на території Республіки Боснія і Герцеговина, де проживають мусульманська і хорватська більшості, і Проект попередньої угоди про конфедерацію між Республікою Хорватія і Федерацією [103, с. 126]. З початку листопада 1995 року на військово-повітряній базі ВПС США в місті Дейтон, штат Огайо, почалися мирні переговори між сторонами конфлікту на Балканах, зокрема сербами, хорватами та мусульманами. У складі делегацій з Хорватії присутній Ф. Туджман, з Союзної Республіки Югославії та Республіки Сербської - С. Мілошевич, а з Боснії та Герцеговини - А. Ізетбегович. До 17 листопада 1995 року було досягнуто згоди щодо питань політичного устрою Боснії та Герцеговини, а також встановлення миротворчих сил НАТО та країн ОБСЄ, серед яких планувалася участь і України. [104, с. 123].

Всього в колишній Югославії під час хорватської і боснійської воєн і косовської кризи виникло п'ять самопроголошених держав - по одній в Хорватії і Сербії і відразу три в Боснії і Герцеговині. Ними були Республіка Сербська

Країна в Хорватії; Республіка Сербська, Хорватська республіка Герцег-Босна і Республіка Західна Боснія (Цазінская країна) в Боснії і Герцеговині і Республіка Косово в Сербії. Таким чином, серби створили дві невизнані держави - Республіку Сербську Країну і Республіку Сербську.

Різні дати вважаються кінцем Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії:

- 25 червня 1991, Хорватія і Словенія оголосили про свою незалежність;
- 8 вересня 1991 після референдуму Республіка Македонія оголосила незалежність;
- 8 жовтня 1991, коли 9 липня мораторій на словенській та хорватському відділенні закінчився, і Хорватія підтвердила свою незалежність і в парламент Хорватії (цей день відзначається як День Незалежності в Хорватії);
- 15 січня 1992, коли Словенія і Хорватія були визнані на міжнародному рівні в більшості європейських країн;
- 6 квітня 1992 року, повне визнання Боснії і Герцеговини незалежності США і більшості європейських країн;
- 28 квітня 1992 Союзна Республіка Югославія формується;
- 14 грудня 1995, Угода Дейтон підписаний лідерами Союзної Республіки Югославії, Боснії і Герцеговині, Хорватії та нові держави.

Доцільно проаналізувати події в Косово детальніше. Справа Косово є чи не найскладнішою в інтерпретації права на самовизначення.

Проблема полягала також у тому, що сама Югославія спровокувала конфлікт, скасувавши у 1989 р. автономію Косова та відповідні права місцевого населення.

Після спалаху повстання Армії Визволення Косово (АВК) у 1997 році, яке тривало до втручання країн Заходу шляхом бомбардування стратегічних об'єктів у Сербії літаками НАТО у 1999 році, міжнародна спільнота стикалася з труднощами у прийнятті ефективних заходів для врегулювання конфлікту. Сама спроба гуманітарної інтервенції у 1999 році була визнана порушенням імперативної норми (*jus cogens*) міжнародного права [105, с. 303].

У результаті всього цього конфлікт було поступово врегульовано шляхом ухвалення Резолюції 1244(1999) Ради Безпеки ООН [106], що дало можливість ухвалити Конституційні рамки, які врегульовували політичні відносини в Косово. Резолюція 1244 (1999) заснувала в Косово міжнародні цивільну присутність.

Міжнародний суд ООН прийшов до висновку, що декларація незалежності Косова від Сербії, яка була ухвалена 17 лютого 2008 року, не суперечить Резолюції Ради Безпеки 1244 (1999). Зважаючи на наведені обставини, навряд чи слід вважати вихід Косова зі складу Сербії випадком *sui generis*, оскільки він порушує основоположні принципи і міжнародного, і конституційного права [107, с. 238].

Так, питання про вихід Косова зі складу Сербії є складним і суперечливим з точки зору міжнародного та конституційного права.

З одного боку, прихильники виокремлення Косова наголошують на важливості принципу самоозначення народів, який міститься в міжнародному праві. Вони вважають, що Косово має право на самовизначення та встановлення власної незалежності, особливо з урахуванням конфлікту, який відбувався в регіоні та порушень прав людини. З іншого боку, противники виокремлення Косова стверджують, що цей крок порушує принцип територіальної цілісності держави та внутрішні конституційні норми Сербії. Вони вказують на те, що рішення про незалежність Косова не було схвалено сербським парламентом та є неприйнятним з точки зору конституційного права.

Отже, питання про вихід Косова зі складу Сербії виходить за межі однозначних визначень і може розглядатися як юридично складне і спірне. Визнання Косова і його незалежності в різних країнах світу також відображає розбіжності в юридичних думках та політичних позиціях

13 жовтня 1998 року після погіршення ситуації Рада НАТО видала наказ про підготовку до повітряних ударів. Цей крок був спрямований на підтримку дипломатичних зусиль з переконання Мілошевича вивести свої сили з Косова.

У Резолюції Ради Безпеки ООН (РРБООН) 1199 [108] серед іншого висловлювалось глибоке занепокоєння надмірним використанням сили з боку сербських сил безпеки і югославського війська і робився заклик до припинення вогню обома сторонами конфлікту. В дусі Резолюції, після підписання окремої угоди з урядом Сербії, були встановлені обмеження на чисельність сербських сил в Косові й на масштаби їхніх операцій 29 січня провела засідання Контактна група з шести країн, яка була створена до Лондонської конференції 1992 року з питань колишньої Югославії.

Цілі НАТО стосовно конфлікту в Косові були викладені у заяві, ухваленій на надзвичайному засіданні Північноатлантичної ради, яке відбулось в НАТО 12 квітня 1999 року, і були підтверджені главами держав і урядів у Вашингтоні 23 квітня 1999 року 10 червня Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію 1244 [106].

Навесні 2001 року, після кривавих сутичок на кордоні з Косовим між силами колишньої Югославської Республіки Македонія і групами албанських екстремістів, які вірогідно базувались в Косові, ініціювали додаткові заходи, серед яких посилені наземні та повітряні патрулювання, операції проти контрабандистів та пошук і затримання злочинців.

Висновки місії ОБСЄ з верифікації в Косові, яка перебувала у провінції з січня по березень 1998 року, свідчили про організовані та систематичні злочини, які скоювали югославські і сербські сили проти албанських громад. Були винайдені свідчення про вигнання, безпідставні арешти, убивства та інші порушення прав людини і методи залякування. Головний прокурор Міжнародного трибуналу з питань колишньої Югославії (МТКЮ) повідомив, що в Косові було знайдено 526 масових захоронень і ексгумовано понад 4000 тіл.

8 листопада глава НАТО Єнс Столтенберг попередив лідерів Сербії та Косово про небажаність односторонніх кроків, які можуть призвести до подальшого загострення ситуації в регіоні.

У 1996 році Младича, разом з іншими керівниками Республіки Сербської, було звинувачено Гаазьким Міжнародним трибуналом у вчиненні воєнних злочинів і геноциду, зокрема у зв'язку з облогою Сараєва, під час якої загинуло близько 10 тисяч осіб, а також у зв'язку зі знищенням понад 8 тисяч чоловіків і підлітків чоловічої статі у липні 1995 року в Сребрениці [109, с. 235].

Подібна трагедія відбувається в Україні з початку повномасштабного вторгнення. Збройні сили російської федерації використовують цинічні злочини з метою знищення українського народу, а саме: масові вбивства, катування, гвалтування жінок і дітей, розстріли, руйнування цивільних об'єктів, укриттів, де знаходяться цивільні, знищення енергетичної та транспортної інфраструктури. Прослідковуються однакові методи залякування населення, які югославські і сербські сили використовували проти албанських громад та російські війська під час повномасштабного вторгнення в Україні, про що свідчать масові поховання у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Ізюмі та ін.

Прикладом того, що міжнародна спільнота все ж має достатньо ефективних варіантів для притягнення до відповідальності міжнародних злочинців, є рішення Міжнародного трибуналу по колишній Югославії. Так, у резолюції Ради Безпеки ООН № 827/1993р. щодо заснування Міжнародного трибуналу [110] встановлено, що порушення міжнародного гуманітарного права становлять загрозу міжнародному миру та безпеці.

Доля у самопроголошених державних утворень на території колишньої Югославії була різною. республіка Сербська Країна і Республіка Західна Боснія були знищені в ході боїв, Герцег-Босна - увійшла до складу Федерації Боснії і Герцеговини і офіційно скасована згідно Дейтонських угод, а для Республіки Сербської в тих же Дейтонських угодах був знайдений правовий статус [62, с.104].

Позиції держав колишньої Югославії: дві країни з шести – Словенія (2004 р.) та Хорватія (2013 р.) – члени Європейського Союзу; Македонія, Чорногорія, Сербія наразі мають статус кандидата на вступ до ЄС; Боснія і Герцеговина (БіГ) та Республіка Косово - в умовах допустимої політичної стабільності.

Всі конституції, прийняті після збройного конфлікту разом із власним досвідом сприйняли універсальні демократичні цінності, що стосуються всього людства, і змінили не тільки назву держави, але й сутність суспільного та політичного устрою.

Постсоціалістичні конституції створювались у відповідність із загальновизнаними міжнародними документами. У конституціях новоутворених республік робився акцент не на соціально-класову структуру суспільства, як у соціалістичних конституціях, а на форму держави, на загальну її характеристику, як соціальне, правове, демократичне, федеральне або унітарне утворення, закріплюючи при цьому в своїй переважній більшості парламентарну республіку як форму правління. Законодавча влада, відповідно до принципу поділу влади, належала обраним на основі загального виборчого права парламентам, залежно від історичних традицій або державного устрою.

Тенденція до зникнення принципових відмінностей між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами виявилася у рішенні Міжнародного трибуналу по колишній Югославії щодо справи Душка Тадіча, виданому 2 жовтня 1995 року, а також у резолюції Ради Безпеки ООН від 13 серпня 1992 року, № 771, щодо Боснії і Герцеговини, було виявлено, що багато принципів, які раніше застосовувалися під час міжнародних збройних конфліктів, перетворюються на правові норми та імплементуються [99]. Також у відношенні югославського конфлікту відбулося стирання межі між воєнними злочинами та аналогічними діями, вчиненими під час збройних конфліктів неміжнародного характеру. Це може включати масові порушення прав людини, етнічні чи національні переслідування, злочини проти людяності та інші подібні дії. Цей процес стирання межі є основним аспектом розвитку міжнародного права та зусиль у боротьбі з безкарністю та захист прав людини під час конфліктів.

Нові конституції в основному декларують не соціально-класову структуру, а форму держави, як соціальну, правову, демократичну, закріплюючи при цьому парламентарну форму держави. Згідно з принципом

поділу влади, як це відображено у всіх конституціях, законодавча влада належить парламентам, що обираються на основі загального виборчого права. Цей принцип гарантує, що представники народу мають можливість приймати закони та приймати рішення, що їх стосуються.

За допомогою дефініції «постсоціалістичний» можна узагальнити перехідний стан, який настав у розвитку суспільств та держав ЦСЄ після падіння соціалізму. В. Лемак виділяє спільні ознаки для постсоціалістичних суспільств: 1) перехідний стан; 2) поєднання сутнісних ознак тоталітарного і демократичного суспільства; 3) поліваріантність у розвитку; 4) зростаючий рівень плюралізації суспільних відносин [111, с. 10].

Відтак, у цьому перехідному періоді багато країн ЦСЄ зіткнулися зі складнощами та викликами, пов'язаними з реструктуризацією економіки, встановленням нових політичних інституцій, побудовою громадянського суспільства та розбудовою демократичних цінностей. Постсоціалістичні країни також стикалися з великими соціальними, економічними та культурними змінами, які вимагали адаптації до нових умов і викликали соціальні напруги.

Після збройного конфлікту в Югославії, правова система країни зазнала значних змін. Кожна з окремих республік, що вийшли зі складу СФРЮ (Соціалістична Федеративна Республіка Югославія), розвинула свою власну правову систему відповідно до своїх конституцій та законів. У результаті збройного конфлікту, були прийняті спеціальні закони та міжнародні угоди для забезпечення врегулювання конфлікту, відновлення правопорядку та забезпечення прав людини.

Після розпаду Югославії, республіки, такі як Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Македонія і Чорногорія, звернулися до встановлення власних незалежних правових рамок. Кожна з цих країн прийняла власну конституцію та законодавство, яке регулює їх правову систему.

Крім того, в процесі відновлення та мирного врегулювання були проведені реформи правосуддя, зокрема, зміни в судовій системі, поліції та інших правоохоронних органах. Процес впровадження права і правової

держави тривав і включав в себе низку заходів для забезпечення демократії, прав людини та рівності перед законом.

Однак, важливо враховувати, що правова система кожної окремої республіки має свої унікальні особливості.

Висновки до розділу 2

Одержані у рамках цього розділу дисертаційного дослідження висновки полягають у наступному:

Правова ідеологія базувалася на принципі рівноправності та потугах державотворців створити югославського громадянина, а проаналізувавши Конституцію Югославії 1974 р., авторка визначила, що головними напрямками конституційно-правового механізму, які декларувалися були:

1. Формальне визнання прав народів і національностей.
2. Здійснення національної свободи і незалежності, включаючи братерство і єдність народів і національностей.
3. Зміцнення миру, взаємна повага та сприяння дружнім відносинам між народами і державами.
4. Розвиток соціалістичного суспільства, спрямований на об'єднання та координацію зусиль.
5. Розвиток відносин, які сприяють здійсненню спільних господарських, культурних та інших інтересів держав, народів і людей, особливо розвитку демократичних і соціалістичних відносин у сфері міжнародного співробітництва.
6. Повага прав національних меншин, зокрема і права тих частин народів Югославії, які проживають в інших країнах на правах національних меншин. Здійснено правову характеристику югославського федералізму до збройного конфлікту в Югославії на основі розробленого алгоритму, в тому числі звернено увагу на співвідношення джерел права та його принципи, зміст прав

та обов'язків югославського громадянина, при цьому використано порівняльно-правовий метод дослідження.

Загалом, авторка сформулювала наступні характеристики СФРЮ до збройного конфлікту:

1. Порушення ідеологічної рівноваги між суб'єктами федерації призвело до підриву основ існування федерації.

2. Узгодженість позицій представників різних національностей СФРЮ щодо забезпечення рівноправності націй, проголошувалось формування правової політики на основі реалізації національної свободи, єдиних інтересів робітничого класу, поваги до прав національних меншин.

3. Політика демократичного централізму проводилась з метою економічних реформ та підвищення рівня життя, але з іншої сторони, вона призводила до збільшення економічної самостійності республік, що не сприяло зміцненню югославського федералізму.

4. Югославський федералізм - це реалізація радянської федеральної моделі, що призвело до переходу від унітарної держави до конфедеративного союзу держав.

5. На вершині ієрархії нормативно-правових актів знаходиться Конституція СФРЮ. Джерелом права СФРЮ вважався робітничий клас.

6. За Конституцією 1974 Югославія набула ряду рис конфедеративного устрою, перетворившись частково з союзної держави в союз держав. Вертикальні зв'язки між суб'єктами були більше формальними, визначавши Югославію як добровільний союз народів.

7. Прагнення забезпечити рівноправність призвели до поширення відцентрових тенденцій та настроїв до можливості самостійного функціонування національних утворень.

З'ясовано, що на противагу збройному конфлікту на території України, основною причиною конфлікту в колишній СФРЮ були етнічні розбіжності та неспівпадіння кордонів із розселенням націй та народностей, що призвело до виникнення невдоволення та невідворотного процесу розпаду.

Крім цього, авторка дійшла наступних висновків та рекомендацій:

1. Неефективність міжнародної системи колективної безпеки було підтверджено подіями у Югославії, через низьку результативність миротворчих місій ООН, наприклад боснійський конфлікт вдалося врегулювати тільки завдяки НАТО. Правова політика того періоду характеризується високим ступенем міжнародного договірної нігілізму, метою учасників збройного конфлікту було здобуття, перш за все, територіальної переваги.

2. Характеризуючи правову систему періоду збройного конфлікту у колишній Югославії варто відмітити значний вплив міжнародних актів, зокрема резолюцій РБ, ООН. Резолюції Ради Безпеки ООН засуджували насильство, масові порушення прав людини та злочини проти людяності, вимагали припинення бойових дій та забезпечення гуманітарного доступу до постраждалих. Вони також закликали до співпраці з Міжнародним трибуналом колишньої Югославії у покаранні злочинців. Ці резолюції створили основу для міжнародних дій та втручання в конфлікт, включаючи встановлення миротворчих місій, забезпечення гутарної допомоги та проведення розслідувань воєнних злочинів. Вони визначили межі поведінки сторін конфлікту і надали правову основу для втручання міжнародного співтовариства.

3. Всі конституції, прийняті під час та після збройного конфлікту сприйняли демократичні цінності. Кожна республіка прийняла свою власну конституцію, відображаючи новий політичний контекст і визначаючи правові основи своєї державності. Конституції після збройного конфлікту мали на меті забезпечити правовий порядок, захист прав і свобод громадян, розділ влади, створення демократичних інституцій та забезпечення стабільності та розвитку країни. Вони можуть також враховувати потребу реконструкції та відновлення після війни, включаючи економічне відновлення, соціальні реформи та справедливість за злочини, скоєні під час конфлікту.

4. Нові конституції в основному декларують не соціально-класову структуру, а форму держави, як соціальну, правову, демократичну, здебільшого

парламентарну республіку.. Зміни включали перегляд статусу республік, розподіл владних повноважень, захист прав і свобод громадян, організацію та функціонування державних інституцій, процедури виборів та багато іншого.

5. Законодавча влада, відповідно до принципу поділу влади, належала обраним на основі загального виборчого права парламентам, залежно від історичних традицій або федеративного державного устрою.

6. Прослідковуються однакові методи залякування населення, які югославські і сербські сили використовували проти албанських громад та російські війська під час повномасштабного вторгнення в Україні, про що свідчать масові поховання у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Ізюмі та ін. Подібна трагедія відбувається в Україні з початку повномасштабного вторгнення. Збройні сили російської федерації використовують цинічні злочини з метою знищення українського народу, а саме: масові вбивства, катування, гвалтування жінок і дітей, розстріли, руйнування цивільних об'єктів, укриттів, де знаходяться цивільні, знищення енергетичної та транспортної інфраструктури.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (2014 - перша пол. 2021 рр.)

3.1 Особливості функціонування правової системи України в умовах збройного конфлікту

Правова система України протягом російсько-української війни, яка розпочалася в 2014 році зазнала змін, тому необхідно провести її детальний аналіз.

Після подій на Майдані, що відбулися з 18 до 20 лютого 2014 року, було зафіксовано загибель понад ста протестувальників і сімнадцяти міліціонерів внаслідок використання снайперів і бойових набоїв з боку української влади.

Надалі, після 21 лютого 2014 року, в Києві було встановлено нове законне урядове утворення. Проте, демократичному розвитку в Україні значно завдав удару російський військовий наступ і наступна анексія Криму, що є відкритим порушенням міжнародного права [112, с. 19].

На сході України проросійські сили висловили свою підтримку втікачу-президенту та утворили союз з Росією. В результаті були створені сепаратистські квазідержави, які фінансово та військово підтримуються Москвою. Навіть при наявності угоди, підписаної в Мінську у вересні 2014 року, та проведенні переговорів у форматі Нормандської зустрічі, конфлікт на Донбасі не був врегульований. Згідно з укладеними угодами, сторони мали припинити бойові дії, а контроль над спірною територією повинна була здійснювати Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ. Мінські домовленості не дали результатів та не зупинили вторгнення в Україну.

Ймовірно, Росія мала на меті вивести адміністрації цих двох сепаратистських квазідержав на рівень вирішення питань, що стосуються майбутнього України., що і відбулося із визнанням Російською Федерацією їх на державному рівні 30 вересня 2022 року.

Російською Федерацією було порушено основоположні принципи міжнародного права, зокрема поваги територіальної цілісності і заборони застосування сили, відповідальність за що повинна бути невідворотньою, адже безкарне порушення принципів міжнародного права нівелює необхідність існування міжнародних інституцій та міжнародних домовленостей.

Перш за все варто зазначити, що Україна дотримувалася й дотримується принципів та засад, які є основою системи безпеки для єдиної Європи без кордонів і розподільних ліній у своїй міжнародній політиці. Відмова України від ядерної зброї стала кроком надважливого значення для двох десятиліть відносної стабільності у Європі та режиму нерозповсюдження ядерної зброї, тому, на думку авторки, відновлення територіальної цілісності України є головною передумовою для повернення Європи до стану безпеки.

З метою забезпечення стабільності та співробітництва в Європі, стратегічне партнерство між ООН та Росією було укладено, що передбачало співпрацю, але не обов'язково інтеграцію до західних структур. У результаті цього процесу, в 1990-2000 роках, відбулося успішне розширення НАТО та ЄС. Однак, процес розширення став більш контрверсійним, коли виникло питання про членство колишніх радянських республік. Це призвело до зростаючого опору з боку Росії [7, с. 7].

Автор цілком погоджується з тим, що наразі наддержави відіграють значущу роль у системі міжнародної безпеки, в той же час одна з таких - РФ, не тільки чинить безпосередній тиск на залежні країни-члени, а пішла шляхом агресії щодо незалежної і суверенної європейської держави, порушивши при цьому ряд міжнародно-правових актів, договори про дружбу та співробітництво та ін., що повинно бути відповідно кваліфіковано у Міжнародному трибуналі.

Приклад пасивності по відношенню до дій РФ дає право стверджувати, що ООН, як це не прикро казати, повторює долю Ліги Націй.

Російсько-українська війна явно засвідчила, що старі підходи міжнародної безпеки та надія на добровільне виконання міжнародно-правових принципів не діють, час ліберальних демократій не забезпечує у повній мірі

колективну безпеку, адже вони не здатні ефективно і оперативно реагувати на порушення та акти агресії через економічну та енергетичну залежність, ставлячи пріоритети власних країн вище за колективну безпеку, що призводить до зростання апетитів агресора.

Таким чином, вся міжнародна спільнота повинна зосередитися на допомозі Україні та на вжитті відповідних реакцій на дії Російської Федерації, які є повномасштабним військовим вторгненням із використанням варварських методів ведення війни: масованими ракетними ударами по житлових будинках та об'єктах критичної інфраструктури з метою впливу на центри прийняття рішень та залякування населення.

Парламентська Асамблея Ради Європи закликала російську владу, яка фактично контролює Крим незаконно, дотримуватись всіх обов'язків держави-окупанта відповідно до міжнародного гуманітарного права і скасувати незаконну анексію. Росія була засуджена за постачання зброї бойовикам. Парламентська Асамблея Ради Європи вимагала, щоб Росія негайно вивела всі свої війська з української території, включаючи приховані сили [112, с. 20].

Богуцький П. також слушно зазначає, що Умови кризи системи міжнародної безпеки вимагають від країни ефективного захисту національних інтересів у сфері національної безпеки. Внаслідок глобалізаційних змін світового порядку та кризи системи міжнародної безпеки, розуміння національної безпеки в країні переважно спрямовується на аспекти воєнної безпеки. Урегулювання проблем національної безпеки все більше залежить від здатності держави протистояти воєнним загрозам [113, с. 21].

Світові тенденції безпеки вказують на те, що здатність державних інститутів протистояти загрозам, стійкість правових систем держав та орієнтація на колективну безпеку як мету є запорукою захисту державності та народу України в довгостроковій перспективі.

Також варто відзначити, що замість підсилення Збройних Сил України напередодні вторгнення їх було послаблено, відбулося зменшення рівня базової боєготовності, професійного рівня кадрів фінансування

Україна втратила частину своєї території в 2014 році внаслідок того, що належним чином не було організовано Збройні сили України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ діяли неефективно, як з'ясується у подальшому також завдяки діяльності російської агентурної мережі, яка діяла в Україні та проникла у органи державної влади, які убли відповідальні за розвідку і прийняття стратегічних рішень.

Протягом багатьох років відбувалося знищення кадрів в секторі безпеки. Президент Кучма Л.Д. вилучив з воєнної доктрини пункт про намір України стати членом НАТО. З 2010 по 2014 рр. керувати ЗСУ призначалися люди, що взагалі не розглядали реформування армії як ключовий напрям своєї діяльності.

За оцінками фахівців, Дмитро Саламатін почав процес обеззброєння армії забираючи ремонтні заводи від Міністерства оборони, що призвело до виснаження армії. Військовий прокурор Центрального регіону України Микола Голомша висловлював думку про те, що упродовж останніх років неодноразово на керівні посади в оборонне відомство призначалися люди, які не мають ні відповідної освіти, ні досвіду в цій галузі [114, с.21]. Призначення Саламатіна сповільнило роботу над програмами ракетного комплексу (БФРК) (ДКР "Сапсан") і корвету, а також зберігання боєприпасів, більшість з яких вже перевищувала терміни експлуатації. Стратегія протидії екстремістам та радикалам базувалася здебільшого на "радянських підходах" до боротьби із зовнішнім ворогом.

Стратегічні командно-штабні навчання (СКШН) серії "Захід" є елементом воєнно-політичної діяльності РФ у сфері та підсумковим етапом бойової підготовки. Одним із важливих завдань яких є безпосередня підготовка збройних сил РФ і Білорусі. Під час навчань РФ демонструє силу перед США і НАТО та відпрацьовує сценарій підготовки до широкомасштабної війни. Вперше дані навчання були проведені у 1999 році як відповідь на військову операцію США та НАТО у Югославії для припинення геноциду проти албанського населення в Косово. Після налагодження відносин навчання

припинили. У подальшому було проведено навчання після нападу Росії на Грузію.

Склад Сухопутних військ РФ провів показові маневри "Захід-2013" з метою відпрацювання комплексу дій щодо підготовки до можливої збройної агресії проти України та стримування США і НАТО.

Активний етап маневрів "Захід-2017" відбувся з 14 по 20 вересня 2017 року. У липні 2017 року було проведено командно-штабне навчання. Збройних сил РФ на Західному стратегічному напрямку з використанням оперативних груп від Збройних сил Республіки Білорусь. Протягом денного та нічного часу, ракетні комплекси "Тополь", "Тополь-М" та "Ярс" були виведені на маршрути бойового патрулювання. В цей період також було проведено три навчально-бойових пуски міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) [115, с. 34].

Отже, доцільно зробити висновок, що початок російсько-української війни цілком співпадає за часом проведення навчань Захід, на жаль, Україна не відстежувала ці події у зв'язку з перебуванням на посадах в органах державної влади, які приймали стратегічні рішення членів агентурної мережі російської розвідки, що підтверджується звітом британської розвідки.

Незважаючи на ст. 5 Конституції України, де вказано, що ніхто не може узурпувати державну владу. Крім цього, в ст. 17 йдеться про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями [116].

Після ретельного аналізу законодавства України стало очевидним, що термін "ЗК" не міститься у нормативних актах і не має чіткого визначення стосовно критеріїв, за якими можна класифікувати конфлікти як "ЗК". Поняття "внутрішній збройний конфлікт" згадується лише у Воєнній доктрині України. [117]. У Законі України «Про національну безпеку України» серед загроз у сфері державної безпеки України зазначається: "спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань...", але про збройний конфлікт у документі не згадується. У ст. 18 вказується про боротьбу з "...диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями

агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями...” [118].

Варто відзначити, що формулювання загроз у частині «спроби створення і функціонування..» не охоплює доконаний факт даних дій, а тому доцільно доповнити дане положення, а саме: «створення і функціонування....., а також спроби вчинення таких дій»

Також, відповідно до ст. 14 нової редакції Воєнної доктрини України конфліктам притаманні риси: підвищення ролі інформаційних засобів під час підготовки і в ході воєнного конфлікту; збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій. Негативні наслідки для національної безпеки України уразі такого ЗК, можуть оцінюватися як значні [119, с. 122-123].

Крім цього, Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [120] визначено, що до неміжнародного (внутрішнього) ЗК належать ситуації, коли у межах території однієї держави починаються чітко визначені воєнні зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями.

Вищенаведене свідчить про те, що українське законодавство часів «до збройного конфлікту» не було підготовлене до даного явища, а у національному законодавстві немає єдності в розумінні досліджуваного поняття. Тому, доцільно внести зміни у національні нормативно-правові акти, в частині використання єдиного поняття, а саме «збройний конфлікт», що відповідає також міжнародному законодавству, а також усуне неточності розуміння цього поняття та кваліфікації дій. Авторка пропонує наступне поняття (сформульоване в Розділі 1): поняття «збройний конфлікт» - це зіткнення інтересів яке досягло певного порогу конфронтації, між суверенними суб'єктами або між державою та угрупованнями чи між такими для яких характерна наявність організованих збройних сил, контроль частини території, політичні цілі та причинно-наслідковий зв'язок між їхніми дія-ми та наявністю жертв на території конфлікту.

Основоположними ж напрямками України в контексті реалізації її національно-безпекових пріоритетів виокремлюються такі:

- глибока й всеосяжна інтеграція до системи цінності «національної безпеки» разом із супутніми цінностями та перетворення цього (національно-безпекового) ціннісного комплексу на системотворчий і культуротворчий;
- формування плюралістичної політичної культури, вільної від фундаменталізму, нетерпимості, світоглядної замкненості (сектантства);
- популяризація цінностей свободи, рівності, справедливості задля їх максимально глибокого укорінення у вітчизняній політичній культурі;
- надання цій культурі водночас і патріотичного, і гуманістичного спрямування; формування військової культури збройного опору, поваги до Збройних Сил та зброї, готовності взяти участь в обороні країни й покаранні агресора та колабораціоністів;
- формування зовнішньополітичної культури національної честі й гідності та державного престижу й незалежності, а також нетерпимості до будь-яких форм колабораціонізму, нелояльності, капітулянтства, що передбачає відданість ідеї досягнення Українською державою максимально високого статусу в міжнародних відносинах та морально-політичну готовність цей статус захистити [121, с. 261].

Вищезазначені пріоритети відображають ідеологічну складову, як важливу частину правової системи для досягнення основних державних цілей в безпековому контексті, зокрема згідно Стратегії національної безпеки України, яка визначає наступні:

- мінімізація загроз суверенітету та територіальній цілісності.

Цією ж Стратегією, прийнятою в 2015 році було визначено, що у своїй зовнішній та внутрішній політиці, Україна розглядала інтеграцію у політичні та економічні структури Європейського Союзу та НАТО як головний пріоритетний напрямок [122].

Характеризуючи ідеологічну складову також варто звернути увагу на зміну зовнішньополітичної діяльності, зокрема:

- розширення підтримки країнами боротьби України з агресією Російської Федерації та недопущення будь-яких сепаратних домовленостей цих країн із державою-агресором;
- формування мережі стратегічних партнерств з важливими для української зовнішньої політики провідними державами євроатлантичної спільноти і світу;
- поглиблення та інтенсифікацію інтеграційних зусиль за євроатлантичним спрямуванням і зближення з інституційними уособленнями євроатлантичного світу – Північноатлантичним альянсом і Євросоюзом;
- творення передумов для вступу до цих міжнародних об'єднань та посилене сприяння їх зміцненню, зокрема в питанні консолідації трансатлантичних зв'язків;
- розвиток союзницьких відносин (зокрема, відносин «стратегічного партнерства») і транскордонної співпраці з центрально-європейськими державами;
- поглиблення й інституційне оформлення Балто-Чорноморського співробітництва [121, с. 269].

Отже, ідеологічна складова піддалась впливу збройного конфлікту в частині поглиблення співпраці з міжнародними організаціями та формування мережі стратегічних партнерств, а також інтеграційних процесів та розвитку транскордонного співробітництва.

Також, надважливим напрямом є діяльність України в міжнародних організаціях – універсальних і регіональних. Виходячи з принципів неподільності світової безпеки та виняткової ролі колективних зусиль у сфері забезпечення безпеки, Україна має поглиблювати співпрацю з НАТО, ставлячи за мету повноправне членство в Альянсі, а також розвивати безпекове партнерство із США, ЄС, Великою Британією, країнами Центрально-Східної та Північної Європи [123, с. 39].

За словами Головнокомандувача об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф.Брідлава, масштаби інформаційної війни, яку розпочала Росія проти України, є найвражаючішими в історії інформаційних конфліктів [124].

Починаючи ще з 2005 року Росія на міжнародній арені формує образ України як непорядного партнера по транзиту газу, не надаючи жодних вагомих доказів. Дехто із дослідників, зокрема Сасин Г., вважає, що вперше проти України було застосовано інформаційну складову «гібридної» війни у 1994 році. Спотворена інформація про неможливість утримання Україною ядерного потенціалу посприяла без'ядерному статусу нашої держави [125, с. 20]. Фейки були і залишаються улюбленим інструментом агресивної політики російської федерації, що доводить анексія та тимчасова окупація АР Крим, яка супроводжувалася фейковим т.з. «загальнокримським референдумом» 2014 р., сфабрикованим РФ із порушенням всіх існуючих цінностей верховенства права та демократії, а також положень міжнародного права та чинного законодавства України.

Щодо останнього Конституційний Суд України у своєму рішенні № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р. визнав проведення цього «референдуму» неконституційним [126, с.16].

РФ оголосила введення своїх «миротворців» до т.з. «лнр-днр», без будь-якого міжнародного мандату, і через два дні почала широкомасштабну військову агресію проти суверенної України на землі, в повітрі та на морі. Оскільки реальний *casus belli* був відсутній і його не вдалось переконливо сфабрикувати, то його роль відіграли фейкові гасла про «денацифікацію», «демілітаризацію» і «примушення до миру» України.

Сучасна РФ «збагатила» історію демократії в ХХІ ст. іще однією формою «викривленої демократії», яку слід називати спотвореною (англ. «distorted»).

Інструментарієм для утворення популістського політико-правового ландшафту залишаються fake news, в тому числі й щодо «референдумів», які РФ мала намір зімітувати на тимчасово окупованих територіях, які нині звільняються Збройними Силами України [127].

Зауваження М. Требіна стосовно гібридної війни полягають у тому, що вона поєднує елементи як конвенційних, так і неконвенційних бойових дій. Крім збройних сил активними учасниками стають терористи, наймані бійці, партизани, ополченці, бандформування, спеціальні підрозділи інших держав і т.д.; По-друге, початок "гібридної" війни пов'язаний з застосуванням неконвенційних методів ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями. [128].

Остаточне формування нової загрозливої ідеології, яку можна назвати "рашизмом", відбулося з ухваленням скандальних змін до конституції Росії у 2020 році. "Рашизм" також натхненний царизмом і посиляється на минулу Російську імперію та її імператорів, що означає повернення до традиціоналізму, самодержавства та відновлення колишньої "величі" країни за рахунок обмеження свободи.

Важливим елементом ідеології "рашизму" є відкидання незалежності України та її територіальної цілісності, а також намагання здійснювати відповідні посягання збройними, насильницькими та терористичними методами. Якщо розглядати критерії, які встановлює ЄСПЛ і Венеціанська комісія для обґрунтування заборони політичних партій, то насильство, його підтримка чи заклики до нього вважаються очевидно неприпустимими. В цьому контексті застосування засобів захисної демократії з метою захисту територіальної цілісності За допомогою внутрішніх сил, які проводять пропаганду та намагаються виправдати вторгнення та насильницьку агресію російського режиму, створюється спроба обґрунтувати ці негативні дії.

Зважаючи на те, що Українська держава будується на принципах демократії та народовладдя найбільшу небезпеку для неї становить пропаганда тоталітарних та авторитарних держав і суспільств.

Натомість негативні ефекти пропагандистських зусиль у плюралістичних демократіях нейтралізуються розмаїттям цінностей, типів мислення й соціальних практик, властивих таким демократіям. Показовою є ситуація

України, яка в інформаційній війні з Російською Федерацією захищає не якусь одну систему цінностей чи ідеологію, а ціннісний та ідеологічний плюралізм.

Тому й усі можливі негативні ефекти пропагандистських зусиль агресора проти Української держави цілковито нейтралізуються плюралізмом українського суспільства та вродженим вільнодумством і критичністю значної частини українців [121, с. 283]. Крім цього, у Доктрині інформаційної безпеки України використовується термін «гібридна війна», яку застосовує РФ для впливу на свідомість громадян, що є новим для правової реальності України [130].

Г. Почепцов вказує, що гібридна війна розгортається на всіх можливих напрямках і не обмежується лише інформаційним протистоянням. Вона також має економічний, репутаційний, смисловий та гуманітарний аспекти. У цій війні повинні брати участь всі, хто має вплив на населення, включаючи акторів, співаків, письменників та режисерів. Військові дії виступають лише відтінком для більш масштабного конфлікту, що відбувається на рівні суспільства. [131].

Оскільки телерадіоканали Росії та її контрольованих "Донецької і Луганської народних республік" є основними засобами масової інформації, якщо Москві вдалося втрутитися в виборчі процеси в США, Великій Британії або Франції, то вона безсумнівно зможе те саме в російськомовних селах і містах, які знаходяться всього за кілька кілометрів від її контрольованих маріонеткових режимів та їхніх військових сил у Донбасі. [132]. Неконвенційні операції під час війни часто мали критичне значення для послідовних «теорій перемоги Росії», навіть попри те, що конвенційні сили не змогли досягти своїх цілей на полі бою. Нетрадиційна війна визначається як проведення таємних і підпільних операцій, психологічних операцій диверсій, спецоперацій, а також розвідувальна та контррозвідувальна діяльність.

Королівським Об'єднаним інститутом оборонних досліджень було підготовано Звіт, який складається з двох частин. Перша охоплює підготовку та наміри Росії щодо неконвенційної «операції» в Україні. У ньому описується агентурна мережа Росії для проведення неконвенційної війни в Україні.

У другій частині розповідається про те, як Росія використовувала нетрадиційні операції на тлі того, як розгорталася війна, в тому числі контррозвідувальний режим на окупованих територіях.

Російський план щодо окупації та анексії України не можна зрозуміти без оцінки передумов, які, на думку Росії, вона створила через свою тривалу неконвенційну війну проти Києва. Значною мірою невелика група планувальників думала повторити успіх Кримської операції 2014.

У лютому 2014 року внаслідок вторгнення в повітряний простір України 11 бойових гелікоптерів Мі-24 і восьми військово-транспортних літаків Іл-76, які перевозили російський спецназ до Криму, їх не було збито українською ППО лише тому, що тодішнє керівництво Генштабу ЗСУ відмовилося віддавати наказ.

ФСБ, яка була глибоко залучена до планування та виконання вторгнення, схоже, отримала наказ підготувати плани окупації України в липні 2021 року.

Також діяла форма вербування під фальшивим прапором, коли агент може вважати, що йому доручено завдання від імені офіційної особи його власної країни, навіть незважаючи на те, що завдання зрештою надумано в Москві.

Внутрішню дестабілізацію намагалися здійснити агенти російських спецслужб в Україні, в тому числі всередині української розвідки, правоохоронних органів, інших органів державної влади, політичних партій.

Одним із завдань російської «спецвійськової операції» була «денуклеаризація України», яка передбачала намір захопити всі атомні електростанції (АЕС), а також деякі центри ядерних досліджень.

Враховуючи критичну залежність України від військово-технічної допомоги з боку іноземних партнерів, і насамперед допомоги з боку США, операції російського спецвпливу з метою погіршення відносин України з країнами-партнерами, особливо зі США, є постійним пріоритетом російських спецслужб.

Використання релігії як прикриття є не лише широко поширеним методом російських спецслужб, але також створює власний механізм захисту через політичну чутливість «державного нападу на релігійні інституції».

Незважаючи на масштаби зусиль Росії (лише частина яких описана вище), слід зазначити, що Росії не вдалося здійснити дестабілізацію. Росіяни вербували проникнення в українську державу на вищому рівні через її інституції.

У районах, де росіяни справді окупували територію, вони продемонстрували, що можуть створити достатню кількість колабораціоністів для здійснення контролю та керування потужним контррозвідальним апаратом.

Застосування сил ґрунтувалася на успіху неконвенційних операцій Росії, але, як уже обговорювалося, передумови для цього успіху з точки зору політичної дестабілізації України ще не були досягнуті [133].

В Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (далі – Закон) [134] чітко зазначено основний напрям ідеологічної політики України в безпековому контексті, зокрема: врегулювання конфліктів на основі принципів і норм міжнародного права. Тобто навіть в умовах конфлікту та посягання на територіальну цілісність і недоторканість, Україна дотримуватиметься принципів МГП.

Також вказано у вищезгаданому законі, що РФ вчиняє злочин агресії проти України та тимчасово окупує певні території, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, що підпорядковані Міністерству оборони Російської Федерації.

Законодавче визнання Російської Федерації агресором є значним кроком у питанні притягнення до відповідальності винних у вчиненні збройного конфлікту на території України.

В звіті з 2016 року Прокурор МКС провів попередню оцінку ситуації на території Криму та Севастополя як міжнародний збройний конфлікт між

Україною та Російською Федерацією, який почався не пізніше 26 лютого 2014 року, до чого застосовується право міжнародних збройних конфліктів, і продовжувався після 18 березня 2014 року, оскільки Крим та Севастополь фактично перебувають під окупацією. В останньому звіті за 2018 рік Прокурор МКС продовжує визначати події в Криму як міжнародний збройний конфлікт і називає територію окупованою.. [135]

Отже, значної уваги потребує питання зміни нормативної складової правової системи України під впливом збройного конфлікту. Відбулося певне зміщення акцентів та зміна видів джерел права, зокрема значну роль починають відігравати міжнародні зобов'язання.

До початку протистоянь на Сході України та агресії багато науковців у дослідженнях щодо безпекового питання України зазначали, що посягання на територіальну цілісність та недоторканість України є малоймовірними, адже правові зобов'язання Росії і України щодо поваги територіальної цілісності і заборони застосування сили містяться в цілій низці двосторонніх і багатосторонніх угод. Ці два основоположні принципи закріплені в статті 2 (4) Статуту ООН, 10 і Гельсінському Заключному акті. На додаток до цього, важливі в даному відношенні положення містяться також в ряді двосторонніх договорів. За відмову від радянської ядерної зброї США, Великобританія і Росія пообіцяли "Поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України" [136].

Аналізу також будуть піддані резолюції Генеральної асамблеї ООН, зокрема за № 68/262 від 2014 р. щодо територіальної цілісності України в історико-правовому ключі дослідження російсько-української війни, що триває від 2014 р. [137].

Т. А. Сутюшев зазначав, що деякі дипломатичні механізми, які надають США та Росія, можуть бути певними гарантіями незалежності та недоторканності держави. Тому сторони, зацікавлені у матеріальних цінностях України, насамперед спрямовуватимуть свої зусилля на створення умов виникнення внутрішнього конфлікту (зокрема й збройного) і зосередження

подальших зусиль на його розвиток до заданого рівня [138, с. 62]. Даний підхід давав можливість науковцям сформулювати положення, а в подальшому законодавцям втілити їх у нормативно-правових актах, правильно реагувати на зміну ситуації використовуючи правові засоби і, в разі необхідності Збройні сили України.

Так званий референдум, що відбувся 16 березня 2014 року в Криму, був неконституційним, а його явка і результати були недостовірними. Відтак, наслідки цього референдуму та незаконна анексія території не мають юридичної сили і не визнаються Радою Європи. Росія, порушивши суверенітет та територіальну цілісність України шляхом анексії Криму та збройної окупації, створила загрозу стабільності та миру в Європі [112, с. 10]. Анексія Криму порушила основні принципи міжнародного права, зокрема принцип невтручання внутрішніх справ і територіальної цілісності держав. Цей неприпустимий акт Росії створив небезпечний прецедент, який може викликати подібні дії в інших регіонах світу.

Збройна окупація окремих територій України також спричинила значну ескалацію конфлікту та людські страждання. Це порушення норм міжнародного права та зобов'язань, які Росія брала на себе як член ООН та інших міжнародних організацій.

Після незаконної анексії Криму РФ та контролю над окремими районами Донецької області, виникає потреба у визначенні меж окупованих територій України щодо морських внутрішніх вод і територіального моря, а також меж континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони (далі – ВМЕЗ) України, а також правового режиму для цих акваторій. [139].

В Україні основою зміни правової системи від початку вторгнення 24 лютого 2022 року були Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, детальніше про трансформацію правової системи з 2014 року розглянемо пізніше.

Також, прийнята Верховною Радою України 17 березня 2015 р. постанова «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» визначає, що Верховна Рада України постановляє визнати тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища та села Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок самоврядування [140].

Переконлива добірка доказів участі російських військ у війні на Сході України міститься на сторінці веб-сайту Міністерства інформаційної політики України, розділ «Проекти», підрозділ «Докази для Гааги» [141]. На веб-сайті Головного управління розвідки Міністерства оборони України (gur.gov.ua) доступні ілюстровані аналітичні матеріали під назвою "Збройна агресія Росії проти України" та "Військовослужбовці ЗС Росії, які брали участь у бойових діях на території України". Також на офіційному веб-сайті Міністерства оборони України (mil.gov.ua) періодично оновлюється поіменний список загиблих українських воїнів.

У пошуках точної юридичної оцінки подій в Криму та на сході України здійснювалися зусилля на національному та міжнародному рівнях. Уже з 2014 року триває боротьба за встановлення однозначної оцінки на міжнародному рівні, і Україна використовує всі доступні інструменти. У Європейському суді з прав людини розглядається п'ять справ України проти Росії щодо порушення прав людини [142]. Відкритими є матеріали, що стосуються обставин і наслідків війни Росії проти України.

Україна подала заяву до Міжнародного кримінального суду 17 квітня 2014 року з проханням визнати його юрисдикцію стосовно злочинів, які відбулися з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Понад рік потому, 8 вересня 2015 року, уряд України подав заяву про визнання юрисдикції Суду відносно злочинів, які, за припущенням, були скоєні на території України після 20 лютого 2014 року, без встановлення кінцевої дати [135].

Перші правові кроки для стабілізації ситуації та відновлення територіальної цілісності України було зроблено вже навесні 2014 року. Так, 14

квітня 2014 року Олександром Турчиновим, виконуючим обов'язки Президента України, було підписано Указ Президента України "Про рішення Ради і оборони України від 13 квітня 2014" [143].

Збройний конфлікт призвів до зміни юрисдикції на непідконтрольних Україні територіях. Нормальний стан фактично всіх правовідносин був порушений. Окуповані райони Донецької та Луганської областей оголосили про "самопроголошену" незалежність, створивши так звані "Донецьку народну республіку" та "Луганську народну республіку". Ці організації декларували власну систему влади, законодавство та правосуддя, які фактично відокремлені від української системи.

Ця зміна юрисдикції на непідконтрольних територіях мала серйозні наслідки для суверенітету та територіальної цілісності України. Уряд України та міжнародна спільнота не визнали "Донецьку народну республіку" та "Луганську народну республіку" як незалежні держави або організації з юридичною легітимністю.

У зв'язку з вищенаведеним варто звернути увагу на вдосконалення механізму приягнення до відповідальності держав-учасниць міжнародних договорів у разі їх порушення.

Головна відповідальність за забезпечення ефективної реалізації норм МГП покладається на державу, тому саме вона повинна виступити ініціатором формування механізму імплементації профільних норм.

Результатом цілеспрямованої діяльності держави і її органів щодо національної імплементації норм МГП є формування національного імплементаційного механізму [144, с. 62].

Згідно з положеннями Закону України "Про особливості державної окупації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях", дії Російської Федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя грубо порушують принципи та норми міжнародного права [134].

По оцінці Прокурора МКС, протистояння між урядовими та неурядовими військами на сході України до 30 квітня 2014 року досягли настільки високого рівня насилля, що можна вважати це збройним конфліктом, хоча неміжнародним. Більше того, враховуючи безпосередні протистояння між Україною та Російською Федерацією, з 14 липня 2014 року існує міжнародний збройний конфлікт. Продовжується аналіз доказів, які вказують на те, що Росія має "загальний контроль". Прокурор МКС розглядає положення Римського Статуту щодо як міжнародного, так і неміжнародного конфлікту, зокрема щодо злочинів, які вчинені різними учасниками конфлікту [145, с. 137]

Мінські домовленості. У вересні 2014 року, а також у лютому 2015 року, завдяки активній підтримці західних країн (Франції, Німеччини) та політичного керівництва НАТО, вдалося досягти політичних домовленостей в Мінську щодо послідовних кроків на шляху політико-дипломатичного врегулювання ситуації на сході України [146, с. 47]. Ці домовленості встановлювали послідовні кроки, які мали на меті політичне та дипломатичне врегулювання конфлікту, зокрема зупинення вогню, відведення важкого озброєння, забезпечення безпеки та гуманітарного доступу, а також проведення виборів та відновлення контролю урядом над цілими територіями. Це створювало основу для дальшого діалогу та переговорів між сторонами конфлікту та сприяє зменшенню насилля та забезпеченню стабільності в регіоні.

5 вересня 2014 року було укладено перший Мінський протокол представниками України, Російської Федерації, «Донецької Народної Республіки» та «Луганської Народної Республіки» [49, с. 47]. У цьому протоколі передбачалося негайне припинення вогню, звільнення всіх незаконно утримуваних осіб, а також децентралізація влади та моніторинг з боку Організації з безпеки та співробітництва в Європі («ОБСЄ»). Однак, незабаром після підписання протоколу було порушено режим припинення вогню, про що було оголошено в ООН [147, с. 47].

Пункти Мінського протоколу можна розділити на три частини: про припинення бойових дій, про політичне врегулювання конфлікту та положення про безпеку в зоні конфлікту.

Зокрема: двостороннє припинення застосування зброї, забезпечення моніторингу, перемир'я за допомогою ОБСЄ та обмін полоненими й заручниками.

Ці угоди включали припинення застосування зброї, моніторинг та перемир'я за допомогою ОБСЄ, обмін полоненими й заручниками. Також були визначені положення щодо децентралізації влади в Україні, зокрема шляхом прийняття закону про особливий статус окремих районів Донбасу та проведення місцевих виборів. Було розроблено механізм контролю над кордоном за участю ОБСЄ, виведення незаконних збройних формувань, бойовиків та найманців [146, с. 48].

Проте, зважаючи на те, що «Мінські домовленості» були підписані не уповноваженими на те належним чином особами – учасниками, нечіткість формулювань, відсутність конкретних інструкцій до дій та ще ряд проблем із їх правозастосування вони виявилися неефективними.

Разом з тим, слід зазначити, що «Мінські угоди» знайшли певне правове відображення як в національних нормативно-правових актах, так і в актах ООН, зокрема: – резолюцією Ради Безпеки ООН 2202 (2015) [138]. Резолюція Ради Безпеки ООН 2202 закликала сторони конфлікту виконувати повністю Мінські угоди та забезпечувати припинення вогню, відведення важкого озброєння, безперешкодний доступ до місць проведення моніторингу ОБСЄ, політичний процес, а також гарантувала суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України. Водночас, акти ООН, зокрема резолюція Ради Безпеки ООН 2202, засвідчили міжнародне визнання та підтримку Мінських угод як основи для врегулювання конфлікту.

На виконання положень «Мінських угод» було прийнято Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 (так званий «Закон про

особливий статус Донбасу») [149]. Цей закон був прийнятий з метою надання особливого статусу тим районам Донецької та Луганської областей, які перебувають поза контролем уряду України. Він передбачав створення механізмів місцевого самоврядування на цих територіях, що забезпечувало участь місцевого населення в управлінні своїми справами та забезпечення їхніх соціально-економічних прав. Його прийняття було спрямовано на створення правової основи для врегулювання конфлікту на сході України та повернення цих територій під контроль уряду.

Домовленість, яка була зазначена в Додатковому меморандумі від 19 вересня 2014 року, передбачала встановлення лінії дотику (розмежування) між конфліктуючими сторонами. Згідно з цією угодою, лінія проходить від державного кордону України з Російською Федерацією в Луганській області до урізводи Азовського моря, і її точні координати становлять 47°05'52" північної широти та 37°49'40" східної довготи [150].

«Нормандська четвірка» (переговорний процес для політико-дипломатичного врегулювання ситуації на Донбасі), учасники: Україна, Німеччина, Франція та Росія (дещо незрозумілий видається відсутність позиції США та Великої Британії щодо участі у даному форматі, що забезпечило баланс сил при прийнятті стратегічних і тактичних рішень). Відтак, за рік відбулися три зустрічі (6 червня у м. Бенувіль, 16-17 жовтня 2014 року у Мілані, 11-12 лютого 2015 року у Мінську), тільки третя зустріч ознаменувалась підписанням Декларації на підтримку Комплексу заходів з виконання Мінських угод, названо кроки з їхнього впровадження в життя (Мінськ-2) [151].

Вже аналізуючи склад учасників формату доцільно зробити висновок про їх діаметрально різні інтереси, зокрема явним агресором, який порушив норми міжнародного права була РФ, яка виступала як повноправний член групи. Тому інтерес останньої полягав не у деескалації конфлікту, припиненні вогню та відновленні суверенітету України, а у легітимізації сепаратистів (відтак

міжнародна позиція Російської Федерації є ще одним необхідний і достатнім доказом під час подальшого міжнародного трибуналу).

Ще у 2015 році Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) висунула рекомендації щодо завершення виконання Мінських угод, включаючи повне відновлення контролю уряду України над державним кордоном. Це не розв'яже кризу, але створить можливість для праці над створенням ширших рамок, в яких можна закріпити та посилити досягнення, зроблені в рамках Мінських угод. Тим часом, незаконна анексія Криму суттєво підриває концепцію кооперативної безпеки в Європі. До тих пір, поки це питання не буде вирішено, важко уявити повернення до ідеї європейської безпеки як спільного проекту [49, с. 13].

У 2016 році обговорювалося прийняття дорожньої карти імплементації Мінських домовленостей, проте вони не дали результатів, а розведення військ було зірвано.

9 грудня 2019 проведений саміт за участі представників України, Франції, Німеччини та РФ. Обговорювали формулу Штайнмаєра (місцеві вибори під наглядом ОБСЄ, тимчасовий особливий статус, а після доповіді ОБСЄ - постійного особливого статусу), відтак домовилися розширити мандат ОБСЄ та здійснювати моніторинг в темну пору доби, крім цього вдалося обміняти полонених всіх на всіх.

13 листопада 2020 відбулася онлайн-зустріч, яка також не увінчалася прийняттям ефективних рішень. Вже у 2021 році РФ відмовилася від участі у переговорах.

Позитивним можна відзначити те, що завдяки Мінському протоколу від 5 вересня 2014 року, Мінському меморандуму від 19 вересня 2014 року та Мінському комплексу заходів від 12 лютого 2015 року знизилася інтенсивність бойових дій на лінії зіткнення, українські військові відновили контроль над деякими населеними пунктами. Проте посилення міжнародного співробітництва та укладання міжнародних зобов'язань, наприклад у «Нормандському» форматі не призвело до неухильного дотримання їх

положень, а також загальних принципів міжнародного гуманітарного права при збройному конфлікті, зокрема: права на життя, свободу і безпеку всіх людей, що підтвердило його недостатню неефективність.

Мінські угоди, хоча були укладені, не призвели до припинення війни на Донбасі між Росією та Україною. Вони відповідали сучасним методам вирішення конфліктів у ХХІ столітті, але їх ефективність майже нульова. Європейський союз і Сполучені Штати Америки не змогли ефективно протистояти вторгненню Росії на Донбас та гібридним загрозам для російської економіки. Однак їх зусилля були недостатніми для відновлення миру на сході України.

Період з початку збройного конфлікту характеризується прийняттям нормативно-правових актів, які визначають статус окупованих територій та учасників ЗК, встановлюють особливий правовий режим на цій території.

Анексія Кримського півострову та його юридичне включення до складу Росії відбулися швидко. У зв'язку з цим, Верховною Радою України було прийнято Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" для врегулювання цієї ситуації.

Також визначено правовий режим тимчасово окупованої території, зокрема:

1. Поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території.
2. Особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України.
3. Правовий режим може бути скасований тільки законами України.

Будь-яка тимчасова окупація територій України Російською Федерацією, незалежно від терміну, є незаконною і не дає Російській Федерації жодних правових основ для цих територій. Крім того, відзначається, що діяльність збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації в Донецькій та Луганській областях, яка порушує норми міжнародного права, також є незаконною [152].

Вищенаведені положення є значним внеском у справу розслідування міжнародних злочинів, вчинених агресором на території України.

Операція об'єднаних сил (ООС) розпочалася о 14:00 годині 30 квітня 2018 року. Ця операція отримала правову основу через Указ Президента України Петра Порошенка, яким було прийнято відповідне рішення Ради національної безпеки і оборони [153].

У зв'язку з актом збройної агресії, який відбувся 25 листопада 2018 року у районі Керченської протоки, коли кораблі Військово-Морських Сил Збройних Сил України були атаковані Російською Федерацією, 26 листопада був підписаний Указ Про введення воєнного стану в Україні [154], чим введено в дію рішення РНБО від 26 листопада 2018 року у десяти областях України терміном на місяць запроваджується воєнний стан.

Представники партій парламенту вважали, що введення воєнного стану є загрозою демократії, обмежує права і свободи громадян та є приводом для відтягування виборчого процесу. Проте Президент Петро Порошенко роз'яснив, що обмеження прав та свобод відбудеться тільки у разі збройної російської агресії, а воєнний стан вводиться тільки на 30 днів і є необхідним, так як РФ відкрито, під власним прапором здійснила дії, що підпадають під визначення військової агресії у резолюції РБ ООН № 3314 [14], проте дії, які вчиняла РФ використовуючи найманців та анексія Криму також підпадають під кваліфікацію, як акт агресії.

Аргументом за введення воєнного стану була також явна загроза наземного вторгнення, так як нарощені військові сили на кордоні з Україною були найчисельнішими з 2014 року.

Виникають питання чому План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих областях України прийнятий тільки на 17 день дії воєнного стану, який тривав 30 днів.

Загальна помилка у невчасному прийнятті рішень полягала у вірі у можливість переконати Російську Федерацію, достукатися до здорового глузду

і врегулювати ситуацію мирним шляхом, що, як показали подальші події, були утопією.

На сьогоднішній день існує ряд нормативно-правових актів, які регулюють державне управління на сході України і спрямовані на забезпечення соціального захисту місцевого населення. Серед цих актів можна відзначити Закони «Про особливості проведення антитерористичної операції», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також акти Кабінету Міністрів України, що стосуються затвердження переліку населених пунктів, що підпадають під операцію, і створення Державного агентства з питань відновлення Донбасу [155].

Також відбулося посилення регулювання оборонної сфери, сфери соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Наявне також регулювання збройного конфлікту на сході України підзаконними актами, зокрема Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України визначено право збройних конфліктів як систему міжнародно визнаних правових норм і принципів.

Виникнення збройного конфлікту на Сході України призвело до необхідності визначення правового статусу їх суб'єктів, зокрема камбатантів. Визначено правовий статус іноземців-камбатантів. Враховуючи положення міжнародного гуманітарного права, парламент затвердив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів про громадянство», що створив необхідну правову базу для визначення статусу іноземців-бійців, що беруть участь у збройному конфлікті з обох сторін [156]. Створення такої правової бази є важливим для забезпечення безпеки, порядку та дотримання прав людей під час збройного конфлікту. Визначення статусу іноземців-бійців допомагає контролювати їхню присутність, рух і дії на території України, а також регулювати питання щодо їхнього притягнення до відповідальності за злочини та воєнні злочини. Для досягнення повного політико-правового врегулювання

ситуації необхідні комплексні підходи, включаючи діалог, мирні переговори, забезпечення прав людей та врахування міжнародних норм та стандартів.

Крім того, Законом України «Про Національну Гвардію України» від 13 березня 2014 року [157] було створено Національну гвардію України, яка є військовим формуванням з функціями правоохоронця та входить до складу Міністерства внутрішніх справ України.

Вирішення цього збройного конфлікту, який наразі перебуває в активній фазі збройного протистояння, на той час було неможливе без використання міжнародного формату, до якого належать Мінський та Нормандський процеси [158, с. 35].

08 квітня 2014 року Верховна Рада України посилила кримінальну відповідальність за вчинення навмисних дій, спрямованих на посягання на територіальну цілісність та недоторканність України. Також 16 червня 2014 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до фінансування сепаратизму».

Проте, для ефективного запобігання сепаратистським рухам в Україні необхідно забезпечити конституційні гарантії прав та свобод українських громадян, а також розробити та впровадити систему правових інструментів, яка б ґрунтувалась на інших формах правового впливу, наприклад, ефективному правовому регулюванні регіонального розвитку та етнонаціональної сфери. Інституційна складова відіграє значущу роль при характеристиці правової системи в період збройного конфлікту на Сході України.

Наприклад, на думку Богуцького П. сильна держава у системі правового забезпечення національної безпеки діє через інститути з правоохоронною функцією, які належать до сил безпеки у секторі безпеки і оборони. Такими інститутами в частині повноважень у секторі безпеки і оборони України є Служба безпеки України, Національна поліція, Державна прикордонна служба, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро, а також Бюро економічної безпеки, що наразі формується у механізмі держави [2, с. 76].

Крім того, основним завданням є реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів України на основі принципів верховенства права, патріотизму, компетентності, деполітизації та інших [122, с. 17].

Було прийнято рішення про переведення адміністративного центру Донецької області спочатку в м. Маріуполь, а з 11.10.2014. в м. Краматорськ, а Луганської – в м. Сєверодонецьк, відповідно там було розміщено обласні державні адміністрації, щодо органів місцевого самоврядування, то більшість з них самоусунулись від виконання своїх обов'язків і не функціонують.

3 лютого 2015 року ВРУ ухвалила Закон «Про військово-цивільні адміністрації». Цим законодавчим актом посилюється централізація влади і передбачається створення нових органів влади в зоні АТО. Керівники військово-цивільних адміністрацій призначатимуться на посаду та звільнятимуться з посади Президентом України.. [159].

ВЦА — це специфічні гібридні муніципальні або регіональні режими, що поєднують характеристики звичайного централізованого правління і враховують особливості воєнного стану. Такий підхід до військово-цивільного управління може бути або залишається необхідним проміжним рішенням для вирішення проблем нездатності місцевого самоврядування в умовах активних або потенційних воєнних дій і конфліктів низької інтенсивності В умовах пов'язаної з війною локальної політичної нестабільності та значних економічних депривацій ВЦА є потрібним інструментом забезпечення елементарного порядку у прифронтовій зоні та запобігання російській підривній діяльності через лінію розмежування.

Варто відзначити посилення ролі правоохоронних органів. Оскільки питання вибору та зміни державного устрою, особливо в період збройних конфліктів має очевидний внутрішньополітичний характер і пов'язане з фундаментальними умовами існування суспільства й держави, то вирішити його виключно методами зовнішньополітичного тиску, у тому числі збройного, вкрай важко. Агресору потрібна суттєва підтримка зсередини, аби видати свій

план щодо дезінтеграції країни-жертви за реалізацію волі принаймні частини її населення.

Якісні показники правового забезпечення воєнної безпеки можуть бути предметними лише за умов відповідного інституційного наповнення. Такими інститутами у системі правового забезпечення воєнної безпеки (національної безпеки у сфері оборони) розглядаються військова поліція, військова прокуратура та військові суди [2, с. 76].

Розвиток регіонального самоврядування є не лише невіддільною частиною євроатлантичного інтеграційного поступу України, а й важливим складником будь-якого повноцінного демократичного процесу. Очевидно, що поглиблення інтеграції Української держави з євроатлантичним світом, уособленим на сьогодні інституціями Євросоюзу й Північноатлантичного альянсу неминуче приводитиме до поступового розширення прав і можливостей регіонів. Інакше кажучи, поглиблення євроатлантичної інтеграції передбачає паралельне розширення регіонального само-врядування. Так, беззастережна й негайна федералізація України «на зовнішню вимогу» може суттєво підірвати як державотворчий, такі демократичний процеси. У разі ж якщо ця федералізація нав'язується країною-загарбником, то вона підриває державний суверенітет і суперечить національним інтересам.

Федералізація України лише загострить проблеми, вирішенню яких вона начебто має слугувати. Таким чином, можуть бути створені легальні підстави для регіонального егоїзму, міжрегіональних конфліктів чи навіть сепаратизму [121, с. 224-225].

Багато районів, розташованих уздовж фронту, мають контрольно-пропускні пункти, чиє функціонування має велике значення для місцевого економічного та соціального життя. Проте ці пункти управляються з Києва на контрольованій українською владою території та російською маріонетковою владою у Луганську та Донецьку на окупованій території. Місцеві керівники в прифронтових населених пунктах сконцентровані на ефективному використанні обмежених субсидій, які надаються центральним урядом, для

вирішення багатьох конкуруючих інфраструктурних проблем. Це включає постачання електроенергії, води, тепла і медикаментів, організацію догляду за дітьми, пенсіонерами та хворими, а також відновлення пошкоджених житлових і громадських будівель. Деякі з цих завдань частково виконуються організаціями, такими як Міжнародний Червоний Хрест, Норвезька Рада у справах біженців і НУО "Лікарі без кордонів". У таких умовах не зрозуміло, яку реальну роль відіграє місцеве самоврядування у містах і селах вздовж лінії зіткнення.

Ідеї про сильну державу знаходять своє теоретико-прикладне вирішення у системі правового забезпечення національної безпеки, формуючи відповідну інституційну складову цієї системи.

Сильна держава підтримує усю систему правового забезпечення національної безпеки у стані функціональної придатності на основі якісних правових показників, що однаковою мірою важливо як для самої системи правового забезпечення національної безпеки [2, с. 77].

Замість проведення ризикованих виборів до місцевих органів влади в зоні дії Операції Об'єднаних Сил (ООС), Україна, очевидно, продовжуватиме застосовувати військово-цивільне управління (ВЦА) так довго, як це буде необхідно. У зв'язку з цим варто розглянути можливість прийняття нового закону про ВЦА або внесення значних змін до існуючого, що поліпшило би їх функціонування. Крім того, можливо, Верховній Раді слід розглянути зміни до Конституції України, щоб юридично закріпити спеціальні проміжні місцеві режими, що були створені в 2015 році і, очевидно, існуватимуть у зоні дії ООС. Наразі ВЦА не мають повного конституційного статусу і не впорядковані таким чином, щоб функціонувати на протязі тривалого періоду часу [132].

Зокрема, у цьому контексті обговорюється потреба у правовому врегулюванні статусу територій, які не контролюються державними органами України. Варто зазначити, що Мінськими домовленостями не передбачено вимог щодо визначення особливого статусу окремих районів Донецької та Луганської областей у Конституції, але вказано необхідність проведення

децентралізації з огляду на особливості цих територій. Особливий статус Донбасу має бути визначений законодавством України.

Вже давно народжувалася потреба в проведенні конституційної реформи щодо децентралізації в Україні. Її реалізація дозволить делегувати значну частину владних повноважень на місця і сприятиме розвитку місцевих громад та зміцненню громадянського суспільства загалом.

Оскільки ситуація в окремих районах Донецької та Луганської областей обумовлена збройною агресією, було прийнято Закон України "Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей" згідно з вимогами Мінських домовленостей [149].

Однак питання статусу неконтрольованих територій стосується не лише пошуку взаємоприйнятної формули врегулювання та забезпечення територіальної цілісності України, а й більш широкого гуманітарного контексту кризи на Донбасі.

Перешкодою для юридичної фіксації нинішнього статусу кво досі є позиція Російської Федерації, яка заперечує свою пряму участь у збройному конфлікті на сході України.

Незважаючи на це, 18 листопада 2022 року Гаазький суд визначив, що літак «Боїнг-777», що виконував рейс МН17, у липні 2014 року був збитий ракетою російського виробництва, випущеною з поля на сході України [160].

У 2018 році «формат» Антитерористичної операції було замінено Операцією об'єднаних сил (ООС). Згідно з Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року щодо широкомасштабної антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях" [153] та Наказом Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України "Про початок операції Об'єднаних сил забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей" [161].

Ця зміна була зумовлена бажанням уряду змінити підходи до ведення операції та покращити її результативність.

Операція об'єднаних сил має більш широкий мандат та охоплює не лише антитерористичні заходи, а й роботу з миротворчими та гуманітарними питаннями. Її метою є забезпечення безпеки населення, відновлення територіальної цілісності та відповідних умов для проведення реформ на сході України.

Заміна формату операції була спрямована на більш ефективне використання зусиль з місцевими та міжнародними партнерами для досягнення стабільності та миру в регіоні. ООС передбачає більш координований підхід до ведення бойових дій, управління та співпрацю з іншими військовими формуваннями та органами влади.

Невиконання базових умов Мінських домовленостей та порушення логіки процесу мирного врегулювання суттєво ускладнюють відновлення законності та мирного розвитку цих регіонів. Такі порушення послідовності можуть становити значну загрозу національній безпеці України на тривалий період часу [152].

Загалом, можна зробити висновок, що під час конфлікту на території України правова система реалізовує належній їй функції, зокрема адаптаційну, регулятивну, інтегративну, цільову, контрольну (охоронна) та захисну, адже це є першочерговими завданнями, які постають перед правовою системою, яка піддається впливу збройного конфлікту.

Політичні та інші несилові методи врегулювання конфлікту застосовуються у повній мірі по завершенню активної фази і встановленню стійкого перемир'я (припинення вогню).

Внаслідок нестабільності в країні, національна правова система виявилась в складній ситуації щодо оцінки подій та учасників конфлікту. Очевидним було, що конфлікт мав територіальну спрямованість, зокрема, займання влади на місцях та намір відокремитись від України з можливим приєднанням до Російської Федерації або без такого [145, с. 147].

Деякі дослідники, які займалися аналізом цього питання, прийшли до таких висновків:

1. Вирішення конфлікту, який на даний момент перебуває у гострій фазі збройних столкнень, неможливе без залучення міжнародного формату.

2. Інтереси значної частини населення Донбасу, яка змушена була виїхати за межі зони конфлікту, наразі не представлені у переговорному процесі у Мінському форматі.

3. Виконання безпекових умов Мінських домовленостей (припинення вогню, відведення озброєння, забезпечення належного контролю за цими процесами з боку ОБСЄ) – є основою.

4. Встановлення контролю над ділянкою державного кордону України в зоні конфлікту є критично важливим елементом вирішення конфлікту на Донбасі.

5. Особи, які не можуть бути амністовані незалежно від умов, мають бути виключені з участі у місцевих виборах та заборонені на зайняття посад у державних, військових або інших урядових органах України.

На сьогоднішній день деякі представники національних та етнічних громад, які проживають на території України, демонструють активність у зусиллях отримання національної автономії в складі України [158, с. 82].

Авторка висловлює необхідність провести аналіз українського законодавства щодо вторгнення Росії 24 лютого 2022 року.

Конституція України, Закон України "Про правовий режим воєнного стану" та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях є нормативною основою для встановлення воєнного стану. 24 лютого 2022 року Президент України підписав Указ "Про введення воєнного стану в Україні" з початком дії о 5:30 24 лютого 2022 року на строк до 30 днів [9].

Окупантами під час вторгнення використовувалися геноцидні способи ведення війни: варварство із застосування приватних збройних формувань, катування цивільних у Бучі, Маріуполі, Ірпені, Гостомелі, Ізюмі та інших містах, примусове переселення, викрадення дітей, зґвалтування, страти, мародерство ітд.

Незважаючи на визнання міжнародними організаціями злочинів, вчинених проти цивільних у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Гостомелі, російським агросором вони не визнаються.

Комісар ООН із прав людини верифікувало 6 114 випадків загибелі (390 дітей) і 9 132 випадки поранення людей в Україні внаслідок повномасштабної війни, розпочатої Росією 24 лютого 2022 року.

Згідно з Римським статутом, "геноцид" означає "дії з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу шляхом вбивства та заподіяння серйозних тілесних ушкоджень... або навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її..." [22].

Україна підписала указ №110/2022 6 березня 2022 року, що стосується делегації для участі в усних слуханнях Міжнародного Суду ООН щодо звинувачень у геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації) [166].

З початку березня Маріуполь заблокований та без гуманітарних коридорів для безперешкодного вивезення людей на підконтрольну Україні територію.

18 жовтня Комісія Генеральної Асамблеї ООН опублікувала звіт, яким узагальнено злочини на території України, які вчинялися з початку вторгнення.

Так, згідно висновку, застосування вибухової зброї широкого радіусу дії в населених пунктах спричинило 1495 смертей і поранень.

Окрім розстрілів цивільних осіб, які відбувалися здебільшого вдень, коли відрізнити військових від мирних цивільних не становить труднощів, виявлено факти насильства відносно жінок, дітей, осіб похилого віку.

Інститут "New lines" та Центр Рауля Валленберга опублікували "Незалежний юридичний аналіз порушень Російською Федерацією Конвенції про геноцид, де зазначено, що Росія несе відповідальність за порушення Статті II та Статті III Конвенції. Під час російської агресії були виявлені спроби відхилити українську ідентичність та поширювати негативні стереотипи про

українців, що їх зображають як нацистів та фашистів, з якими, як стверджується, вони боролися під час Другої світової війни. Українці стали жертвами масових вбивств та примусового переміщення [167].

Представник з Боснії і Герцеговини, Свен Алкалай, порівняв геноцид у своїй країні зі ситуацією в Україні, зауваживши: "Яким має бути послання посла Боснії і Герцеговини, країни, яка постраждала від агресії... де три десятиліття тому був скоєний геноцид, а майже половину населення знищено, виселено або примусово переміщено" [168]. Порівняння геноциду у Боснії і Герцеговині з ситуацією в Україні може бути зроблене в контексті аналізу подій, які сталися під час збройних конфліктів в обох країнах.

2 березня 2022 року Генасамблея ООН на надзвичайній спеціальній сесії прийняла резолюцію, яка так і називалася – «Агресія проти України», а Верховна Рада України виступила із закликом про визнання війни в Україні геноцидом Українського народу. 14 квітня Верховна Рада схвалила постанову Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні [169].

У вищезазначеній заяві йдеться про засудження державної політики Російської Федерації, яка виявлялася у вбивствах, викраденнях, жорстокому позбавленні свободи людей, їх катування, згвалтування, глумління над тілами.

Визнається, що дії, здійснені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії проти України, що почалася 24 лютого 2022 року, можуть бути визнані геноцидом Українського народу.

До початку вторгнення було відзначено, що ідеологічна складова української правової системи та її вплив на готовність країни до зовнішньої агресії були недостатньо розвинуті:

1. В указі Президента щодо Цілей сталого розвитку України до 2030 року, виданому у 2019 році, відсутні цілі щодо подолання агресії на території України та повернення окупованих територій, що, на думку автора, є найважливішим пріоритетом для забезпечення незалежності та суверенітету країни [170].

Пізніше, Радою національної безпеки і оборони України було прийнято рішення від 30 липня 2021 року щодо "Стратегії зовнішньополітичної діяльності України", де вже вказується на забезпечення незалежності і державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності, протидію агресії Російської Федерації, а також на прагнення стати повноправним членом Європейського Союзу та НАТО [171].

2. Були виявлені значні недоліки в українській розвідці, а також ігнорування інформації про розгортання чотирьох російських армій біля кордону України наприкінці 2021 року. Ці армії налічують понад 84 тисячі військовослужбовців і мають значний військовий арсенал, включаючи понад 1000 танків, понад 2800 бойових машин піхоти, бронетранспортерів та іншої бронетехніки, 1100 артилерійських систем, 270 протитанкових ракетних комплексів, 450 систем протиповітряної оборони та іншу військову техніку. Біля кордону з Росією було встановлено повний радіолокаційний комплекс системи попередження про ракетні атаки на всіх стратегічних напрямках і для всіх типів польоту балістичних ракет. Важливо провести аналіз причин таких недоліків та прийняти відповідні заходи для поліпшення розвідувальних можливостей країни.

3. Незавершення спецоперації із затримання Україною злочинців, членів російської ПВК «Вагнера». Так, спецоперації цього рівня складності вимагали детального планування, розвідування, спеціальної підготовки і координації.

З другої половини 2014-го та з 2015 року одним із пріоритетів було захоплення і доставлення в Україну з будь-якого місця перебування військових злочинців. Приватна військова компанія організувала найманців для забезпечення безпеки об'єктів російського концерну "Роснафта" спочатку на Близькому Сході, а потім у Венесуелі. Щоб дістатися до місця призначення, вони повинні були летіти літаком з Мінська через Стамбул. Проте, під час польоту отримано повідомлення про можливу підготовку теракту, тому літак мали намір посадити в Україні, а найманців затримати і передати до суду.

Однак спецоперацію перенесли на тиждень. У результаті «вагнерівців» затримала Білорусь і вирішила передати їх не Україні, а Росії.

Відповідно до проміжного звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України (надалі ТСК) від 30 листопада 2021 року наявні дані дають змогу зробити опосередковані висновки, що відбулося відтермінування активного заходу – на 30 липня 2020 року. ТСК не вдалось встановити, хто прийняв рішення про відтермінування [172]. Варто зазначити, що 7 із 9 членів Комісії представляли правлячу партію, головувала також член цієї партії, а заступником був народний депутат від ОПЗЖ.

Проте, у зв'язку з витоком інформації операцію не було проведено та бойовиків не було передано Україні, а використано при повномасштабному наступі у лютому 2022 року.

4. У гібридній війні, яку розв'язала росія проти України, як і у інших військових конфліктах у ХХІ столітті, важливою складовою є «інформаційний фронт».

Стратегію інформаційної безпеки було прийнято тільки у жовтні 2021 року. Тривалий час спеціальні служби Російської Федерації проводять свої спеціальні інформаційні операції, наявне інформаційне домінування Російської Федерації як держави-агресора на тимчасово окупованих територіях України.

Згідно з дослідженнями Інституту масової інформації виявлено, що 18,5% пропагандистських матеріалів містили наративи щодо "зовнішнього управління Україною", а 12,58% стосувалися "України як failed-state". У зв'язку з цим необхідно прийняти заходи для запобігання поширенню дезінформації, стримування та відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України.

Повномасштабна війна проти України та другий етап російської агресії, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, спонукали до застосування нових методів воєнної демократії. Законом України "Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки військового вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну" [173], прийнятим 22

травня 2022 року, визначено цей принцип. Президентом В. Зеленським було також видано Указ №153/2022 від 19 березня 2022 року "Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій", що призвело до призупинення діяльності одиниці опозиційних партій під час дії воєнного стану [174].

У політичному житті України значну роль погіршували потужні, інституціоналізовані та організовані політичні сили, які відкривали свої зв'язки з радянським минулим, СРСР, Росією та мали плани щодо відновлення колишньої імперії.

Яскравим проявом підтримки агресії проти України став 2014 рік, коли активні дії членів, депутатів (у деяких випадках навіть під керівництвом) лівих і проросійських партій на місцях сприяли окупації території та незаконної анексії українських територій Росією. Усі ці партії були заборонені в період з 2014 по 2022 рік.

З наданням посилок на контроль над діяльністю ЗМІ Указом Президента №152/2022 від 19 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» передбачено реалізацію «єдиної інформаційної політики, що є важливими питаннями національної безпеки» [175].

5. Передача технологій замість самостійного виробництва. У грудні 2020 року Україна та Туреччина підписали угоди про передачу технологій та виробництво корветів і ударних безпілотників [176]. Станом на липень 2021 року перший корпус корвета вже закладений в Туреччині. З іншого боку Передача технологій дозволяла Україні отримати доступ до новітніх розробок і ноу-хау у сфері військової техніки, а також зміцнити власні виробничі потужності. Такий обмін досвідом та технологіями може сприяти модернізації української військової промисловості та підвищенню її потенціалу.

Крім зазначеного, необхідно було розгорнути орбітальне угруповання та створити наземну інфраструктуру для майбутніх космічних сил України. Це стане основою ракетно-космічного щита країни і є необхідною передумовою для ефективного використання наявних та перспективних зразків ракетного та

іншого озброєння, а також для забезпечення надійної системи воєнного захисту держави [177].

6. Попри це, на жаль, ми спостерігали ліквідацію ракетних програм та фінансування проєктів будівництва дорожньої інфраструктури навіть після повномасштабного вторгнення, а також висловлювання про недоцільність збільшення фінансування армії.

Зокрема, Агентство із зменшення загрози оборони завершило програму надання технічної допомоги Державному космічному агентству України та Павлоградському хімічному заводу у грудні 2018 року. Відбувалася утилізація ракетного палива, а без павлоградського палива – не полетять нові українські ракети "Нептун" та "Вільха" [178]. При цьому знову ж таки, згідно Постанови № 1339 КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 15 грудня 2021 збільшилися видатки держбюджету на 20 млрд грн за програмою «Розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування державного значення» за рахунок загального фонду. [179]

Разом з тим, Верховна Рада України на засіданні 30 серпня 2021 року проголосувала у першому читанні за проєкт закону 7669 про внесення зміни до Закону України “Про державний бюджет України на 2022 рік” [180] щодо використання коштів державного дорожнього фонду. Бюджетні зміни, які прибирають норму, що гроші дорожнього фонду можуть йти тільки на військові потреби та виплату боргів, чим відкривають можливість знову будувати дороги замість відправити гроші на армію. У подальшому даний законопроект було прийнято 21 вересня 2022 року [181]. Такий крок може мати свої позитивні та негативні аспекти. З одного боку, розвиток і покращення інфраструктури, зокрема будівництво доріг, може сприяти економічному зростанню, забезпечити зручний транспортний сполучення і покращити якість життя громадян. З іншого боку, зменшення фінансування на військові потреби може вплинути на обороноздатність та безпеку країни.

Першою дією, яку керівництво України здійснило для усунення обмежень, що перешкоджали розгортанню робіт з поліпшення та подальшого

розвитку окремих компонентів ракетно-космічних засобів і технологій, було вийдення з Угоди про координацію робіт з експортного контролю сировини, матеріалів, обладнання, технологій та послуг, які могли бути використані для створення зброї масового знищення та доставки ракетних засобів. Ця Угода була підписана між країнами СНД у Мінську 26 червня 1992 року [182].

Після розпаду СРСР в Україні залишилася велика кількість зразків ОВТ радянської розробки і виробництва, тому на перший план мали б вийти завдання з відновлення та нарощування кількості власних розробок у тих галузях ОПК, в яких Україна зберегла відповідний науково-технічний потенціал: ракето-, авіа- та бронетанкобудування.

З метою виконання цих завдань необхідне:

- 1 Постійний моніторинг та аналіз відповідності збройних сил можливого противника, а також оцінка їх стану та стану оборонно-військової техніки (ОВТ).

2. Своєчасне виявлення намірів противника щодо здійснення збройного конфлікту або нападу на Україну.

3. Здатність ефективно реагувати на збройну агресію.

Попри те, що у сфері протиповітряної оборони розпочато розробку середньодальнього зенітного ракетного комплексу (ЗРК СД), в якому бере участь група підприємств під керівництвом ДКБ "Луч"; відбувається також модернізація ЗРК С-125 "Печора" (ТОВ "Радіонікс" і ДКБ "Луч"); у плані на 2021-2022 роки передбачена модернізація ЗРК окремих модифікацій серій С-200 та С-300, а також їхніх ракет. Крім того, розроблений узбережний протикорабельний ракетний комплекс (БПРК) "Нептун" для ВМС України, який можна віднести до зразків озброєння п'ятого покоління (ДКБ "Луч").

Крім цього, потреба у забезпеченні зразками військової техніки, що розроблені підприємствами України за власні кошти або кошти іноземної держави, серійне виробництво яких здійснюється для постачання на експорт, визначається державним замовником у разі виникнення нагальної потреби в особливий період [183].

7. Недостатньо активне реагування на порушення перемир'я та норм міжнародного права, зокрема міжнародних договорів, наприклад Будапештський меморандум.

8. Більшість військових загроз та небезпек припадають на державний кордон.. З початку 2021 року кількість обстрілів українських позицій з боку бойовиків значно збільшилась, а перемир'я було порушено. Також зросли втрати серед особового складу Збройних сил України (ЗСУ) [184].

Через інтенсифікацію обстрілів та зростання кількості жертв на Донбасі режим припинення вогню де-факто був скасований. Паралельно з цим відбувалося стягування російських військ до кордонів з Україною.

Нормативна складова правової системи також зазнала змін, у зв'язку з чим авторка дійшла наступних висновків:

1. Аналіз ефективності та дієвості існуючих юридичних засобів забезпечення конституційного порядку під час збройного конфлікту та агресивних дій інших держав в тому числі активне посягання на територіальну цілісність та недоторканість державного суверенітету є одним із першочергових цілей.

2. Необхідність поновлення конституційного порядку на окупованих територіях через використання нормативних засобів та більш ясно визначити повноваження та процедури компетентних органів влади щодо притягнення агресора до відповідальності, а також притягнення осіб, винних у воєнних злочинах та злочинах проти людства.

3. Для здійснення юрисдикційних заходів щодо заподіяння шкоди, завданої Російською Федерацією, а також її діями проти довкілля, економіки та оборонно-промислового комплексу, передбачається подання позовів у міжнародні суди та використання всіх наявних юрисдикційних механізмів. Дипломатичні заходи будуть проходити через проведення консультацій та переговорів з використанням інструментів Генеральної Асамблеї та Ради безпеки ООН, Міжнародного суду ООН (Міжнародного суду ООН), ОБСЄ, Ради Європи та інших міжнародних організацій на основі процедур,

передбачених Будапештським меморандумом та іншими відповідними документами.

Після того, як Грузія активно просуvala політику, спрямовану на отримання членства в НАТО та ЄС, Росія втрутилася військовим шляхом. Після проведення Бухарестського саміту в квітні 2008 року, де було оголошено про наміри надати членство Грузії та України в НАТО, Росія вирішила вжити силових заходів для припинення процесу розширення. Крім того, Росія окупувала дві території в межах Грузії та визнала їх як незалежні держави [49, с. 17]. Окупація територій Грузії Росією та їх подальше визнання як незалежних держав (Абхазії та Південної Осетії) є серйозним порушенням міжнародного права та принципів територіальної цілісності та суверенітету держави.

Після збройного конфлікту між Грузією та Росією у 2008 році, російські війська захопили контроль над певними територіями Грузії, включаючи Абхазію та Південну Осетію. Після окупації, Росія визнала їх незалежність, що було широко відкритою провокацією міжнародного співтовариства та порушенням норм міжнародного права.

Багато країн та міжнародних організацій, включаючи Організацію Об'єднаних Націй, не визнали абхазську та південноосетинську незалежність та вважають ці території недоторканими складовими частинами Грузії. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 2008 року вимагає повного відходу російських військ з окупованих територій.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) не визнав юрисдикцію Російської Федерації на грузинській території під час бойових дій з 8 по 12 серпня 2008 року [185].

Це означає, що Росія не може бути визнана порушником Європейської конвенції з прав людини, зокрема щодо права на життя, саме у цей короткий період. Для Грузії це є поразкою, а для України - поганою новиною щодо скарг на порушення прав людини на Донбасі. "Усі претензії щодо порушень прав

людини, які стосуються періоду активних бойових дій, з високою ймовірністю можуть бути відхилені судом".

Наявна дещо інша практика, зокрема рішення Міжнародного суду з юрисдикційних імунітетів держав.

Фактичні подробиці цієї справи можна узагальнити наступним чином: 4 серпня 1944 року заявник Ферріні був захоплений німецькими військами та депортований до Німеччини. Пізніше, 23 вересня 1998 року, Ферріні подав позов до Суду Арешто з виплатою компенсації від Німеччини за фізичну та моральну шкоду, завдану йому під час утримання.

Проте, ситуація зазнала змін 11 березня 2004 року, коли Касаційний суд Італії прийняв рішення, що позов Луїджі Ферріні проти Німеччини, в якому він вимагав компенсацію за арешт під час війни, депортацію та примусову працю, підпадає під юрисдикцію італійських судів. Касаційний суд Італії встановив, що твердження про імунітет німецької держави не є безумовним, оскільки цей імунітет не застосовується, якщо поведінка, що розглядається, є міжнародним злочином. [186]

16 березня Міжнародний суд ООН ухвалив рішення на запит щодо проведення тимчасових заходів у справі "Україна проти Росії" щодо геноциду. Згідно з рішенням суду, Росія має нарешті припинити всі військові дії в Україні та зупинити будь-які військові або нерегулярні формування зброї, що перебувають під її контролем чи впливом. [187]

Що стосується інституційної складової правової системи, то варто зробити наступні висновки:

1. Україною було реалізовано дерогаційну модель дотримання конституційного порядку на окупованих територіях. Цей підхід базується на тимчасових заходах, що вводяться з метою забезпечення функціонування законодавства та захисту прав людей на тимчасово окупованих територіях.

2. Необхідність усунення узурпації влади, навіть для загального добробуту через детальний аналіз зміни конституційного порядку в частині інституцій правової системи. Детальний аналіз зміни конституційного порядку

в частині інституцій правової системи допомагає виявити порушення та недоліки, що виникають при узурпації влади.

3. Усунення узурпації влади є важливим для відновлення конституційного порядку, законності та стабільності в країні. Це може включати проведення реформ, відновлення демократичних інституцій, забезпечення незалежності суду та інших заходів, спрямованих на повернення правової держави.

Справа з вагнерівцями є складною і багатогранною. Вона включає не тільки аспекти світової геополітики та ефективність українських спецслужб, але й висвітлює нерішучість керівництва країни та їх бажання уникнути ризикованих та сміливих дій.

4. Визначення ролі президента, необхідність забезпечення парламентського та судового контролю. Реалізація президентом виключних повноважень для врегулювання конституційної кризи є можливою тільки за умови дотримання вищезазначених видів контролю.

Однією з найважливіших задач деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованих територій (далі - ТОТ) є відновлення українського контролю над російсько-українським кордоном. Також важливо враховувати, що проведення виборів в ОРДЛО без попереднього роззброєння або ліквідації бойовиків є неможливим [188].

Під час російсько-української війни правова система України виявила свою важливу роль у забезпеченні правового захисту громадян, відстоюванні суверенітету та територіальної цілісності країни, а також у веденні бойових дій та мобілізації суспільства.

Україна вжила ряд заходів для забезпечення правового режиму під час війни. Було прийнято закони, розширено повноваження правоохоронних органів, введено особливий режим на деяких територіях та у зоні бойових дій, а також проведено реформи для покращення ефективності правоохоронної системи.

Однак, варто зазначити, що російська агресія і окупація частини території України створили серйозні виклики для правової системи. Україна стикалася з проблемами доступу до судової юрисдикції на окупованих територіях, порушенням прав людини.

3.2 Збройний конфлікт на території України крізь призму югославського конфлікту

Розглядаючи системну кризу в Україні крізь призму збройних конфліктів у колишній Югославії необхідно враховувати особливості етнічної культури та національної ідентичності.

Запросило В. у своїй науковій статті про причини війни у колишній Югославії висловлює думку про схожість війни в Україні та Югославії, так як серби прагнули створити Велику Сербію, приєднавши до себе всі території колишніх югославських республік, так РФ намагається приєднати до себе території України [189].

Проте різниця полягає у тому, що в Югославії кордони республік не відповідали територіальній розселеності націй, в той час як території, на які посягає агресор в Україні є українськими і на яких розселені українці за національною ознакою. Сербія використовувала для цього три підстави: мова, церква та військова перевага, є дещо схожим із діями Російської Федерації в Україні, яка використовуючи наративи про пригнічення російськомовних та православної церкви Московського патріархату в Україні, що було приводом для порушення територіальної цілісності та непорушності державних кордонів.

Крім цього, зазначалося, що війна в Югославії була спробою США здійснити переділ політичної мапи Європи, дану думку поширюють у своїх думках російські дослідники. Серед причин виникнення війни в Україні також визначають вплив США та їх бажання домінувати в геополітиці та досягати своїх політичних цілей [189].

Так як у Словенії сербів було мало, підтримки армії було недостатньо, ЮНА змушена була вийти з території Словенії, проте інша ситуація склалася у

Хорватії, адже на її кордонах історично були розселені серби, почалося активне виселення з даних територій хорватів, схожа на вивезення українців на територію Російської Федерації. У зв'язку з достатньо активним реагуванням НАТО та надання військової допомоги, Хорватія змогла протистояти регулярній армії Югославії., в подальшому було підписано Дейтонські угоди, які допомогли встановити мир.

Проте геноцид сербської армії продовжився у 1996 році проти мусульман на території Боснії та Герцеговини у Сребрениці. У подальшому війська НАТО забезпечили мир шляхом повітряних атак на Сербію, а потім входженням на територію Косова.

Схожість також проявляється у тому, що Сербія зі столицею у Белграді була домінуючою республікою Югославії, так як РСФРР з столицею у Москві вважала себе панівною серед 15 радянських республік. Зважаючи на великосербський шовінізм відбувалося створення рухів, які не підтримують діючу владу, а виступають за незалежність та самостійність республік, проте і в Сербії була створена чітка націоналістична більшість під керуванням Слободана Мілошевича.

Причинами російської української війни на території України, на відміну від югославського конфлікту є зокрема прийоми інформаційної війни: створення міфу про пригнічення російськомовних громадян на території України та ідея російськомовного Донбасу; намагання відродити українську церкву, яке, на думку агресора, загрожувало знищенням православних церков Московського патріархату; наратив про провінційність української мови та прагнення заповнити український медіа простір російським контентом; створення стереотипу про єдність слов'ян та необхідність їх зближення та об'єднання у державу з центром у Москві; поширення наративу про нацизм в Україні, який потрібно знищити; поширення мережі агентури російської розвідки в Україні з метою дестабілізації обстановки [112, с. 19].

Інформаційна війна, створення міфів та поширення пропаганди є одним із інструментів, якими користується Росія для досягнення своїх цілей. Створення

міфу про пригнічення російськомовних громадян на території України, а також ідеї російськомовного Донбасу, сприяло мобілізації підтримки в Росії та формуванню легітимності для своєї військової інтервенції. Одним з основних елементів інформаційної війни є розповсюдження неперевіраних або фальшивих інформаційних повідомлень з метою спотворення дійсності та формування негативного образу України. Це може включати маніпуляції фактами, поширення конспірологічних теорій, спроби змінити історичну наративу та створення політичної дезорієнтації в суспільстві.

Також, Росія використовує інформаційні ресурси для мобілізації свого внутрішнього населення та залучення міжнародної підтримки. Вона намагається створити образ України як загрози для російського світу, підтримуючи сепаратистські рухи на сході України та інструменталізуючи російськомовне населення.

Так є багато спільних з Югославією причин війни: в Україні наголошувалося, що російська є мовою міжнаціонального спілкування, так само, як в Югославії заохочувалося використання сербської, як панівної мови і заборонялося використання інших мов, зокрема у 1998 році у Косово було заборонено використання албанської мови в усіх сферах, крім побутової; насаджувалася ідея старшого брата, що словенці, боснійці, хорвати, македонці, чорногорці не зможуть забезпечувати себе і жити без сербів, що цілком нагадує наратив про Російську Федерацію, як старшого брата радянських республік; православна релігія стала державною в Югославії, в той час як створення в Україні православної церкви заперечувалося Російською Федерацією [189]

Відмінність аналізованих війн полягає у тому, що Слободан Мілошевич відразу почав створення Великої Сербії (він активно сприяв націоналістичним рухам та використовував етнічну мобілізацію для досягнення своєї мети), а Путін тривалий час формував підґрунтя для відновлення Великої Російської імперії шляхом дестабілізації ситуації в республіках, активній діяльності розвідки та застосуванню методів інформаційних та кібервойн на територіях, які прагнув підпорядкувати (він намагається відродити великодержавний статус

Росії, але це не обов'язково пов'язано з прямим створенням Великої Російської імперії на основі етнічно-російських територій).

Прослідковується аналогічний з Югославією відпрацьований сценарій створення квазідержавних утворень (Сербська Крайна, ДНР, ЛНР), на яких були розселені серби (певна частина прихильників руського мира) та звертання до Великої Сербії (Російської федерації) за військовою допомогою, десятками прибувають серби (росіяни-найманці, здебільшого приватних компанії, наприклад ПВК Вагнера) для захисту.

Еволюція конфлікту і процесу, який завершився підписанням мирної угоди в Боснії, були тривалими і виснажливими. НАТО проводило планування ряду варіантів на випадок необхідності підтримати ООН у її діяльності щодо конфлікту. ООН були надані плани забезпечення вільної від польотів зони над Боснією та Герцеговиною; запровадження зон допомоги і притулків для цивільних в Боснії та шляхів запобігання поширенню конфлікту на Косово та колишню Югославську Республіку Македонію [49, с. 18].

Ці плани були розроблені в рамках міжнародних зусиль для мирного врегулювання конфлікту на Балканах під егідою ООН. Зона безпеки над Боснією і Герцеговиною була призначена для забезпечення безпеки цивільних населення та запобігання атакам з повітря.

Щодо запобігання поширенню конфлікту на Косово і колишню Югославську Республіку Македонію, ООН сприяла дипломатичним зусиллям та проведенню миротворчих операцій з метою підтримки стабільності і запобігання подальшому насильству. Ці плани та заходи, запроваджені ООН, були спрямовані на поліпшення гуманітарної ситуації, зменшення кількості жертв та запобігання подальшому ескалації конфлікту.

Так, у період дослідження було виявлено, що в Україні виникла криза правових відносин через збройний конфлікт, тому не можна очікувати швидкого його регулювання. Подальше дослідження підтвердило цю висновок, і збройний конфлікт переріс у повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України.

Україну чекають нові випробування і трансформації, а також перехідний період з відновленням наділу та реінтеграції окупованих територій. Це включає протидію війни та зовнішньої інтервенції, дезінформації та дебіюрократизації економіки, а також демократичне оновлення суспільства [190, с. 47]

Всі пострадянські країни, які проводять політику інтеграції з Заходом, охоплені конфліктами. Окуповані регіони Абхазії і Південної Осетії, Придністров'я, яке відокремилось, Донбас, що роздирається війною, та анексований Крим стримують Грузію, Молдову і Україну в їх зусиллях по досягненню поставлених цілей стосовно модернізації та інтеграції з Заходом. Ці конфлікти є результатом історичних і сучасних процесів, місцевих та міжнародних подій, але найважливіше - наслідком втручання Москви. Російська військова присутність в регіонах конфлікту і повна підтримка нею сепаратистської влади, по суті визначили результат конфліктів [49, с. 18].

Протягом останніх 25 років РФ придушила національно-визвольне повстання в Ічкерії, брала участь у воєнних конфліктах у Молдові та Грузії, фінансувала громадянську війну в Таджикистані, а також Карабахський конфлікт між Вірменією та Азербайджаном. Упродовж 1990-х років тривала кровопролитна війна в Югославії, яка також сколихнув європейські країни. Саме в 90-ті рр. відбувався процес формування пост-біполярної системи колективної безпеки, яка проіснувала майже без змін до 2014 р. Західні країни виявилися неготовими до того, що російське керівництво поверне із забуття такий спосіб вирішення територіальних суперечок як «анексія». Саме криза колективної системи безпеки 2014 р. нагадала країнам Заходу про те, що існує ще одна європейська нація — українська, яка не бажає залишатися частиною «руського мира» [191, с. 110]. Україна, виходячи зі своїх європейських цінностей, демонструє бажання зберегти свою незалежність та недоторканність своїх суверенних прав. Це необхідно розглядати в контексті диверсифікації геополітичних інтересів та виходу з тіні "руського мира", що впливає на зміну динаміки взаємин України з Росією та Європейським союзом. Криза викликала свідомість того, що Україна є окремою європейською нацією, яка має свою

ідентичність, культуру, мову та історію. Українці виступили в захист своїх демократичних цінностей, територіальної цілісності та права на самовизначення. Це призвело до зростання української національної свідомості та підтримки України з боку країн Заходу.

Міжнародна система безпеки знову показала свою неієздатність.

Збройний конфлікт на території України набув затяжного характеру, як і в Югославії, Нагірному Карабаху та ін., та має тенденцію до розширення складу учасників, інтернаціоналізації масштабів. Знову ж таки, на жаль даний висновок знайшов своє підтвердження у формі повномасштабного етапу війни 24 лютого 2022 року.

Затяжний характер конфлікту є небезпечним і вимагає постійного контролю ситуації та вирішення питань, які його спричинили. Серед найтриваліших та найвідоміших своїми деструктивними наслідками етнополітичних конфліктів пострадянського простору – Придністровський та Нагірно-Карабаський. Так, вірмено-азербайджанський конфлікт за Нагірний Карабах є потенційно небезпечним для всього Азійського регіону. Баку та Єреван вважають територію Нагірного Карабаху своєю історичною територією.

Уже в 1920-х роках виник конфлікт між Азербайджаном та Вірменією щодо територіальної належності Нагірного Карабаху. Проте, під час розмежування кордонів у Союзі Радянських Соціалістичних Республік, Нагірний Карабах, незважаючи на те, що вірмени, згідно з переписом 1923 року, становили 94% населення, включили до складу Азербайджану як Нагірно-Карабаську автономну область [192, с. 162].

Характеристики, які визначав Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії при розгляді справ, зокрема: організованість (трибунал зосереджувався на розслідуванні та переслідуванні осіб, які були відповідальні за організацію, планування та координацію злочинів під час збройного конфлікту. Це можуть бути керівники військових чи політичних груп, командири військових формувань або інші відповідальні особи), тривалість (тривали кілька років і нерідко мали затяжний характер, з періодами

збільшення або зменшення інтенсивності бойових дій), територія, на якій проходять збройні сутички (збройний конфлікт на території колишньої Югославії охоплював різні регіони та країни. Це включало Боснію і Герцеговину, Хорватію, Косово, Македонію та інші території, аналогічно, збройні конфлікти можуть відбуватися на різних територіях в інших державах) та їхня інтенсивність (трибунал займався важкими злочинами, які вчинялися внаслідок інтенсивних бойових дій, зокрема воєнні злочини проти людяності, етнічні чистки тощо.) цілком притаманні збройному конфлікту на території нашої держави.

Порушення прав людини і норм гуманітарного права в Україні, як в колишній Югославії так і в Нагірному Карабаху було систематичним, зокрема, згвалтування, масові розстріли, незаконні арешти і затримання цивільних осіб та характеризує збройний конфлікт і на території України, що підтверджується звітами моніторингової місії ОБСЄ.

Варто звернути увагу на те, як міжнародні організації та провідні світові держави реагували на виникнення збройних конфліктів, зокрема вони виразили наступне ставлення до подій в Україні.

Спершу в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. визнається непорушність території України [193]. Ця Резолюція є важливим міжнародним актом, який підкреслює принципи суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державного кордону, вона була прийнята в контексті кризи, що виникла після анексії Росією Криму в 2014 році та розгортання конфлікту на Сході України. Генеральна Асамблея ООН, виступаючи як вищий орган ООН, висловила свою позицію стосовно цих подій і наголосила на непорушності суверенітету України. Послідовно у своїх резолюціях, Генеральна Асамблея ООН не визнала анексію зазначених територій Російською Федерацією. Замість цього, ООН називає їх тимчасово окупованими і закликає Росію відновити дії законодавства на цих територіях згідно з правилами міжнародного права [194]).

США в своїй так званій "Кримській декларації" чітко стверджують, що вони ніколи не визнають окупацію українських територій Росією [195]). Це свідчить про підтримку США суверенітету та територіальної цілісності України, а також матиме вплив на політичну динаміку та сприяти формуванню коаліції країн, які виступають проти окупації Криму.

Також Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у своїй Бакинській Декларації закликала Російську Федерацію скасувати анексію Криму [196]. Бакинська Декларація, прийнята Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), є важливим міжнародним актом, що визнає неприйнятність анексії Криму Російською Федерацією. Цей заклик підтримує принципи міжнародного права, зокрема принципи недоторканості територіальної цілісності та суверенітету країн. ОБСЄ, як міжнародна організація, має на меті забезпечення миру, безпеки та співробітництва в Європі. Бакинська Декларація є важливим кроком у висловленні позиції міжнародного співтовариства щодо ситуації з анексією Криму. Вона закликала Російську Федерацію скасувати свої дії щодо анексії Криму та повернути контроль над ним Україні. Ця декларація ОБСЄ відображає широке міжнародне визнання неприпустимості таких дій, як анексія територій, та підкреслює необхідність поважати принципи міжнародного права та суверенітету країн.

Одним із вимушених методів завершення югославського конфлікту був примус, миротворчі сили (НАТО і ООН) буквально примусили конфліктуючі сторони (боснійські серби, мусульмани, хорвати) сісти за стіл переговорів під час врегулювання югославського конфлікту в середині 1990-х років. Конфлікт на Сході України характеризується наявністю контакту між конфліктуючими сторонами у «Мінському» та «Нормандському» форматах. Для порівняння, з метою вирішення карабахського конфлікту створювалася Мінська група ОБСЄ, яка працює над його врегулюванням з 1992 року та до сих пір не досягла помітних успіхів.

Як з'ясувалося, створення видимості припинення вогню було використано агресором з метою нарощування військової потужності та

підготовки до повномасштабного наступу 24 лютого 2022 року, а не з метою вирішення чи припинення збройного конфлікту, хоча загальноприйнятою його метою є зменшення насильства та створення умов для мирного врегулювання конфлікту, але успішність цього залежить від волі та зобов'язань всіх сторін, а також від міжнародної спільноти у забезпеченні їхнього додержання.

Процес розпаду Югославії є природним процесом, відбувалася реальна трансформація югославської політико-правової системи в сторону демократизації та впливу ліберальних концепцій.

Опоненти Хорватії та України відрізняються як військовою потужністю, таким і економічним та міжнародно-політичним потенціалом. Як Югославія в кінці 1990-х років (санкції накладені відповідно до рішень Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій і були спрямовані на зупинення насильства та порушень прав людини), так і сучасна РФ (санкції були введені у зв'язку з різними подіями, включаючи анексію Криму в 2014 році та підтримку сепаратистських рухів на Сході України. Ці санкції були введені кількома країнами, включаючи США, Європейський Союз та інші, і мали на меті накласти економічний тиск на Росію і змусити її змінити свою політику) порушують принципи міжнародного права.

Однак, на відміну від Мілошевича, Путін не планує відмовлятися від підтримки анексованих і окупованих українських територій Росією та залежністю у всій Україні в майбутньому. Росія буде протидіяти встановленню української влади на всій території України. Досвід Хорватії показує, що процес деокупації може мати декілька варіантів – від військових операцій до тривалої присутності миротворчої місії ООН та створення тимчасової адміністрації [197].

З метою знищення масштабної гуманітарної кризи на деокупованих територіях колишньої РСХ, через втечу близько 200 тисяч сербських біженців, офіційний Загреб здійснив кроки для реінтеграції цих територій, включаючи Східну Славонію до Хорватії. Апробований алгоритм розбудови світу в розділених насильницьких конфліктах суспільства, що використовується при

врегулюванні конфліктів у всьому світі, включає комплекс заходів, спрямованих на зменшення ризику виникнення або відновлення конфлікту та посилення інституційних механізмів.

З метою знищення масштабної гуманітарної кризи на деокупованих територіях колишньої РСК, через втечу близько 200 тисяч сербських біженців, офіційний Загреб здійснив кроки для реінтеграції цих територій, включаючи Східну Славонію до Хорватії. Апробований алгоритм розбудови світу в розділених насильницьких конфліктах суспільства, що використовується при врегулюванні конфліктів у всьому світі, включає комплекс заходів, спрямованих на зменшення ризику виникнення або відновлення конфлікту та посилення інституційних механізмів.

Ефективна розбудова світу на деокупованих та реінтегрованих територіях сприяє розвитку українських культурно-ціннісних основ, українізації інформаційно-культурного простору та освітньо-виховної системи. Однак варто отримати, що реалізація традиційних стратегій розбудови світу буде ускладнена опорою з боку Російської Федерації, її підконтрольних екстремістських груп і шпигунської мережі, які залишаються на деокупованих територіях з метою дестабілізації, саботують господарську реконструкцію та терористичну діяльність. Гуманітарна інтервенція з боку Російської Федерації також перешкоджає успішній реінтеграції нині окупованих територій до українського соціокультурного інформаційного простору. Хоча хорватський досвід є надзвичайно корисним для України, не всі методи деокупації та реінтеграції територій, які були успішними в Хорватії, можуть бути так само ефективними в сучасних українських реаліях.

У процесі реінтеграції окупованих українських територій можна застосовувати окремі елементи хорватської моделі миру. Особливу увагу слід звернути на заходи щодо роззброєння та повернення учасників незаконних збройних формувань до мирного життя, а також на сприяння реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій. Важливо створити умови для добровільного повернення таких осіб до їхнього

попереднього місця проживання або для їхньої інтеграції в новому місці проживання в Україні [197].

Україна ж є унітарною демократичною державою і вже пройшла перехідний етап після виходу із СРСР.

Процес утворення нових держав внаслідок збройних конфліктів мають певні відмінності. Крім цього, позиція міжнародних організацій повинна відображати прагнення до миру та притягнення до відповідальності за невиконання основоположних принципів міжнародного права.

Наприклад, вірмено-азербайджанський конфлікт з приводу статусу Нагірного Карабаху (вірмени називають край – Арцах) належить до тих конфліктів, без розв'язання яких є неможливим стабільний поступ не лише кавказького регіону, але й усієї системи міжнародних відносин.

Сам конфлікт є джерелом нестабільності в регіоні, заважає розвитку тісного співробітництва між країнами Кавказу, гальмує їх повномасштабну участь у міжнародних інституціях, що, в свою чергу, виступає причиною значних труднощів у розвитку. [198, с. 91]

Якщо розглянути політику Євросоюзу з вирішення нагірно-карабаського конфлікту там теж бракує далекоглядного і принципового підходу. Брюссель практично не задіяний у врегулюванні конфлікту і тому не володіє необхідними інструментами для участі в процесі мирного врегулювання, пропонуючи лише свою допомогу в побудові довіри. Подібна ситуація суттєво обмежує вплив Євросоюзу в цьому регіоні і перешкоджає здатності Брюсселя виробляти конструктивну політику щодо врегулювання «заморожених» конфліктів [199].

Враховуючи вищенаведене, збройний конфлікт на території України має певні відмінності.

Отже, концепція права національної безпеки полягає у розумінні практичних засад національної безпеки, що включають складну взаємодію соціальних відносин, соціальних комунікацій та інших соціальних факторів, що сприяють захисту і безпеці людей, суспільства і держави.

Згідно з думкою Богуцького П., структура правової системи національної безпеки в Україні має характер мережі і включає в себе відповідні елементи, які визначаються залежно від особливостей правового режиму. Вона включає системні групи норм права, які відображають статичні аспекти правової системи національної безпеки і одночасно виявляють її динамічні риси в утворених статусах і правових комунікаціях, що виникають внаслідок застосування цих норм [113, с. 27].

У майбутньому, після перемоги у війні проти агресора, буде необхідно провести комплексний перегляд основних розділів Конституції. Особлива увага має бути приділена чіткому визначенню ставлення до тоталітарних ідеологій та їх пропаганди, зокрема комунізму, фашизму, нацизму та, з огляду на поточні події, - "рашизму".

Загрозу, яку представляє рашизм, не можна повністю зрівняти з вже "переможеними ворогами", такими як фашизм, нацизм і комунізм. [129, с. 73]. Рашизм, націоналізм і етнічна нетерпимість є серйозними проблемами у сучасному світі. Вони загрожують правам людини, міжнаціональній гармонії, соціальній стабільності та миру. Рашизм ґрунтується на ідеї надмірної переваги однієї раси над іншими, дискримінації і насильства на расовій основі. Щодо порівняння з іншими ідеологіями, фашизм, нацизм і комунізм також відомі своєю здатністю до насильства, репресій та систематичних порушень прав людини. Кожна з цих ідеологій має свої особливості і контекст, в якому вони розвивалися. Ці ідеології вже були об'єктом критики і викликали велику кількість людського страждання.

Отже, перебіг конфлікту в Югославії мав фрагментований характер, що привів до її колапсу як держави та утворення незалежних республік (з виступами різних етнічних груп та територіальних утворень, які проголосили незалежність. Це призвело до розпаду Югославії і виникнення незалежних держав, таких як Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Сербія тощо.), а в Україні має місце колоніальна російсько-українська війна, агресором в якій виступає РФ.

Висновки до розділу 3

За результатами досліджуваних у даному розділі питань, авторкою сформульовано наступні висновки:

1. Загальна помилка у невчасному прийнятті рішень полягала у прагненні переконати Російську Федерацію і врегулювати ситуацію мирним шляхом, що, як показали подальші події, було утопією. Наразі наддержави відіграють значущу роль у системі міжнародної безпеки, в той же час одна з таких - РФ, не тільки чинить безпосередній тиск на залежні країни-члени, а пішла шляхом агресії щодо незалежної і суверенної європейської держави. Російсько-українська війна явно засвідчила, що старі підходи міжнародної безпеки та надія на добровільне виконання міжнародно-правових принципів не діє, час ліберальних демократій не забезпечує колективну безпеку, адже вони не здатні ефективно і оперативно реагувати на порушення та акти агресії через економічну та енергетичну залежність, ставлячи пріоритети власних країн вище за колективну безпеку, що призводить до зростання апетитів агресора.

2. Напередодні вторгнення певні фактори свідчать про зменшення рівня базової боєготовності Збройних Сил України, професійного рівня кадрів, фінансування. Україна втратила частину своєї території в 2014 році внаслідок того, що належним чином не було організовано Збройні сили України, діяльність Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ була недостатньо ефективною, як з'ясується у подальшому також завдяки діяльності російської агентурної мережі, яка діяла в Україні та проникла у органи державної влади, які були відповідальні за розвідку і прийняття стратегічних рішень.

3. Початок російсько-української війни цілком співпадає за часом проведення навчань Захід, на жаль, Україна не відстежувала ці події у зв'язку з перебуванням на посадах в органах державної влади, які приймали стратегічні рішення членів агентурної мережі російської розвідки.

4. Російською Федерацією було порушено основоположні принципи міжнародного права, зокрема поваги до територіальної цілісності і заборони застосування сили, про що зазначено в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». Відповідальність за вчинене повинна бути невідворотною, адже безкарне порушення принципів міжнародного права нівелює необхідність існування міжнародних інституцій та міжнародних домовленостей. У ході незаконної анексії Криму, підтримки сепаратистів в окремих районах Донецької та Луганської областей, що переросло у повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну відбувається трансформація механізмів розв'язання військових конфліктів.

5. З'ясовано, що ідеологічна складова правової системи України та її вплив на готовність України до зовнішньої агресії була не достатньо сформованою та піддалась впливу збройного конфлікту в частині поглиблення співпраці з міжнародними організаціями та формування мережі стратегічних партнерств, а також інтеграційних процесів та розвитку транскордонного співробітництва. Наявні суттєві недопрацювання української розвідки.

6. Передача технологій виробництва. У грудні 2020 року Україна та Туреччина підписали угоди про передачу технологій та виробництво корветів і ударних безпілотників. Утилізації ракетного палива та фінансування проектів будівництва дорожньої інфраструктури навіть після повномасштабного вторгнення.

7. Недостатньо активне реагування на порушення перемир'я та норм міжнародного права, зокрема міжнародних договорів, наприклад Будапештський меморандум

8. Досліджено зміни юрисдикції на непідконтрольних Україні територіях. На територіях конфлікту було введено тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування. З'явилися військово-цивільні адміністрації, якими посилено централізацію влади і передбачено створення

нових органів влади, які перебрали на себе повноваження місцевих державних адміністрацій.

9. 24 лютого 2022 року система колективної світової безпеки, встановлена після другої світової війни, зазнала нищівного удару, розпочалась війна. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

10. Крім цього наявні факти заперечення існування української ідентичності, негативний опис українців, які є об'єктом неприйнятних стереотипів і неправдивих оцінок, включаючи їхню зазомбованість, звірську натуру, підпорядкованість, хворобливість чи зараженість, або зображення їх як екзистенційної загрози та втілення зла, наприклад, у контексті нацизму, Гітлерюгенду та Третього Рейху, створює конструкцію недоречної загрози, яка не відповідає дійсності.

11. Під час повномасштабного вторгнення окупантом використовувалися геноцидні методи ведення війни: варварство із застосування приватних збройних формування, катування цивільних у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Гостомелі, Ізюмі та багатьох інших містах, примусове вивезення, викрадення дітей, зґвалтування, вбивства, мародерство ітд.

12. Недостатній захист державного кордону. Особливо важливе значення Донбасі має встановлення контролю над ділянкою державного кордону України.

13. Українське законодавство не було готове до збройного конфлікту, про це свідчить те, що поняття “збройний конфлікт” у нормативних актах не прописане, не визначено критеріїв щодо того, які конфлікти слід до нього віднести, згадується тільки поняття “внутрішній ЗК” у Воєнній доктрині України. У підзаконних актах, зокрема в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України вживається поняття воєнний конфлікт.

14. У Законі України «Про національну безпеку України» запропоновано уточнити розуміння загроз національній безпеці зі «спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань...» на «створення і функціонування <...>, а також спроби вчинення таких дій».

15. Аналізуючи склад учасників Мінського формату доцільно зробити висновок про їх діаметрально різні інтереси, зокрема явним агресором, який порушив норми міжнародного права була РФ, яка виступала як повноправний член групи. Тому інтерес останньої полягав не у деескалації конфлікту, припиненні вогню та відновленні суверенітету України, а у легітимізації сепаратистів (відтак міжнародна позиція російської федерації є ще одним необхідний і достатнім доказом під час подальшого міжнародного трибуналу).

16. Різниця аналізованих подій полягає у тому, що в Югославії кордони республік не відповідали територіальній розселеності націй, в той час як території, на які посягає агресор в Україні є українськими і на яких розселені українці за національною ознакою. Сербія використовувала для цього три підстави: мова, церква та військова перевага, є дещо схожим із діями Російської Федерації в Україні, яка використовуючи наративи про пригнічення російськомовних та православної церкви Московського патріархату в Україні, що було приводом для порушення територіальної цілісності та непорушності державних кордонів.

Схожість також проявляється у тому, що Сербія зі столицею у Белграді була домінуючою республікою Югославії, так як РСФРР з столицею у Москві вважала себе панівною серед 15 радянських республік. Зважаючи на великосербський шовінізм відбувалося створення рухів, які не підтримують діючу владу, а виступають за незалежність та самостійність республік, проте і в Сербії була створена чітка націоналістична більшість під керуванням Слободана Мілошевича. Так є багато спільних з Югославією причин війни: в Україні наголошувалося, що російська є мовою міжнаціонального спілкування, так само, як в Югославії заохочувалося використання сербської, як панівної мови.

Прослідковується аналогічний з Югославією відпрацьований сценарій створення квазідержавних утворень (Сербська Крайна, ДНР, ЛНР), на яких були розселені серби (певна частина прихильників руського мира) та звертання до Великої Сербії (російської федерації) за військовою допомогою, десятками прибувають серби (росіяни-найманці, здебільшого приватних компаній, наприклад ПВК Вагнера) для захисту.

ВИСНОВКИ

У результаті проведення дисертаційного дослідження щодо впливу збройного конфлікту на правову систему, на основі узагальнення наукової літератури, вивчення і аналізу нормативно-правового регулювання, авторка прийшла до наступних висновків:

1. Сформульовано розуміння природи збройного конфлікту як досягнення такого ступеня протистояння між противниками (організованими недержавними збройними групами, державами, збройними коаліціями), яке супроводжується використанням збройних ресурсів, що спирається на політичні, економічні та культурні спроможності сторін-противників, з метою досягнення певних політичних цілей, зокрема нав'язування противнику власних інтересів, отримання контролю над частиною території противника або завоювання суверенної держави, а також людськими жертвами та заподіянням шкоди критичній інфраструктурі.

З'ясовано, що доцільно відрізнити збройний конфлікт міжнародного характеру і внутрішнього характеру, адже таким чином міжнародна спільнота по-перше, стверджує право кожної держави на її недоторканість, суверенітет, право вирішувати внутрішні протиріччя незалежно від впливу іноземних держав та міжнародних організацій; по-друге, міжнародна спільнота убезпечує себе від відповідальності за наслідки збройного конфлікту, покладаючи їх на учасників.

Крім цього встановлено, що на території України з початку 2014 року відбувалася російсько-українська війна у гібридному вигляді.

Визначено відмінності збройного конфлікту внутрішнього і міжнародного характеру залежно від впливу на правову систему через інституційну складову (сторонами конфлікту неміжнародного характеру є держава та організовані збройні формування, а міжнародного характеру - протистояння між державами чи їх коаліціями), ступеня інтенсивності протистояння між сторонами конфлікту (від організації збройних угруповань,

зокрема повстанців із структурами управління, до протистояння між збройними силами держав чи їх коаліцій), територіального характеру (всередині окремої держави чи між державами або коаліцією держав) і ступеня тривалості збройного конфлікту.

2. Визначено основні чинники трансформації правової системи під впливом збройного конфлікту, з цією метою розроблено алгоритм системного аналізу, зокрема авторка дослідила, що слід аналізувати інституційну, нормативну, ідеологічну та функційну складові, адже вони містять в собі більшість правових явищ, які відбивають закономірності розвитку під час збройного конфлікту. Авторка характеризує їх таким чином:

- інституційна (організація органів влади та інститутів громадянського суспільства і політичної системи задля забезпечення безпеки і прав громадян, суверенітету та територіальної цілісності держави), її формують: державні органи, громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи, інші суб'єкти, які наділені правами та обов'язками, а також здатністю нести відповідальність за вчинені правопорушення. Зокрема, виникають нові інститути правової системи та суб'єкти правовідносин, наприклад, учасники, ветерани антитерористичної операції, біженці, жителі тимчасово окупованих територій, внутрішньо переміщені особи та інші; для ефективної реалізації ними своїх прав та обов'язків необхідно врегулювати їх статус та забезпечити доступ до всіх державних послуг незалежно від місця перебування.

Збройний конфлікт впливає і на громадські організації, територіальні громади, народи, національні меншини, які, у свою чергу, здійснюють вплив на подальше функціонування і розвиток правової системи.

Крім цього, під час збройного конфлікту відбувається зменшення ефективності гарантування прав людини і дотримання міжнародної безпеки, а також зміна концепції прав людини, яка, зазвичай, характеризується обмеженнями, що є доцільними в даний період, зокрема допускається модифікація звичного обсягу прав та свобод людини і громадянина.

- нормативна (законність, юридична визначеність, заборона свавілля, незалежність правосуддя і повага до прав людини при запровадженні заходів щодо подолання збройних конфліктів). Значний вплив становить збройний конфлікт на правотворчу діяльність, так, прийняті в цих умовах нормативні акти, будуть відображати особливість ситуації, відповідно з'являються нові галузі права, які необхідно врегульовувати юридичними засобами і методами, зростає роль міжнародного гуманітарного права та його підгалузей: права миру, права безпеки.

Незважаючи на те, що міжнародне гуманітарне право стає чинним автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну (у тому числі російською федерацією) і чи сторони визнають стан збройного конфлікту, на території України використовувалися геноцидні методи війни після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Розслідування показують, що причини смерті жертв відповідають методам, які зазвичай використовуються під час страт. Авторка сподівається, що агресору не вдасться уникнути відповідальності перед Україною та тисячами людей, які постраждали внаслідок цього геноциду.

Крім цього, відбувається зміна джерел права та їх співвідношення, адже велику роль починають відігравати рішення міжнародних організацій. Види адміністративно-правового режиму під час збройного конфлікту в деякій мірі будуть підлягати регулюванню міжнародним правом.

- ідеологічна (захист основоположних цінностей, які лежать в основі політичної єдності суспільства, організованого в державу). До ідеологічної частини правової системи належить правова поведінка, правосвідомість, правова ідеологія, правова культура, правова політика та ін., які є надважливими для збереження єдності існуючого правопорядку. Правова політика держави знаходить відображення у різного роду документах, зокрема стратегіях розвитку, заявах, проектах, концепціях тощо.

– функційна (регулювання, інтеграція, контролювання, захисту, адаптування до відповідних умов, непорушність зв'язків з іншими підсистемами, обов'язкове функціонування, здійснення правового контролю).

3. Проаналізовано правову систему Югославії до збройного конфлікту та виявлено порушення ідеологічної та інституційної рівноваги між суб'єктами федерації; модель югославського федералізму як спроби реалізації принципів радянської моделі федералізму, що призвело до переходу від федерації до конфедеративного союзу держав; джерело права СФРЮ, яким вважався робітничий клас, та формальність управлінських інститутів. Також виявлено недостатню чіткість вертикальних зв'язків між союзними органами влади і органами влади суб'єктів федерації та зростання економічної самостійності республік.

Досліджено питання ідеології правової системи держави, яка штучно об'єднала в своєму складі багато націй. Основний закон СФРЮ не містив процедури реалізації права на відділення, разом з тим саме проголошення такої можливості стане згодом обґрунтуванням за вихід республік зі складу Югославії.

4. З'ясовано, що процес розпаду Югославії скоріше є природним, адже відбулася реальна трансформація югославської політико-правової системи в сторону демократизації та впливу ліберальних концепцій. Крім цього, зауважено що процедура утворення нових суб'єктів внаслідок збройного конфлікту в Югославії та в ході російсько-української війни має суттєві відмінності, зокрема, в Югославії Скупщини ухвалювали поправки до конституцій, якими передбачалось право республік на вихід, зважаючи на недосконалість союзної конституції, в Україні ж відбувається прямий акт агресії з боку РФ на тлі риторики диктатора Путіна про розпад СРСР як «найбільшої геополітичної катастрофи XX сторіччя».

Визначено механізми організації влади у республіках, зокрема Хорватії, Словенії, Македонії та ін., а також їх трансформацію під впливом збройного конфлікту на основі системного аналізу.

5. Досліджено, особливості правового регулювання в Україні під час російсько-української війни, а саме з'ясовано, що готовність України до зовнішньої агресії була не достатньо сформованою в частині застосування

відповідних юридичних засобів під час вторгнення Російської Федерації, а також у частині поглиблення співпраці з міжнародними організаціями та формування мережі стратегічних партнерств. Світова система безпеки виявилася неефективною перед новими викликами, стали очевидними певна недієздатність колективних міжнародних систем, неспроможність до активної реакції на окупації Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей.

Також варто відзначити, що замість підсилення Збройних Сил України напередодні вторгнення їх було послаблено, відбулося зменшення рівня базової боєготовності, професійного рівня кадрів, фінансування. Україна втратила частину своєї території в 2014 році внаслідок того, що належним чином не були організовані Збройні сили України, Служба безпеки України, система Міністерства внутрішніх справ, які діяли недостатньо ефективно.

Проаналізовано нормативно-правові акти, які визначають статус окупованих територій та учасників збройного конфлікту та встановлюють особливий правовий режим. Крім цього, виявлено, що вплив збройного конфлікту також залежить від обраних державою методів для його протистояння та припинення, а також ступеня участі міжнародної спільноти в конфлікті та її активності з метою його вирішення.

Аргументовано доцільність подальшої зміни ідеологічної складової правової системи України, особливо на територіях активного впливу методів гібридної війни в напрямі дотримання національної ідеї та принципів захисту територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів.

Звернено увагу на те, що Російською Федерацією було порушено основоположні принципи міжнародного права, зокрема поваги територіальної цілісності і заборони застосування сили, відповідальність за що повинна бути невідворотньою, адже безкарне порушення принципів міжнародного права нівелює необхідність існування міжнародних інституцій та міжнародних домовленостей. Так під час повномасштабного вторгнення окупантом використовувалися геноцидні методи ведення війни: варварство із застосуванням приватних збройних формувань, катування цивільних у Бучі,

Ірпені, Маріуполі, Гостомелі, Ізюмі та багатьох інших містах, примусове вивезення, викрадення дітей, зґвалтування, вбивства.

Виявлено зміни юрисдикції на непідконтрольних Україні територіях. На окупованих територіях почав діяти тимчасовий порядок місцевого самоврядування для відновлення правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян, інтересів юридичних осіб, створення умов для повернення жителів на територію колишнього проживання. З'явилися військово-цивільні адміністрації, якими посилено централізацію влади і передбачено створення нових органів влади, які перебравали на себе повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування.

Зроблено висновок, що удосконалення вітчизняного законодавства передбачає доцільність внесення змін до законодавчого формулювання загроз у сфері державної безпеки України, які зазначені у Законі України «Про національну безпеку України», зокрема, в частині «спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань..», адже вони не охоплюють доконаний факт даних дій, а тому цитоване положення доцільно доповнити наступним: «створення і функціонування....., а також спроби вчинення таких дій».

6. Визначено юридичні наслідки збройних конфліктів на території колишньої Югославії та російської-української війни. З'ясовано, що питання вибору та зміни правової системи, особливо в період збройних конфліктів, має очевидний внутрішньополітичний характер і пов'язане з фундаментальними умовами існування суспільства й держави. Агресору потрібна суттєва підтримка зсередини, аби видати свій план щодо дезінтеграції країни-жертви за реалізацію волі принаймні частини її населення.

Встановлено, що у ході військового конфлікту відбувається трансформація національної правової системи, стрижнем чого виступають життєво важливі компоненти національних інтересів, зокрема, забезпечення прав і свобод людини, державного суверенітету і непорушності державних кордонів. Крім цього, внаслідок незаконної анексії Криму, підтримки

сепаратистів в окремих районах Донецької та Луганської областей, що переросло у повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, відбувається трансформація механізмів розв'язання військових конфліктів.

З'ясовано, що перебіг конфлікту в Югославії мав фрагментований характер, що привів до її колапсу як держави та утворення незалежних республік, а в Україні має місце «колоніальна» російсько-українська війна, агресором в якій виступає саме Російська Федерація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 128–133. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Unir 2014 26 23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unir_2014_26_23) (дата звернення: 03.11.2017).
2. Богуцький П.П. Сильна держава у системі правового забезпечення національної безпеки. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. ЮМ Оборотова: (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. ЮМ Оборотова): матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 верес. 2021 р. Нац. ун-т «Одеська юрид. академія» / за заг. ред. А. Ф Крижановського. Одеса: Фенікс, 2021. С. 73–78.*
3. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду. *Стратегічна панорама*. 2009. № 4. С. 41–44.
4. Резнікова О. О., Місюра А. О., Дрьомов С. В., Войтовський К. Є. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновки для України : аналіт. доп. К. : НІСД, 2016. 46 с.
5. Расевич В. Бутафорна ООН, «переможена» Німеччина і США в ролі світового «жандарма». URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?butaforna_oon_peremozhenanimechchina_i_ssha_v_rol_i_svitovogo_zhandarma&objectId=1320018 (дата звернення: 27.04.2023).
6. Мартинюк В. Презавантаження ОБСЄ – випробування в Україні. УНЦПД, 2022 рік видання, №19/743, 15 лютого 2016 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=7:perezavantzheniya-obs-viprobuvannya-vukran&catid=8&lang=ua&Itemid=201 (дата звернення: 27.04.2023).
7. Повернення до дипломатії. Заключна доповідь і рекомендації Групи Мудреців з питань європейської безпека як спільного проекту. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/265421.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

8. Ірха Ю.Б. Межі обмеження конституційних прав і свобод в Україні в інтересах національної безпеки. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: зб. тез наук. доповідей і повідомл. III Між-нар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 22 травня 2015 р. / редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Н. О. Гуторова та ін. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 596 с.

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.06.2022).

10. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану: колективна моно-графія: у 4 т. / заг. ред.: Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К.: Вид-во «Людмила», 2022.

11. Мандрагеля В. А. Розвиток загальних поглядів на війну (збройний конфлікт) західними теоретиками у другій половині XX ст. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 36. С. 239–242.

12. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 05.11.2017).

13. Костенко Г. Ф. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 48–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_1999_2_10 (дата звернення: 09.10.2019).

14. Визначення агресії. Резолюція, прийнята XXIX сесією Генеральної Асамблеї ООН 3314, 14 грудня 1974. URL: <https://www.un.org/ru/documents/declconv/conventions/aggression.shtml> (дата звернення: 09.10.2019).

15. Безкоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука. Військове право*. № 3/2014. С. 116–126.

16. Женевські конвенції і додаткові протоколи до них. Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org/ru/humanitarian/law/geneva.shtml> (дата звернення: 16.11.2018).

17. Prosecutor v. Tadic, Case № IT-94-1-AR72. Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction. URL: <https://www.icty.org/x/case/tadic/acdec/en/51002.htm> (дата звернення: 01.06.2022)
18. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2006. 18 с.
19. Попович В.П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.
20. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2008. 496 с.
21. Денисов С.Ф., Кардаш К.С. Воєнний конфлікт: зміст та співвідношення з близькими поняттями. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Юридичні науки». 2012. № 1(2). С. 107–113.
22. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 серпня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.06.2018).
23. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 18.10.2019).
24. Стрельцов Є.Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 227–234.
25. Кульчицький С. В. Воєнні конфлікти другої половини XX століття: зб. наук. Статей / за ред. С. В. Кульчицького. К.: Інст історії Укр., 2004. 100 с.
26. Яворська Г.М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 14–23. URL: <https://www.academia.edu/26298994> (дата звернення: 06.10.2018).
27. Радецький В. Г. Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності. *Вісник Київського міжнародного університету*. 2009. Вип.9. С. 87–104.

28. International Criminal Tribunal for former Yugoslavia. Boskoski & Tarculovski (IT-04-82). URL: http://www.icty.org/case/boskoski_tarculovski/4 (дата звернення: 09.10.2019).

29. Стасюк С. В. Історико-правова традиція регулювання збройних конфліктів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.

30. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. ООН; Конвенція, Проект, Угода. *Офіційний вісник України*. 2013. № 27.

31. Голопатюк Л.С., Тимошенко Р.І. Визначення та аналіз особливостей складових сучасних воєнних конфліктів. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2017. № 1. С. 21–27.

32. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення: 01.06.2018).

33. Міжнародний трибунал по Руанді. Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org/ru/law/ict/charter.shtml> (дата звернення: 01.06.2018).

34. How is the Term "Armed Conflict" Defined in International Humanitarian Law? International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper. URL: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf> (дата звернення: 01.06.2018).

35. Pangalangan C. R. Non-International Armed Conflict: Specific Challenges in International Law. URL: <http://legal.un.org/avl/ls/Pangalangan.html> (дата звернення: 01.06.2018).

36. Доді К. В. Сучасні проблеми імплементації міжнародних норм, що регулюють неміжнародні збройні конфлікти в деяких країнах СНД. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2010. Вип. 39. С. 121–132.

37. Лавніченко О. В. Сутність збройного конфлікту всередині держави та підходи до його типології. *Чесць і закон*. 2015. № 4. С. 4–14.

38. Стрельцов Є.Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: Зб. наук. пр. К.: НАУ, 2014. № 4 (33). С. 133–137.

39. Кофі А.А. Проблема втручання. Виступ Генерального секретаря ООН. Нью-Йорк, 1999. URL: <https://www.un.org/ru/sg/formersg/annan%20secondterm.pdf> (дата звернення: 01.07.2018).

40. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН. ООН ; Декларація, Міжнародний документ від 24.10.1970. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 01.08.2018).

41. Кожин Е. А. Международно-правовые признаки, требования и условия, в соответствии с которыми квалифицируются «интернационализованные» вооруженные конфликты. *Международный фонд правовых исследований «Аспекты права»*. 2015. № IV (9). С. 60–64.

42. Schindler D. The Principle of Non-Intervention in Civil Wars. The Institute of International Law. 1975. URL: http://www.justitiaetpace.org/idiE/resolutionsE/1975_wies_03_en.pdf (дата звернення: 01.06.2019).

43. Черниш В. Що відбувається на Сході України. Ще раз про термінологію. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/scho_vidbuvaetsya_na_skhodi_ukraini_sche_raz_pro_terminologiyu/ (дата звернення: 10.06.2019).

44. Щербаков В.В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території. URL: <http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/199-SHHerbakov.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).

45. Магда Є.В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138–142.

46. Василенко О.В. Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому. *Наука і оборона*. 2009. № 4. С. 18–22.

47. Якименко А.Ю. Деякі актуальні проблеми міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів. *Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 19-20 травня 2016 р. / редкол.: А.М. Куліш, М.М. Бурбика, О.М. Рєзнік та ін. Суми: СумДУ, 2016. С. 66-68.

48. Резолюція Ради Безпеки ООН, S/764(1992). URL: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions-adopted-security-council-1992> (дата звернення: 01.10.2018).

49. Довідник НАТО : Хронологія. Офіс інформації та преси. Brussels, 2001. С. 506. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184523/09-Meleshchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.10.2020).

50. Коваленко Н. В. Світовий досвід введення надзвичайних адміністративно-правових режимів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 112-117.

51. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78–87.

52. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу: навчальний посібник. Львів : юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. 268 с.

53. Бачинін В. А. Філософія права. Харків: Консум, 2002. 368 с.

54. Риженко Ю.М. Система права та правова система: особливості взаємозв'язку та взаємовпливу. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 113–119 .

55. Луць Л. Критерії системного аналізу - методологічні основи дослідження правової системи. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2001. Вип. 36. С. 48–50.

56. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи. Реалії та перспективи: монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Юридична думка, 2011. 175 с .

57. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 01.10.1018).

58. Недюха М. П. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 299–305.

59. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х. : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 726 с.

60. Сосенков Ф.С. Про конституційно-правові механізми протидії сепаратизму в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії. *Genesis: історичні дослідження*. 2015. № 5. С.193–211.

61. Конституції соціалістичних країн: збірник у 2-х томах / за ред. Б.А. Страшуна, Б.Н.Топорніна, Г.Х.Шахназарова. М. : Юридична література, 1987. Т.2. 384 с.

62. Никифоров К. В. Сербія на Балканах. XX ст. М. : Видавництво «Індрик», 2012. 176 с.

63. Кандель П. Югославський «Вавілон». *Світова економіка і міжнародні відносини*. 2011. № 10. С. 99–105.

64. Jović D. Jugoslavija: državakojaodumrla. Uspon, krizaipadKarde ljeveYugoslavije (1974–1990). Zagreb, 2003. URL: http://C:/Users/User/Downloads/Dejan_Jovic_Jugoslavija_drzava_koja_je_odumrla_u.pdf (дата звернення: 01.07.2022).

65. Petranović B.; Zečević M. Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata. Beograd, 1987. Drugi tom: 1943–1986. S. 542.

66. Харитонов О.Г. Боснія і Хорватія в СФРЮ: інституційні проблеми етнічної федерації. URL: [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2014-5-1\(14\)-22-30](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2014-5-1(14)-22-30) (дата звернення: 01.10.2021).

67. Kristan I. Odnosi med federacijo in federalnimi enotami. *Zbornik znanstvenih razprav*. XXXIX letnik. 1979. S.120

68. Саган Г. Особливості національних рухів в Югославії у 60-80-ті рр. XX ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 2008. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26419/31-Sagan.pdf> (дата звернення: 01.10.2019).

69. Масенков Б. О. Соціально-політичні процеси в Югославії у 70-80-х рр. XX ст. URL: https://repositorysspu.sumy.ua/bitstream_final.pdf (дата звернення: 01.10.2019).

70. Павленко О.С. Позиція міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова (1990 - 2010-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Тернопіль, 2018. 19 с.

71. Нагірний М.З. Республіка Хорватія: державно-політичний розвиток у 1990-х роках : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Л., 2003. 200 с.

72. Павловић С.К. Србија из имена. Београд, 2004. С. 218–227.

73. Батаковић Д., Протић М.Ст., Самарцић Н., Фотић А. Нова историја српског народа. Белград, 2002. 381 с.

74. Релігія та націоналізм як чинники етнічних конфліктів. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 28. С. 116–122.

75. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. URL: http://lib.Aldebaran/author/hantington_samyuyel/hantington_samyuyel_stolknovenie_civilizacii (дата звернення: 01.11.2018).

76. Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В.Морозова К. : Критика, 2001. 272с.

77. Мальшина К.В. Завершення «холодної війни» та європейська інтеграція Словенії. *Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення «холодної війни»: 20 років потому*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 2–4 листопада 2011 р.). Запоріжжя : Інтер-М. С. 65–70.

78. Кузнєцов Є. В. Здобуття незалежності та суспільно-політичний розвиток Хорватії у 1990-2005 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. К., 2007.18 с.

79. Рубан І. В. Правові передумови розпаду СФРЮ. URL: <http://intkonf.org/ruban-iv-pravovi-peredumovi-rozpadu-sfryu/> (дата звернення: 08.11.2019).

80. Vloga Slovenije v zunajni politiki jugoslovanske federacije. Slovenci in država. Ljubljana: DZS, 1995. 334 S.

81. Югославія 20 XX Югославія в XX столітті: нариси історії / відповідальний редактор К. В. Никифоров. М. : «Індрик», 2011. 888 с.

82. Гетьманчук М. П., Івахів О. С., Кукарцев О. В. Теорія міжнародних відносин. Львів : Тріада плюс, 2011. 318 с.

83. Модерна српска држава. 1804–2004. Хронологија. Белград, Branka Prpa-Jovanović Историјски архив Белграда, 2004. 534 с.

84. Из виступу Голови Президіуму Словенії Мілана Кучана на засіданні Президіуму СФРЮ (13 лютого 1991 р.). В кн.: Югославія у вогні. Документи, факти, коментарі (1990 - 1992). / ред. Гуськова О. М. Експертінформ, 1992. 372 с.

85. Democracy Index 2010. Democracy in Retreat. URL: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf (дата звернення: 10.08.2019).

86. Politics_of_Slovenia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Slovenia (дата звернення: 10.08.2019).

87. Люба О.О. Становлення інституту парламентаризму на постюгославському просторі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*: збірник наукових праць. Харків, 2017. С. 111–121.

88. Конституція Словенії. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/slovenia/slovenr.htm (дата звернення: 11.08.2019).

89. Конституція Республіки Хорватія. Конституції нових держав Європи та Азії / ред. Головатий С. Українська правнича фундація. Київ : Право, 1996. 544 с.
90. Світова історія XX століття. Енциклопедичний словник / за редакцією Ігора Підкови та Романа Шуста. Львів: Літопис, 2008. 976 с.
91. Нагірний М.З. Конституювання Республіки Хорватія. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Збірник наукових праць. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. № 5–6. С. 351–361.
92. Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske / priredio A. Milardović. Zagreb, 1992. 186 s.
93. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. К., 2008. 36 с.
94. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 496 с.
95. Демещук А. Мирна реінтеграція Східної Славонії, Бараньї та Західного Срему до Хорватії (1995–1998 рр.). URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2018/54/articles/26.pdf> (дата звернення: 11.03.2022).
96. Дергачов В. Розколотий простір Східної Європи День. URL: <http://www.day.kiev.ua> (дата звернення: 11.03.2022).
97. Демиденко С. Македонія в контексті загальнобалканських проблем. Зовнішня політика. URL: http://www.nasledie.ru/oboz/N05_96/5_07.HTM (дата звернення: 11.03.2022).
98. Демчишак Р. Участь міжнародних організацій у врегулюванні боснійського конфлікту. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/9/16/paragraphs/800/zbirnykmaterialiv0.pdf> (дата звернення: 10.08.2019).
99. Резолюція Безпеки Ради ООН (Чергова доповідь Генерального секретаря ООН на виконання резолюцій 757 (1992р.), 758 (1992р.) і 761

(1992р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KMP92342?an=1> (дата звернення: 01.06.2019).

100. Смолянук В.Ф. Миротворчість як військова форма прояву зовнішньополітичної активності України. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Том 12. Політологія. С.87-96.

101. Муфак Зияд Тамир. Роль ООН у мирному розв'язанні спорів і конфліктів. *Право України*. 2003. №1. С.135–139.

102. Забезпечення миру та стабільності у кризових регіонах. Сучасна миротворчість. Врегулювання криз. Брифінг, вересень 2005. URL: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120117_crisis-management2-u.pdf (дата звернення: 10.08.2019).

103. Гуменюк А. Г. Міжнародні дипломатичні пошуки шляхів врегулювання Югославської кризи і роль ООН у втіленні в життя досягнутих угод. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96(1). С. 123–128.

104. Забара В. В. Формування внутрішніх кордонів у Боснії та Герцеговині в 1992–2000 рр.: від "плану Кутельєро" до міжнародного арбітражу щодо міста Брчко. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2013. № 2. С. 128–140.

105. Савчин М. Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ, 2020. 462 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Savchyn_Mykhailo/Porivnialne_konstytutsiine_pravo.pdf?PHPSESSID=3blqr9u92vk80t142o4l8f9ag4 (дата звернення: 01.06.2021).

106. Резолюція Ради Безпеки ООН 1244. URL: http://ni.biz.ua/8/8_18/8_187195_rezolyutsiya-soveta-bezopasnosti-oon-.html (дата звернення: 10.08.2021).

107. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

108. Резолюція Ради Безпеки ООН 1199. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/resolutions/SC98/R1199SC98.html> (дата звернення: 10.08.2022).

109. Лихова С. Я., Швець Р. В.. Порушення норм гуманітарного права (актуальні питання ратифікації Римського статуту). *Актуальні проблеми*

вдосконалення чинного законодавства України. 2014. Вип. 36. С. 225-236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2014_36_24 (дата звернення: 15.05.2019).

110. Резолюція 827 (1993), ухвалена Радою Безпеки на її 3217-му засіданні від 25.05.1993р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d66 (дата звернення: 01.06.2019).

111. Лемак В.В. Правова реформа в Чехії та Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 38 с.

112. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с.

113. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : автореф. дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 Київ, 2020. 40 с.

114. Голомша Микола. Корупційні ризики оборонного сектору України. *Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України* : збірник матеріалів міжнародної конференції (м. Київ, 16 травня 2011р.). Київ, 2011. С. 20–22.

115. Павлунько М.Я., Посмітюх О.І. Аналіз бойового застосування збройних сил Російської Федерації під час стратегічних командно -штабних навчань серії “Захід”. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-1-71/33-40> (дата звернення: 01.07.2022).

116. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР/ URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-в> (дата звернення: 01.07.2022)

117. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 №555/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8#n8> (дата звернення: 01.07.2019).

118. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/246919> (дата звернення: 01.08.2019).

119. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 116–126.

120. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://dovidnykmpz.info/social/nakaz-ministerstva-oborony-ukrainy-v-12/> (дата звернення: 01.08.2018).

121. Власюк О.С., Кононенко С.В. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія. К. : НІСД, 2017. 304 с.

122. Стратегія національної безпеки України, затв. Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 01.07.2019).

123. Доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. 928 с.

124. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/gibridnaviyna-yakklyuchoviy-instrument-rosiyskoyigeostrategiyi-revanshu-html> (дата звернення: 01.07.2019).

125. Сасин Г.В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. № 3 (119). С. 18–23.

126. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р. у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про

проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим). *Офіційний вісник України*. 2014. № 26. ст. 766.

127. Стефанчук Р. Фейкові референдуми і спотворене народовладдя інструменти військової агресії Російської Федерації проти України і західної демократії. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/2343/2821> (дата звернення: 01.05.2022).

128. Требін М. П. “Гібридна” війна як нова українська реальність. Український соціум. 2014. № 3. С. 113-127. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13 (дата звернення: 01.05.2022).

129. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (На досвіді державного будівництва під час російської агресії) URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/YuryBarabash.pdf> (дата звернення: 01.04.2023).

130. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (дата звернення: 10.05.2022).

131. Почепцов Г. Гібридна війна : інформаційна складова. URL : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_informatsiyna_skla_dova (дата звернення: 01.04.2023).

132. Андреас Умланд «Місцеві вибори 2020 року - чому зараз не можна проводити вибори біля лінії зіткнення». URL: <https://www.researchgate.net/publication/343569895> (дата звернення: 01.11.2020).

133. Вотлінг Джек, Данилюк Олександр, Рейнольдс Нік. Попередні уроки неконвенційних операцій Росії під час російсько-української війни. Лютий 2022–лютий 2023. Звіт Королівського Об’єднаного інституту оборонних досліджень. URL : <https://hromadske.radio/publications/rosiia-na-pochatku-vtorhnennia-seryozno-ne-rozghliadalaneobkhidnist-tryvalykh-boyovykh-diy-zvit-brytanskoho-instytutu-oboronnykh-doslidzen> (дата звернення: 01.11.2022).

134. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та

Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2268-19> (дата звернення: 11.04.2018).

135. Report on Preliminary Examination Activities (2018). Report of the Prosecutor of the International Criminal Court to the United Nations. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=181205-rep-otp-PE> (дата звернення: 10.10.2022).

136. Хельсінський Заключний акт (1975), частина 1 (а) «Декларація принципів, якими держави-учасники будуть керуватися у взаємних відносинах», принцип III (Непорушність кордонів); принцип IV (Територіальна цілісність держав). Будапештський меморандум, підписаний 5.12.1994, пункт URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/75.htm> (дата звернення: 11.04.2018)

137. Резолюція Ради Безпеки ООН від 2014 р. № 68/262. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU14123> (дата звернення: 10.08.2022).

138. Сутюшев Т.А. Принципи стратегії внутрішньої воєнної безпеки держави та оперативно-тактичної концепції застосування сил і засобів у внутрішньому збройному конфлікті. *Честь і закон*. Х. : Акад. ВВ МВС України URL: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2008/0/2/148964> (дата звернення: 15.07.2020).

139. Бабін Б. В. До питання про відновлення прав України як прибережної держави в Чорному та Азовському морях URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8799> (дата звернення: 15.07.2022).

140. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями : Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 р. № 254-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text> (дата звернення: 10.06.2022).

141. Докази для Гааги. URL: ua/content/dokazi-dlya-gaagi.html (дата звернення: 10.10.2019).

142. У Євросуді знаходиться п'ять справ «Україна проти Росії». Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2633659-u-evrosudi-znahoditsa-pat-sprav-ukraina-proti-rosii.html> (дата звернення: 31.10.2019).

143. Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014> (дата звернення: 11.10.2019).

144. Ярмакі В.Х. Міжнародне гуманітарне право, що застосовується в період збройних конфліктів та імплементація його Україною : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Х., 2003. 19 с.

145. Посібник зі збору доказів для міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://censo.org/72814/> (дата звернення: 10.09.2019).

146. Артьомов І. Мінські угоди, їх наслідки та значення для України. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. Вип. 1 (24). С. 41–53. URL: <http://litopys.chdu.edu.ua/index.php/20781431/article/view/20781431.2020.1%2824%29.41%E2%80%9353> (дата звернення: 25.07.2022).

147. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (оновлено) : звіт і зібрання відповід. законодавства України. Global Rights Compliance LLP, Посольство Великої Британії в Україні. Київ, 2016. 393 с. URL: <https://www.pgaction.org/pdf/GRC-Domestic-Implementation-IHL-Report-UKR.pdf> (дата звернення: 09.10.2020).

148. Резолюція Ради Безпеки ООН 2202 (2015) від 17.02.2015. URL: [http://undocs.org/ru/S/RES/2202%20\(2015\)](http://undocs.org/ru/S/RES/2202%20(2015)) (дата звернення: 09.10.2019).

149. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16.09.2014 № 1680- VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (дата звернення: 11.10.2017).

150. Меморандум про виконання положень Протоколу за результатами консультацій Тристоронньої контактної групи стосовно кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/1/123807.pdf> (дата звернення: 13.10.2017).

151. Комплекс заходів з виконання мінських угод. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327> (дата звернення: 16.10.2017).

152. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 13.10.2017).

153. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 30.04.2018 № 116/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2018#Text> (дата звернення: 21.06.2018).

154. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text> (дата звернення: 21.06.2018).

155. Проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян України під час врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/problemi-zakhistukonstituciynikh-prav-i-svobod-gromadyan-ukraini> (дата звернення: 21.06.2019).

156. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства : Закон України від 06.10.2015 р. № 716-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/716-19> (дата звернення: 11.07.2019).

157. Про Національну Гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 11.06.2020).

158. Резнікова О.О., Місюра А.О., Дрьомов С.В., Войтовський К.Є. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновки для України: аналіт. доп. К. : НІСД, 2016. 46 с.

159. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 13.10.2018).

160. Міжнародний суд зобов'язав Росію припинити вторгнення в Україну. Білопілля City. URL: <https://bilopillia.city/articles/199149/mizhnarodnij-sud-oon-zobovyazav-rosiyu-negajno-pripiniti-vtorgnennya-v-ukrainu> (дата звернення: 21.06.2022).

161. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо відносин, пов'язаних із здійсненням заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 19.06.2018 р. № 2463-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2463-19#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

162. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. 474 с.

163. Волошин Н. Що потрібно знати про воєнний стан, оголошений в Україні. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/02/24/shho-potribno-znaty-pro-voyennyj-stan-ogoloshenyj-vukrayini/> (дата звернення: 10.10.2022).

164. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 14.03.2022 р. № 133/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text> (дата звернення: 28.07.2022).

165. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 01.07.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99588?lang=uk#Text> (дата звернення: 19.06.2022).

166. Про делегацію України для участі в усних слуханнях Міжнародного Суду ООН щодо звинувачень у геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації) : Указ Президента України від 06.03.2022 р. № 110/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110/2022#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

167. Порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні: незалежний правовий аналіз. New Lines Institute. URL: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Ukrainian-Final-Report.pdf> (дата звернення: 28.10.2022).

168. Збірка заяв країн, які називають дії Росії в Україні «геноцидом». URL: <https://www.justsecurity.org/81695/compilation-of-countries-statements-calling-russian-actions-in-ukraine-genocide-ua/> (дата звернення: 15.07.2022).

169. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#n12> (дата звернення: 18.07.2022).

170. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text> (дата звернення: 10.06.2021).

171. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 р. «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 28.07.2022).

172. Про проміжний звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих протиправних дій представників органів державної влади та інших осіб, що могли сприяти порушенню державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України і становити загрозу національній безпеці України : Постанова Верховної Ради України від 30.11.2021 р. № 1911-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-20#Text> (дата звернення: 19.04.2022).

173. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22.05.2022 р. № 2265-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 13.10.2022).

174. Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій : Указ Президента України від 19.03.2022 р. № 153/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1532022-41765> (дата звернення: 28.03.2022).

175. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» : Указ Президента України від 19.03.2022 р. № 152/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152/2022#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

176. Про співробітництво в сфері високих технологій, авіаційній та космічній галузях : Рамкова угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки від 13.12.2022 р. № 2828-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_001-22#n2 (дата звернення: 28.12.2022).

177. Горбулін В. Забезпечення оборони та безпеки України: актуальні проблеми і шляхи їх вирішення. URL: <https://ussi.org.ua/publications/zabezpechennya-oborony-ta-bezpeky-ukrayiny-aktualni-problemy-i-shlyahy-yihv-yrishennya/> (дата звернення: 02.06.2020).

178. Програми утилізації компонентів рідкого ракетного палива (гептилу) на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 5.12.2018 р. № 1014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.12.2022).

179. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1339-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.03.2022).

180. Проект Закону про внесення зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» щодо використання коштів державного дорожнього фонду : Законопроект Верховної Ради України від

14.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40245> (дата звернення: 10.09.2022).

181. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» : Закон України від 21.09.2022 р. № 2619-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2619-20#Text> (дата звернення: 10.06.2022) .

182. Про вихід України з Угоди про координацію робіт з питань експортного контролю сировини, матеріалів, обладнання, технологій та послуг, які можуть бути використані для створення зброї масового знищення і ракетних засобів їх доставки : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 789. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.05.2022).

183. Про Порядок постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів під час особливого періоду, введення надзвичайного стану, проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії та у період проведення антитерористичної операції : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 р. № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.05.2022).

184. РФ у ТКГ зриває роботу гуманітарної підгрупи, залучаючи до переговорів терористів, – Українська делегація в ТКГ. Інтерфакс-Україна. 2021 р. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/763828.html> (дата звернення: 28.05.2022).

185. Справа Європейського суду з прав людини (Грузія проти Росії) - 38263/08 Рішення 21.01.2021 URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> (дата звернення: 28.10.2021)

186. Справа Міжнародного суду ООН про юрисдикційний імунітет держав (Німеччина проти Італії, третя сторона – Греція) від 3 серпня 2011 року. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/143/16658.pdf> (дата звернення: 18.01.2019)

187. Справа «Україна проти Росії»: Міжнародний суд ООН в Гаазі розпочав слухання URL: <https://suspiilne.media/214865-sprava-ukraina-proti-rosii-miznarodnij-sud-oon-v-gaazi-rozpocav-sluhanna-so-vidomo/> (дата звернення: 30.01.2019)

188. Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни Росії проти України. URL: <http://prismua.org/24-11-2020/> (дата звернення: 28.10.2020).

189. Запросило В.О. Історико-правові перичини війни в колишній Югославії і в Україні та їх порівняння. URL: <https://naukaipravoohorona.com/> (дата звернення: 31.10.2022).

190. Землянкін А. Підоричева І. Аналогії й відмінності системних криз у колишній Югославії та нинішній Україні. *Віче*. 2014. № 23. С. 2–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_23_2 (дата звернення: 31.10.2020).

191. Сафар'янс Є. Криза європейської системи безпеки 2014 р. та її вплив на українсько-австрійські відносини. С. 107-121. URL: [http://file:///C:/Users/User/Downloads/Mzu_2016_25_7%20\(1\).pdf](http://file:///C:/Users/User/Downloads/Mzu_2016_25_7%20(1).pdf) (дата звернення: 27.04.2023 р.)

192. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. К. : Стилос – ПЦ «Фоліант», 2003, 429 с.

193. Resolution of the General Assembly 68/262 on 27 March 2014: «Territorial integrity of Ukraine». URL: <https://undocs.org/A/RES/68/262> (дата звернення: 31.10.2019).

194. Resolution of the General Assembly 71/205 on 19 December 2016: «Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)». URL: <https://undocs.org/A/RES/71/205> (дата звернення: 31.10.2019).

195. Crimea Declaration: Press Statement of the U.S. Department of State on 25 July 2018. URL: <https://www.state.gov/secretary/remarks/2018/07/284508.htm> (дата звернення: 31.10.2019).

196. Baku declaration and resolutions: adopted by the OSCE Parliamentary Assembly at the twenty- third annual session (Baku, 28 June to 2 July 2014). URL:

<https://www.oscepa.org/documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2540-2014-baku-declaration-eng/file> (дата звернення: 31.10.2019).

197. Семчинський К. Хорватські уроки для України: деокупація, реінтеграція та розбудова миру. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/218772> (дата звернення: 05.10.2022).

198. Чирва Ю. І. Нагірно-Карабаський конфлікт: геополітичний вимір. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Серія : «Історія та географія». 2011. Вип. 40. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_ist_2011_40_22 (дата звернення: 15.05.2022).

199. Злобіна Т. М. Роль російської федерації у нагірно-карабахському конфлікті Ukraine URL: [http://file:///C:/Users/User/Downloads/2939-10751-1-PB%20\(3\).pdf](http://file:///C:/Users/User/Downloads/2939-10751-1-PB%20(3).pdf) дата звернення: 11.05.2022).